ΤΕΤΡΑΔΙΑ ΤΟΥ ΙΝΕ

ΠΛΗΡΩΜΕΝΟ ΤΕΛΟΣ
ΚΕΜΠ ΚΡΥΟΝΕΡΙΟΥ
Αριθμός Αδείας 268
ΟΜΑΔΙΚΗ Κ.Δ.Α. ΕΠΙΣΤΟΛΗ
ΕΛΤΑ Hellenic Post

Γνώση, εργασία και συλλογική δράση

ΤΕΥΧΟΣ 32
ΜΑΪΟΣ 2010

INE
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

ΤΕΤΡΑΔΙΑ του ΙΝΕ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ
ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

Τεύχος 32
Μάϊος 2010
Τιμή Τεύχους 5 €

Γραφεία:
Ιουλιανού 24, 104 34 Αθήνα
Ταχ. Θυρίδα 3626, 102 10 Αθήνα

Εκδότης:
Γιάννης Παναγόπουλος

Υπεύθυνος Έκδοσης:
Πέτρος Λινάρδος - Ρυλμόν

Ηλ. σελιδοποίηση - Παραγωγή - Εκτύπωση:
ΚΑΜΠΥΛΗ ADV.
Αντιγόνης 60, Αθήνα
Τηλ.: 210-51.56.820, Fax: 210-51.56.811

Συνδρομές (Τέσσερα Τεύχη):
Ιδιωτών: 20 €
Συνδικαλιστικών Οργανώσεων: 20 €
Φοιτητών: 15 €
Οργανισμών, επιχειρήσεων, τραπεζών, δημοσίων υπηρεσιών: 40 €
Συνδρομή εξωτερικού: 50 €

Εμβάσματα - Επιταγές:
Γιάννης Παναγόπουλος
Κώστας Πουπάκης
Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ
Ιουλιανού 24, 104 34 Αθήνα

Γνώση, εργασία και συλλογική δράση

Γνώση, εργασία και συλλογική δράση

του Πέτρου Λινάρδου-Ρυλμόν

1. Εισαγωγή 8
2. Καταμερισμός της γνώσης στον φορντισμό και κριτική του καπιταλισμού 12
3. Η έκρηξη της άϋλης εργασίας 18
4. Ταξικές συγκρούσεις για τη γνώση 28
5. Επίλογος 32
Βιβλιογραφία 34

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α΄

Η ειδικότητα του χειριστή παραγωγής: αναβάθμιση των γνώσεων και επαγγελματική αναγνώριση

Εισήγηση του Κλαδικού Ινστιτούτου Εργασίας Πετρελαίου και Χημικής Βιομηχανίας 37

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β΄

Το δημοσιογραφικό επάγγελμα μπροστά στην κοινωνία της γνώσης
ΙΝΕ ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ 51

Knowledge, labour and collective action

Petros Linardos-Rulmond

1. Introduction 8
2. Division of knowledge in fordism and the critique of capitalism 12
3. The explosion of immaterial labour 18
4. Class conflicts for knowledge....28
5. Epilogue 32
Bibliography 34

ANNEXE A

The qualification of the production operator: upgrading of knowledge and professional recognition

Proposition of the Branch Labour Institute for Oil and Chemical Industry....37

ANEXXE B

The journalist profession faces the knowledge society Labour Institute GSEE/ADEDY....51

Πρόλογος

Η εξέλιξη των καπιταλιστικών οικονομιών προς την λεγόμενη “οικονομία της γνώσης” και η ανάδειξη της επέκτασης της “άϋλης εργασίας”, αποτελούν αλλαγές που δεν μπορεί να αγνοήσει το συνδικαλιστικό κίνημα. Ανεξάρτητα από τα συμπεράσματα που βγάζει κανείς για τις επιπτώσεις που έχουν αυτές οι αλλαγές σε οτι αφορά τη δυναμική των οικονομιών, είναι γεγονός οτι επηρεάζεται καθοριστικά η σχέση εργασίας και γνώσης, και επομένως τόσο οι ανάγκες σε εκπαίδευση ή κατάρτιση των εργαζομένων, όσο και η διαπραγματευτική ισχύς τους.

Τί σημαίνει όμως οτι διευρύνεται ο αριθμός των εργαζομένων που ασχολούνται με “άϋλη εργασία”, σε σχέση με αυτούς που πραγματοποιούν υλική εργασία, εργασία δηλαδή που μεταποιεί φυσικά ή επεξεργασμένα υλικά και παράγει υλικά αγαθά; Η άϋλη εργασία ασχολείται με το περιεχόμενο και τη διαδικασία της υλικής παραγωγής, ή με υπηρεσίες που προσφέρονται σε άτομα. Ο ερευνητής στο τμήμα έρευνας και ανάπτυξης, ο προϊστάμενος, ο εργοδηγός ή ακόμα και ένας χειριστής μέσω αυτοματισμών μιας παραγωγικής διαδικασίας συνεχούς ροής, οργανώνουν και παρακολουθούν την υλική παραγωγή, συμβάλουν στην βελτίωση της ποιότητας ή της παραγωγικότητας, χωρίς να έρχονται καμμία στιγμή σε επαφή με την υλική διαδικασία. Και η συμβολή τους αυτή δεν μπορεί να μετρηθεί παρά για το σύνολο της διαδικασίας και όχι ατομικά, παρά το γεγονός οτι είναι αναγνωρίσιμη στον χώρο εργασίας η ικανότητα ενός ατόμου να συμβάλει τόσο στην ποιότητα όσο και στην παραγωγικότητα.

Άϋλη είναι επίσης η εργασία των εργαζομένων στις υπηρεσίες. Ακόμα κι αν σε πολλές απο αυτές είναι δυνατόν να υπάρξουν μετρήσιμα αποτελέσματα, προέχει η ποιότητα των προσφερόμενων υπηρεσιών και οι προσωπικές ικανότητες που είναι αναγνωρίσιμες αλλά όχι μετρήσιμες. Αλλά ακόμα και εργασίες χειρωνακτικές, ιδιαίτερα αυτές όπου πραγματοποιούνται τεχνολογικές ή άλλες αλλαγές, που καλούνται οι εργαζόμενοι να τις εφαρμόσουν αν όχι να τις εφεύρουν, περιλαμβάνουν ένα μεγάλο μέρος άϋλης εργασίας, η οποία μοιάζει πολύ με εργασίες διοίκησης και οργάνωσης, δηλαδή μάνατζμεντ. Εξάλλου αναγνωρίζεται από τους θεωρητικούς της οικονομίας της γνώσης, η κεντρική σημασία της παραγωγής γνώσης που πραγματοποιείται στους χώρους εργασίας, η οποία συνυπάρχει με την παραγωγή γνώσης στα εργαστήρια.

Όταν η άϋλη εργασία επεκτείνεται και δεν αφορά μόνο τα στελέχη του μάνατζμεντ των επιχειρήσεων, αλλά έναν αυξανόμενο αριθμό εργαζομένων, οι επιχειρήσεις βρίσκονται αντιμέτωπες με δύο προβλήματα. Το πρώτο είναι οτι η διαπραγματευτική δύναμη των εργαζομένων αυτών αυξάνεται κατακόρυφα, καθώς δεν ελέγχουν μόνο ένα σημαντικό μέρος των διαδικασιών διοίκησης, αλλά και ένα επίσης σημαντικό μέρος του κεφαλαίου γνώσεων της επιχείρησης. Το δεύτερο είναι οτι το παλιό σύστημα αμοιβών - πληρώνουμε τους εργάτες με βάση την υλική παραγωγή τους - δεν μπορεί να ισχύσει πλέον, καθώς ένα μέρος της δραστηριότητας δεν είναι άμεσα μετρήσιμο. Μεταβάλεται επομένως ο χαρακτήρας των διαδικασιών καθορισμού των αμοιβών. Για ένα μεγάλο μέρος των εργαζομένων εμφανίζεται το εξής πρόβλημα: πώς θα οριστεί η αμοιβή μιας εργασίας που μπορεί μόνο ποιοτικά να αξιολογηθεί;

Απέναντι σε αυτά τα προβλήματα, η σύγχρονη καπιταλιστική επιχείρηση επεδίωξε να ανακτήσει τον έλεγχο της εργασίας μέσω της εξατομίκευσης των συστημάτων αμοιβής και άν είναι δυνατόν μέσω της εξατομίκευσης των συμβάσεων εργασίας. Και μέσω της διαφοροποίησης των μισθωτών σε αυτούς που καλούνται με ικανοποιητικές αμοιβές και συνθήκες εργασίας να ταυτιστούν με την επιχείρηση, και σε αυτούς που μεταφέρονται στην περιοχή της ευέλικτης και ανασφαλούς απασχόλησης και χάνουν με αυτόν τον τρόπο τη διαπραγματευτική τους δύναμη. Η επέκταση της δεύτερης κατηγορίας μισθωτών οφείλεται και στην γενικευμένη αύξηση του μορφωτικού επιπέδου του πληθυσμού, που επιτρέπει πλέον σε όσους εργάζονται σε τέτοιες συνθήκες να προσαρμόζονται εύκολα στις μεταβολές του αντικειμένου της εργασίας και των τεχνολογικών και οργανωτικών καταστάσεων.

Τα χαρακτηριστικά της άϋλης εργασίας, οι οργανωτικές και διοικητικές δραστηριότητες, η συμβολή στην καινοτομικότητα και στις τεχνολογικές μεταβολές, αναπτύσσονται παράλληλα με την ενίσχυση του συλλογικού και επικοινωνιακού χαρακτήρα της εργασίας. Αυτή η εξέλιξη αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία μπορεί και πρέπει να αναπτυχθεί ένας συνδικαλισμός νέου τύπου, ικανός να εκφράσει αυτή τη νέα συλλογικότητα στους χώρους εργασίας. Το γεγονός όμως οτι η οργάνωση των μισθωτών περνάει από τις αμυντικές μισθολογικές διεκδικήσεις στο περιθώριο των γνωστικών διαδικασιών, στην έκφραση του κεντρικού πλέον ρόλου των εργαζομένων σε ότι αφορά την ποιότητα και τον προσανατολισμό της παραγωγικής διαδικασίας, ανοίγει με πρωτόγνωρο τρόπο τις δυνατότητες παρέμβασης του συνδικαλισμού νέου τύπου. Μιας παρέμβασης που μπορεί να επεκταθεί στην ποιότητα παραγωγής και προϊόντων, και επομένως στη συνεργασία με δυνάμεις της κοινωνίας σε τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο, για τη ίδια τη σκοπιμότητα ή τον χαρακτήρα της παραγωγής.

Γνώση, εργασία και συλλογική δράση

Πέτρος Λινάρδος-Ρυλμόν

1. Εισαγωγή

Η εξέλιξη των καπιταλιστικών κοινωνιών εμφανίζεται ως μια συνεχής πρόοδος και βελτίωση των γνώσεων των μισθωτών και των απασχολούμενων γενικώς, που οφείλονται στην εκπολιτιστική εν γένει αποστολή του κεφαλαίου. Η παρακολούθηση των σχέσεων εργασίας και γνώσης κατά του τελευταίους δύο αιώνες, οδηγεί όμως στο συμπέρασμα οτι οι κάτοχοι των μέσων παραγωγής και οι διαχειριστές του χρηματικού κεφαλαίου, είχαν πάντοτε και συνεχίζουν να έχουν ως κύριο μέλημα την υποτίμηση άν όχι την υποβάθμιση των γνώσεων αυτών που απασχολούν, μέσω θεσμικών επιλογών που αφορούν είτε την εσωτερική οργάνωση της επιχείρησης, είτε τους κανόνες λειτουργίας της αγοράς εργασίας.

Το κύριο μέλημα αυτών που αγοράζουν εργατική δύναμη είναι το πώς θα καθοριστεί και θα υλοποιηθεί η αξία χρήσης αυτού του εμπορεύματος, το πώς επομένως θα πειστεί ο μισθωτός να συμμετάσχει, στον ένα ή στον άλλο βαθμό, και στα δύο αυτά στάδια της εργασιακής διαδικασίας. Πρόκειται για ένα σύνολο διεργασιών και αποφάσεων που περιλαμβάνουν αφενός τον καθορισμό οργανωτικών, χρονικών, γνωσιακών και τεχνολογικών επιλογών, και αφετέρου τον καθορισμό των επιλογών εκείνων που αφορούν ειδικότερα την αποδοχή από τον μισθωτό των συνθηκών αξιοποίησης της εργατικής του δύναμης. Έτσι, αν η απόσπαση υπεραξίας, ο καθορισμός της διαφοράς ανάμεσα στη αξία που παράγεται και την αξία αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, αποτελεί το εμφανές πεδίο των κοινωνικών αγώνων στον καπιταλισμό, η διαμόρφωση της αξίας χρήσης της εργατικής δύναμης είναι το πεδίο όπου προσδιορίζονται τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της παραγωγής αλλά και της αναπαραγωγικής διαδικασίας.

Η επικράτηση του τευλορισμού από τις αρχές ως το τέλος σχεδόν του 20ου αιώνα, προκάλεσε τη γενικευμένη αποειδίκευση της εργασίας και τη μεταφορά των γνωσιακών λειτουργιών στο μάνατζμεντ και το κοινωνικό περιβάλλον του εργοδότη, διαμορφώνοντας έναν γενικό καταμερισμό των γνώσεων στις βιομηχανικές κοινωνίες. Ο καταμερισμός αυτός επηρέασε και τον τρόπο με τον οποίο οι οργανώσεις των μισθωτών και οι πολιτικές οργανώσεις που φιλοδοξούσαν να τους εκπροσωπούν, σκέφτηκαν και είχαν τη δυνατότητα να σκεφτούν τους κοινωνικούς αγώνες, ασχολούμενες κατά κύριο λόγο με τον καταμερισμό της παραγόμενης αξί-

ας και το θεσμικό πλαίσιο που παγίωνε τις κατακτήσεις σε αυτό το επίπεδο, δηλαδή με το φορντιστικό “καθεστώς συσσώρευσης”. Παράλληλα ο κόσμος των εργοδοτών και των μάνατζερς αποκτούσε έναν καθοριστικό για τον καπιταλισμό δυναμισμό, μέσω διαδικασιών εκτός αγοράς, που συνδύαζαν άτυπες διαδικασίες εκμάθησης ή μεταφοράς γνώσης, απόκτηση συλλογικών δεξιοτήτων (όπως λέμε σήμερα) και αξιοποίησης θεσμών όπως η εκπαίδευση και η έρευνα. Η κεντρική ιδέα ήταν να παραμείνει ο κόσμος της εργασίας εκτός αυτών των διαδικασιών και αυτού του κοινωνικού χώρου, ή το πολύ να ενσωματωθούν επιλεκτικά περιορισμένες κατηγορίες κατόχων “εφαρμοσμένων” γνώσεων. Την ιδέα αυτή την βρίσκουμε και στην προσέγγιση της μαρξιστικής ορθοδοξίας (όπως θα δούμε στη συνέχεια), η οποία αντιμετώπισε την πρόσβαση μερίδας μισθωτών στη συστηματική γνώση και τις γνωσιακές διαδικασίες εντός των επιχειρήσεων, ως αδιάψευστη ένδειξη της απομάκρυνσης τους από τον κόσμο της εργασίας. Για τη μαρξιστική ορθοδοξία η εργατική τάξη ήταν το άθροισμα των χειρωνακτικά εργαζόμενων μισθωτών, που ανήκαν σε άλλη τάξη, όχι μόνο σε σχέση με τους κατόχους των μέσων παραγωγής, αλλά και σε σχέση με τους διανοητικά εργαζόμενους.

Αγνοήθηκε όμως οτι η επιβολή ενός αυστηρού καταμερισμού εργασίας μεταξύ χειρωνακτικής και διανοητικής εργασίας, είχε πάντοτε και διατήρησε έναν συγκρουσιακό χαρακτήρα. Γενικώς, η χειρωνακτική εργασία έχει πάντοτε ένα διανοητικό περιεχόμενο, ενώ η διανοητική εργασία καταλήγει πολλές φορές σε ένα υλικό αποτέλεσμα. Το πέρασμα στον τεϋλορισμό είχε ως κύριο σκοπό να αποδυναμώσει την αντίσταση των ειδικευμένων εργατών που ήταν αντιπροσωπευτικοί ενός συνδυασμού χειρωνακτικής και διανοητικής εργασίας, καθώς αυτοί ήταν που μπορούσαν να αποφασίσουν για την οργάνωση και το περιεχόμενο της παραγωγής. Η μεταφορά της διοίκησης και οργάνωσης έξω από το χώρο της χειρωνακτικής εργασίας, μείωσε δραστικά το διανοητικό περιεχόμενο της εργασίας των εργατών, αλλά δεν το μηδένισε, ενώ απο την άλλη μεριά η αποτελεσματική λειτουργία του μάνατζμεντ (της διοίκησης και οργάνωσης), ήταν ακριβώς να προλαβαίνει την ενίσχυση της αυτονομίας των χώρων εργασίας, κάθε φορά που ετίθετο το ζήτημα της μετεξέλιξης ή μεταβολής των τεχνολογικών και οργανωτικών στοιχείων της παραγωγής. Ο αυστηρός διαχωρισμός χειρωνακτικής και διανοητικής εργασίας δεν αγνόησε μόνο την ύπαρξη αυτής της σύγκρουσης, αλλά στάθηκε και εμπόδιο για την κατανόηση της αδυναμίας του καπιταλισμού να συνεχίσει να υπάρχει χωρίς να αναγνωρίσει με κάποιο τρόπο τη διανοητικότητα της παραγωτικής εργασίας.

Η μεταφορντιστική εποχή, σημαδεύεται από την οριστική αμφισβήτηση αυτού του διαχωρισμού ανάμεσα στην χειρωνακτική, κερματισμένη και αποειδικευμένη εργασία της μεγάλης πλειοψηφίας των μισθωτών και τη διανοητική εργασία στον χώρο της διοίκησης και οργάνωσης της παραγωγής, την οποία τροφοδοτούσαν αποκλειστικά το εκπαιδευτικό σύστημα και το σύστημα

της επιστημονικής έρευνας. Πολλές παράλληλες εξελίξεις συνέβαλαν σε αυτή τη ρήξη. Η συνεχής άνοδος του μορφωτικού επιπέδου του εργαζόμενου πληθυσμού, και επομένως η ικανότητά του να αμφισβητεί την τευλορική οργάνωση και τους ρυθμούς της, οδήγησε σε ανανέωση των μορφών οργάνωσης της εργασίας με την εμπλοκή πλέον των εργατών σε διαδικασίες διοίκησης και οργάνωσης (όπως στο ιαπωνικό μοντέλο) και την ευρύτερη στη συνέχεια εμπλοκή των μισθωτών της παραγωγής σε διαδικασίες καινοτομίας που αφορούν την τεχνολογία, την οργάνωση, ή την ποιότητα των αγαθών ή υπηρεσιών. Η ενασχόληση με τη διοίκηση, την οργάνωση και την καινοτομία, ξεχείλισε από τον περιχαρακωμένο οργανωτικά και κοινωνικά χώρο του μάνατζμεντ, για να γίνει το αντικείμενο της δραστηριότητας ευρύτατων στρωμάτων μισθωτών, οδηγώντας σε ανατροπή του τύπου εργασιακής σχέσης της φορντιστικής εποχής: οι νέοι μισθωτοί έπρεπε όμως, είτε να αποκτήσουν με τα κατάλληλα κίνητρα ισχυρότερους δεσμούς με τις διοικήσεις, είτε να μεταφερθούν σε μια περιοχή αβεβαιότητας και ανασφάλειας, να πεισθούν με αυτό τον τρόπο οτι οι γνωστικές τους ικανότητές δεν συνεπάγονται με κανέναν τρόπο οτι έχουν μεταβάλει προς όφελός τους τον συσχετισμό δυνάμεων.

Η διάδοση της εκπαίδευσης και ειδικότερα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης σε μεγάλες μερίδες της νεολαίας, και η επέκταση των ερευνητικών δραστηριοτήτων εντός ή εκτός των πανεπιστημίων, τροφοδότησαν διαδικασίες απόκτησης και παραγωγής γνώσεων, οι οποίες δεν αφορούσαν πλέον τον κοινωνικό χώρο των εργοδοτών και του μάνατζμεντ, ούτε ανταποκρινόταν αυστηρά στις αναπαραγωγικές ανάγκες των καπιταλιστικών κοινωνιών. Στα μεγάλα κινήματα που συμμάδεψαν την μεταπολεμική περίοδο, όπως το αντιαποικιακό, το αντιμπεριαλιστικό, το κίνημα για τα ανθρώπινα δικαιώματα και το κίνημα για το περιβάλλον, δεν συμμετείχε μόνο ο φοιτητικός κόσμος, αλλά και ένα υπολογίσιμο μέρος του επιστημονικού δυναμικού των εκπαιδευτικών και ερευνητικών ιδρυμάτων, σε συνδυασμό με πρωτοβουλίες μορφωμένων πολιτών που μπορούσαν πλέον μαζικά να αξιοποιήσουν γνώσεις προερχόμενες από τον επιστημονικό κόσμο. Η περίοδος αυτή σήμανε την ισχυρή τάση απελευθέρωσης των κινημάτων από τις κομματικές ιεραρχίες και αυτονόμησής τους με την αξιοποίηση γνωσιακού κεφαλαίου προερχόμενου από τους θεσμούς παραγωγής γνώσης. Σήμανε επίσης και την ανάπτυξη αυτόνομων κοινωνικών πρωτοβουλιών, με τις μορφές των επιχειρήσεων κοινωνικής οικονομίας, μη κυβερνητικών οργανώσεων, ή ανεξάρτητων “κοινοτήτων γνώσης”. Όπως και την διεύρυνση της σημασίας των ατομικών διαδρομών απόκτησης γνώσεων και εμπειριών, στο εσωτερικό των συστημάτων εκπαίδευσης ή παραγωγής, μια εξέλιξη που εμφανίζεται ως συνυφασμένη με τη λειτουργία μηχανισμών αγοράς, αλλά είναι στην πραγματικότητα μια νέα δυνατότητα ατομικής συμβολής σε κοινωνικού χαρακτήρα πρωτοβουλίες και καινοτομίες.

Η μεταφορντιστική εποχή δεν χαρακτηρίζε-

ται μόνο από την εμφάνιση μιας νέας πνευματικής εργασίας στο εσωτερικό της επιχείρησης, αλλά και από την επέκταση μιας "μαζικής διανοητικότητας" (intellectualité de masse) στην κοινωνία. Η "άϋλη εργασία" (προσδιορισμού εν πολλοίς της αξίας χρήσης της εργατικής δύναμης), γίνεται πλέον το αντικείμενο της δραστηριότητας μεγάλης μερίδας των μισθωτών, πέρα από το παραδοσιακό μάνατζμεντ στις επιχειρήσεις, αλλά και το αντικείμενο της ευρείας κοινωνικής συνεργασίας και δημιουργικότητας, οι οποίες αναπτύσσονται τόσο εντός, όσο και εκτός των αναγνωρισμένων χώρων εργασίας. Την ίδια στιγμή όμως ο κίνδυνος απώλειας από την πλευρά του κεφαλαίου, του ελέγχου πάνω στο περιεχόμενο της εργασίας και το αποτέλεσμά της, είναι τόσο σοβαρός, ώστε να είναι αναγκαία η ριζική ανανέωση των κοινωνικών μηχανισμών ένταξης των μισθωτών στις διαδικασίες απόκτησης και χρήσης των γνώσεων, όπως και στις διαδικασίες διαμόρφωσης των παραγωγικών επιλογών. Η διαφοροποίηση των μισθωτών στις μεγάλες κατηγορίες των συμμάχων του κεφαλαίου και της μεγάλης μάζας των εξατομικευμένων ευέλικτα και πρόσκαιρα απασχολούμενων, αποτελεί το μεγάλο και φιλόδοξο εργοτάξιο των νέων εργασιακών και κοινωνικών πολιτικών, συγκρίσιμο με το εξίσου τερατώδες εργοτάξιο τιθάσευσης της μαζικής διανοητικότητας, με την πολύμορφη ιδιωτικοποίηση της έρευνας και της εκπαίδευσης, που ισοδυναμεί τόσο με την απελπισμένη προσπάθεια ελέγχου της παραγωγής και διάδοσης της γνώσης (η οποία δεν μπορεί να επιτυγχάνεται παρά μέσω της εξαγοράς ανθρώπων και υποβάθμισης θεσμών), όσο και με την μανιώδη καταπολέμηση των απόλυτα ανεπαρκών κατακτήσεων του εκδημοκρατισμού της πρόσβασης στην εκπαίδευση. Χωρίς να ξεχνάμε και τον ρόλο των επιχειρήσεων μαζικής ενημέρωσης που έχουν ολοκληρώσει τη διαδικασία μετατροπής τους σε εμφανώς ελεγχόμενους μηχανισμούς παρεμπόδισης της διάδοσης πληροφοριών και γνώσεων.

Οι κοινωνικές αντιθέσεις και συγκρούσεις που γεννάει η προσπάθεια του κεφαλαίου να αντισταθεί στον κίνδυνο της απώλειας ελέγχου του περιεχομένου της εργασίας, δεν είναι προφανώς το αποτέλεσμα μιας εκτροπής από το φορντιστικό μοντέλο, που επιδιώκει την υπερκεμετάλλευση της εργασίας, ή την ικανοποίηση της ασυδοσίας του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου. Οι συγκρούσεις αυτές αφορούν τόσο τα εργασιακά και κοινωνικά δικαιώματα, όσο και τις διεκδικήσεις που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, στρέφονται προς την απόκτηση και την αξιοποίηση γνώσεων από τους ίδιους τους μισθωτούς. Οι έρευνες που πραγματοποίησε το ΙΝΕ κατά την προηγούμενη περίοδο, σε διαφορετικούς κλάδους, όπως η χημική βιομηχανία και τα πετρελαιοειδή και το δημοσιογραφικό επάγγελμα, όπως και μια πρόσφατη έρευνα στον τομέα των ταχυμεταφορών που θα αξιοποιήσουμε επίσης, προσφέρουν παραδείγματα προφανών διαδικασιών αναβάθμισης των γνώσεων των εργαζομένων, αλλά και δυνατοτήτων ενεργού παρέμβασής τους σχετικά με την οργάνωση και τους στόχους της παραγωγής αγαθών ή υπηρεσιών. Δείχνουν επίσης οτι οι ταξι-

κές αντιπαραθέσεις επικεντρώνονται πλέον εκ των πραγμάτων στα ζητήματα που αφορούν τον έλεγχο της γνώσης και των δυνατοτήτων αξιοποίησής της.

2. Ο καταμερισμός της γνώσης στον φορντισμό και η κριτική του καπιταλισμού

Η αναδρομή στην φορντιστική περίοδο του καπιταλισμού δεν έχει μόνο ενδιαφέρον σχετικά με τον καταμερισμό εργασίας που εγκαθίδρυσε και εξέλιξε, διότι καθ'όλη την πορεία του 20ου αιώνα, επέτρεψε συγχρόνως μια εντυπωσιακή και ραγδαία κατά περιόδους ανάπτυξη της επιστήμης, των γνώσεων και των καινοτομιών, που πραγματοποιήθηκε σε ένα κοινωνικό χώρο απομακρυσμένο από τον κόσμο της μισθωτής εργασίας, κλειστό και από πολλές απόψεις μυστηριώδη, αλλά πάντως πολύ λίγο μελετημένο από τους κριτικούς του καπιταλισμού που έστρεφαν την προσοχή τους στη χειρωνακτική εργασία. Το γεγονός οτι ο κοινωνικός χώρος του μάνατζμεντ επικοινωνούσε με ένα εκπαιδευτικό και ερευνητικό σύστημα που ήταν μέχρι σχετικά πρόσφατα ένα δημόσιο θεσμικό πλαίσιο, περιέπλεκε τα πράγματα και απέκρυπτε κατά κάποιο τρόπο τις σημαντικές διεργασίες οι οποίες συνέβαιναν σε αυτό το χώρο. Το σημαντικότερο όμως ήταν οτι η εκπροσώπηση του κόσμου της μισθωτής εργασίας, οι κομματικές και συνδικαλιστικές γραφειοκρατίες, όσο πιστές και να ήταν στον ρόλο τους, είχαν το μεγάλο μειονέκτημα της απόστασης από τον κοινωνικό χώρο όπου συνέβαιναν οι σημαντικές γνωσιακές, τεχνολογικές και οργανωτικές αλλαγές. Εγκλωβισμένες στη δεκδίκηση ενός μεγαλύτερου μεριδίου της πίττας, στην αναδιαπραγμάτευση του ποσοστού υπεραξίας, μπορούσαν να παρακολουθήσουν τις εξελίξεις μόνο στο πλαίσιο ατομικών διαδρομών, και τελικά κατέληγαν στην παραδοσιακή αντίληψη για τη γνώση που φθάνει στον κόσμο της εργασίας "από έξω", χωρίς όμως να συμμετέχουν στις σημαντικές γνωσιακές διεργασίες οι οποίες από μια στιγμή και μετά δεν αφορούσαν μόνο τον χώρο του μάνατζμεντ, αλλά όλο και περισσότερο τους χώρους παραγωγής.

Δεν έχει γίνει επαρκώς κατανοητό οτι η νεοφιλελεύθερη στροφή πραγματοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό χάρη στην περιθωριοποίηση των εκπροσώπων των εργατικών στρωμμάτων και την αδυναμία τους να συλλάβουν την μεταβατικότητα της περιόδου εκείνης και την ανάγκη να ξεφύγουν από την επανάληψη του προηγούμενου μοντέλου. Παράλληλο φαινόμενο είναι η διαδικασία κατάρρευσης της Σοβιετικής Ένωσης, η οποία έχασε την πρωτεύουσα μάχη της γνώσης, απέναντι σε έναν παγκόσμιο καπιταλισμό ο οποίος, παρά μια περίοδο αμηχανίας μπροστά στην κρίση του φορντισμού, κατόρθωσε να διατηρήσει τη δυναμική προς την οικονομία της γνώσης, η οποία γεννήθηκε στην περίοδο της άνθησης και κάμψης του φορντιστικού μοντέλου. Δεν υπήρχε σχέδιο αξιοποίησης του δημόσιου χαρακτήρα των αναπτυσσόμενων, σε όλες τις βιομηχανικές χώρες, εκπαιδευτικών και ερευνητικών ιδρυμάτων, και το αποτέλεσμα ήταν ότι οι οικονομικές ελίτ ανακάλυψαν γρήγορα και

επέκτειναν τα οφέλη που θα είχε η είσοδος των επιχειρήσεων και της επιχειρηματικότητας στον χώρο παραγωγής γνώσης, και η διοχέτευση προς αυτή την κατεύθυνση της εφευρετικότητας και των καινοτομικών πρωτοβουλιών που αναπόφευκτα ανθούν στον επιστημονικό κόσμο. Επιδιώκοντας και κατορθώνοντας να οικοδομήσουν μια γερή συμμαχία μεταξύ των κεφαλαίου και σημαντικών μερίδων του επιστημονικού κόσμου και των πνευματικά εργαζόμενων κοινωνικών στρωμάτων.

Αυτός που έθεσε με τον πλέον γόνιμο τρόπο το θέμα της έκφρασης σε γνωσιακό επίπεδο μιας ολοκληρωμένης προσέγγισης των αναγκών και συμφερόντων της τάξης των μισθωτών, ήταν ο Γκράμσι. Η έννοια των "οργανικών διανοουμένων" της εργατικής τάξης, που αποτελούν μια κοινωνική κατηγορία αντίστοιχη με τους οργανικούς διανοούμενους της αστικής τάξης, άνοιξε στην πραγματικότητα τους ασκούς του αιόλου σε σχέση με όλα τα ερωτήματα για το πώς σκέφτεται, πώς κατανοεί και πώς αποφασίζει η τάξη των μισθωτών. Σε οτι αφορά τους οργανικούς διανοουμένους της αστικής τάξης, όταν "ο καπιταλίστας επιχειρηματίας φέρνει μαζί του τον τεχνικό της βιομηχανίας, τον επιστήμονα της πολιτικής οικονομίας, τον οργανωτή μιας νέας παιδείας, ενός νέου δικαίου κλπ"[1], δημιουργούνται καταστάσεις σε θεσμικό ή επιχειρησιακό επίπεδο όπου τα μέλη της αστικής τάξης συμμετέχουν ενεργά τόσο στην επεξεργασία των κατευθύνσεων που προκύπτουν από τα ταξικά τους συμφέροντα, όσο και στην επεξεργασία και υλοποίηση τεχνικών, οργανωτικών ή θεσμικών λύσεων που υπηρετούν αυτά τα συμφέροντα. Πώς όμως συμμετέχει η εργατική τάξη σε μια ανάλογη διαδικασία, όταν ούτε η θέση της στην κοινωνία, ούτε ο καταμερισμός εργασίας στην παραγωγή, της προσφέρουν τη δυνατότητα να κατέχει γνώσεις και να αξιοποιεί θεσμους με τον ίδιο τρόπο;

Τόσο η τοποθέτηση του Γκράμσι, όσο και η πραγματικότητα της καπιταλιστικής κοινωνίας του 20ου αιώνα, υποδεικνύουν οτι η σχέση αστικής τάξης και οργανικών διανοουμένων της, συγκροτείται σε έναν οργανωμένο κοινωνικό χώρο, και δεν αφορά μόνο την υιοθέτηση ιδεολογικών θέσεων ή τη συμμετοχή σε πολιτικές οργανώσεις. Η διατύπωση που ακολουθεί αναδεικνύει αντί να αντιμετωπίζει τα προβλήματα που αφορούν την άλλη πλευρά: "Οι οργανικοί διανοούμενοι της εργατικής τάξης με τη σειρά τους ορίζονται αφενός από το ρόλο τους στην παραγωγή και την οργάνωση της εργασίας και αφετέρου από τον καθοδηγητικό πολιτικό τους ρόλο. Με την αναληψη της συνειδητής ευθύνης από αυτούς και με την απορρόφηση από τις εργατικές οργανώσεις ιδεών και πνευματικών ανθρώπων προερχόμενων από πιο προωθημένα στρώματα αστών διανοουμένων μπορεί η εργατική τάξη και τα συνδικάτα να ξεκολλήσουν από τον παραδοσιακό συντεχνιακό, γραφειοκρατικό και οικονομίστικο συνδικαλισμό και να προωθήσουν

1 Γκράμσι Α. (1972) ***Οι διανοούμενοι***, Στοχαστής.

την ηγεμονία τους"[2]. Μια τέτοια περιγραφή αναφέρεται σε αθροίσματα ειδικών κοινωνικών ή ατομικών περιπτώσεων και όχι σε ευρείες κοινωνικές διεργασίες με διάρκεια και ορατότητα. Οι μόνες εμπειρίες που πλησιάζουν τη συγκρότηση σε μόνιμη βάση μιας σχέσης εργατικών στρωμάτων και οργανικών διανοουμένων, είναι αυτές των σοσιαλ-δημοκρατικών διακυβερνήσεων της Βόρειας Ευρώπης, όπου όμως δεν κατακτήθηκε η ηγεμονία της εργατικής τάξης, αλλά ένα θεσμοποιημένο κοινωνικό συμβόλαιο με την αστική τάξη.

Μετά όμως το εύστοχο (παρά τα ερωτηματικά που άφησε) προηγούμενο του Γκράμσι, οι προσεγγίσεις από την πλευρά των εκπροσώπων ιστορικών ρευμάτων του μαρξισμού του φαινομένου της ανάπτυξης της διανοητικής εργασίας, οδηγήθηκαν στην ταξινόμησή του με διάφορους τρόπους, που αντιμετώπιζαν το πρόβλημα των οργανικών διανοουμένων από την απλοποιημένη σκοπιά του κόμματος της εργατικής τάξης. Ο Ερνέστ Μαντέλ, αναγνωρίζοντας και αναλύοντας την επέκταση της πνευματικής εργασίας και την ανάπτυξη των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, οδηγήθηκε σε μια πολύ στενή παρουσίαση της εξέλιξης αυτής: "Η προλεταριοποίηση της διανοητικής εργασίας συνεπάγεται την ειδίκευσή της, ακόμα και τον κερματισμό της, την ακραία εξατομίκευσή της. Την εποχή που δοξάζουμε τους εμπειρογνώμονες, η απόκτηση μιας τέτοιας ειδίκευσης δεν είναι δυνατή παρά σε όλο και πιό στενά πεδία γνώσεων"[3]. Η ανάπτυξη της διανοητικής εργασίας στον καπιταλισμό οδηγεί επομένως στην ενσωμάτωσή της στην τευλορική οργάνωση της εργασίας. Με αυτόν τον τρόπο η εμφάνιση στους χώρους παραγωγής μιας διανοητικής εργασίας με διοικητικές και οργανωτικές αρμοδιότητες, και ενεργό ρόλο στην καινοτομική δραστηριότητα και την τεχνολογική εξέλιξη, παραβλέπεται ή μάλλον αντιμετωπίζεται ως περιθωριακό φαινόμενο.

Η απάντηση που έδωσε ο Νίκος Πουλαντζάς στο ορατό από την αρχή της δεκαετίας του 60 φαινόμενο της επέκτασης της διανοητικής μισθωτής εργασίας, πήγε προς μια άλλη κατεύθυνση, εξίσου χαρακτηριστική της άρνησης των διανοουμένων που φιλοδοξούσαν να εκφράσουν την εργατική τάξη, να δεχθούν οτι η σχέση γνώσης και εργασίας μπορούσε να ξεφύγει από το στενό πλαίσιο της σχέσης κόμματος και τάξης. Η κατηγορηματική θέση οτι ανάμεσα στην διανοητική και χειρωνακτική εργασία υπάρχει "ανταγωνιστική αντίθεση"[4], συνοδεύτηκε μάλιστα με την ταυτόχρονη απόρριψη δυο διαμετρικά αντίθετων προσεγγίσεων απέναντι στην εξελισσόμενη σχέση τεχνολογίας, εργασίας και γνώσης, της θέσης για τη "νέα επιστημονικοτεχνική επανάσταση" και της θέσης για τη "νέα εργατική τάξη". Και αυτή η τόσο άκαμπτη και αδιέξοδη αντιμετώπιση της διανοητικής εργασίας, καταλήγει σε μια άλλη γενίκευ-

2 Τσακίρης Θ. (2007) Η επικαιρότητα της σκέψης του Α.Γκράμσι για τα εργατικά συνδικάτα σε συνθήκες 'νεοφιλελεύθερης ηγεμονίας' και 'παγκοσμιοποίησης', Επιστημονικό Συνέδριο "Ο Αντόνιο Γκράμσι στις σημερινές κοινωνικές επιστήμες και τη θεωρία", Πάντειο Πανεπιστήμιο.

3 Mandel E. (1979) Les étudiants, les intellectuels et le lutte de classe, Brèche, σ.52

4 Poulantzas N. (1974) Les classes sociales dans le capitalisme d'aujourd'hui, Seuil, σ.236

ση σχετικά με την επιστήμη που δεν είναι ποτέ καθαρή η ουδέτερη και υπάρχει μόνο με τη μορφή γνώσης στενά ενσωματωμένης στην κυρίαρχη ιδεολογία[5]. Μοιραία δηλαδή, η συνείδηση της εργατικής τάξης δεν μπορεί να φθάσει παρά ως το σημείο όπου αναγνωρίζει τον ηγετικό ρόλο του "κόμματος" και φυσικά των διανοουμένων του, ενώ η γνώση που κατέχουν δεν είναι συνάρτηση διεργασιών επιστημονικών ή γνωσιακών ευρύτερα μέσα στην κοινωνία, αλλά πηγάζει προφανώς από τις γραφές και την εξ'ορισμού ικανότητά του κόμματος και των διανουμένων του να τις ερμηνεύουν σωστά.

Για το ερώτημα που έχουμε θέσει εδώ, σχετικά με την εξέλιξη του μάνατζμεντ και της κριτικής του, έχει από πολλές πλευρές ενδιαφέρον η εμφάνιση της θέσης για την "επιστημονικοτεχνική επανάσταση" του Ράντοβαν Ρίχτα. Πρόκειται μάλιστα για μια θέση που επηρέασε εκείνη την εποχή σημαντικά κομμουνιστικά κόμματα, όπως το γαλλικό. Έχει καταρχάς σημασία οτι αναγνωρίζεται το ενδιαφέρον που παρουσιάζει η κατονόηση των διεργασιών οι οποίες, στο εσωτερικό του χώρου της οργάνωσης και διοίκησης των επιχειρήσεων, διαμορφώνουν σε καθοριστικό βαθμό την εξέλιξη του καπιταλισμού. Η διαδικασία όμως που έχει καθοριστικό χαρακτήρα είναι η "επιστημονικοποίηση"[6] της εξέλιξης αυτής, δηλαδή το γεγονός οτι η επιστήμη είναι η βασική κινητήρια δύναμή της. Όταν οι επιλογές που πραγματοποιούνται από τις διοικήσεις των επιχειρήσεων περνάνε από το μαύρο κουτί του ελέγχου που επιβάλει το κεφάλαιο, στον ορθολογισμό που επιβάλει η επιστήμη και η εξέλιξή της, έχουμε κάποια πρόοδο (τίθεται κάποιο θέμα), αν και πρόκειται για μια κραυγαλέα απλοποίηση. Δεν είναι τυχαίο οτι η προσέγγιση του Ρίχτα γεννήθηκε σε μια χώρα του υπαρκτού σοσιαλισμού, στο πλαίσιο μιας μεταρρυθμιστικής προσπάθειας η οποία ξεκινούσε από την κορυφή σε μια κοινωνία έντονα ιεραρχημένη, με μια οικονομία η οποία είχε αντιγράψει τευλορικά και φορντιστικά χαρακτηριστικά των καπιταλιστικών οικονομιών, και ταυτοχρόνως δεν είχε ζήσει πραγματικά την εμπειρία ενός σύγχρονου βιομηχανικού μάνατζμεντ.

Η κριτική του Ρίχτα αποτέλεσε όμως την ευκαιρία για να ξεκινήσει ένας προβληματισμός σχετικά με το πώς επηρεάζει τις καπιταλιστικές σχέσεις η εξέλιξη της τεχνολογίας και της επιστήμης. Ο τσέχος συγγραφέας χρησιμοποιεί ως επιχείρημά του ένα απόσπασμα από τα Grundrisse του Μάρξ το οποίο αναφέρει ότι "...η εργασία παύει να είναι το καθοριστικό στοιχείο... μειώνεται σ'ένα ρόλο απαραίτητο βέβαια, αλλά υποδεέστερο σε σχέση με τη γενική επιστημονική δραστηριότητα, με την τεχνολογική εφαρμογή των φυσικών επιστημών κλπ"[7]. Ως απάντηση σε αυτή την "ορθολογική" και πολύ λίγο συγκρουσιακή ερμηνεία του Μάρξ, δεν ήταν δύσκολο να διαπιστωθεί[8] οτι λίγο πιό κάτω (στο κείμενο του Μαρξ) προστίθεται πως "ακόμα κι

5 Poulantzas N. (1974) ό.π. σ.239

6 Κορια Μπ. (1985) Επιστήμη, τεχνική και κεφάλαιο, Α/συνέχεια, σ.35

7 Κοριά Μπ. (1985) ό.π. σ.50-51

8 Κοριά Μπ. (1985) ό.π. σ.51

αν οι μηχανές είναι η πιο επαρκής μορφή της αξίας χρήσης του πάγιου κεφαλαίου, δεν συνάγεται καθόλου πως η υπαγωγή τους στις καπιταλιστικές παραγωγικές σχέσεις αντιπροσωπεύει τον πιο επαρκή και τον καλύτερο τρόπο για τη χρησιμοποίησή τους", και πως "το κεφάλαιο δεν χρησιμοποιεί τις μηχανές παρά μονάχα στο βαθμό που επιτρέπουν στον εργάτη να του αφιερώνει το μεγαλύτερο μέρος του χρόνους του...". Να λοιπόν που μαζί με την επιστημονική δραστηριότητα, υπάρχει στις επιχειρήσεις και η διανοητική δραστηριότητα που αφορά την καλύτερη υπαγωγή των μηχανών στις καπιταλιστικές σχέσεις. Το "μαύρο κουτί" έχει ανοίξει και η επιστήμη δεν συμμετέχει απλώς στην κυρίαρχη ιδεολογία, αλλά πρέπει να μελετηθεί σαν αυτό που είναι, για να προσαρμοστεί στη συνέχεια στις επιταγές της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης. Απέναντι σε μια θεώρηση (του Ρίχτα) που τελικά επιδιώκει να προσφέρει μια διέξοδο στην "άρχουσα τάξη" των σοσιαλιστικών καθεστώτων, με όχημα την ανάπτυξη της επιστήμης, γίνεται πλέον αποδεκτή η ανάγκη να μελετηθεί το πώς χρησιμοποιεί το κεφάλαιο τις μηχανές, το πώς οργανώνεται και διοικείται η παραγωγική διαδικασία.

Η επιτυχία που γνώρισε το έργο Labor and monopoly capital του Harry Braverman[9] στο μέσο της δεκαετίας του 70, είναι μια επιπλέον απόδειξη της συνεχιζόμενης απροθυμίας μιας κριτικής της εργασίας στον καπιταλισμό, εμπνευσμένης από τον Μάρξ, να εγκαταλείψει μια τευλορική ανάγνωση των σχέσεων διανοητικής και χειρωνακτικής εργασίας και - το σπουδαιότερο - να δεχθεί οτι η διοίκηση και οργάνωση των επιχειρήσεων αποτελεί ένα θέμα προς μελέτη και για την κριτική του καπιταλισμού. Η ανακάλυψη και μελέτη του ιαπωνικού μοντέλου αποτέλεσε από αυτή την άποψη μια τομή[10]. Η αναγνώριση της σημασίας της πρωτοβουλίας εργατών για τον εξορθολογισμό της παραγωγικής διαδικασίας, αλλά και η εμπλοκή εργατών και υπαλλήλων σε διοικητικές και οργανωτικές διαδικασίες, καθώς και η αναγνώριση της υπεροχής αυτού του μοντέλου σε σχέση με τον τευλορικό καταμερισμό εργασίας, σήμαναν το τέλος του εγκλωβισμού της μεθόδου ανάλυσης σε μια απλοϊκή θεώρηση του "εργάτη" και στην αδυναμία κατανόησης της γνωσιακής δυναμικής του καπιταλισμού. Η ιαπωνική εμπειρία που προκαλούσε αμηχανία στους παραδοσιακούς μαρξιστές, ήταν από πολλές απόψεις προάγγελος μεταγενέστερων εξελίξεων που αναπτύχθηκαν στη δεκαετία του 80, καθώς η "εξαγορά" των νέου τύπου εργατών και υπαλλήλων στις μεγάλες επιχειρήσεις με σημαντικά προνόμια στον τομέα της απασχόλησης, ήταν η άλλη πλευρά της ριζικής διχοτόμησης της αγοράς εργασίας και της συνύπαρξης των μεγάλων οργανωμένων επιχειρήσεων με μια θάλασσα μικρών επιχειρήσεων, όπου κυριαρχούσε η απόλυτη ανασφάλεια ως προς την απασχόληση[11].

9 Braverman H. (1974) Labor and monopoly capital, Monthly Review Press

10 Coriat B. (1991) Penser à l'envers, Christian Bourgois

11 Satoshi Kamata (1982) Japon: l'envers du miracle, Francois Maspero

Η παρατήρηση όμως μιας τάσης αναβάθμισης των ειδικοτήτων αλλά και των πρωτοβουλιών για κατηγορίες που ανήκαν ως τότε στους χειρωνακτικά εργαζόμενους, αφορούσε από κάποια στιγμή και μετά επιχειρήσεις και στον ευρωπαϊκό χώρο. Εκτεταμένες έρευνες σε εργασιακούς χώρους κατέληξαν αρκετές φορές στην παρουσίαση ενός νέου μοντέλου παραγωγής[12], το οποίο αναγνωρίζει τη σημασία των ατομικών και συλλογικών δεξιοτήτων και ικανοτήτων, καθώς και το ρόλο των ειδικοτήτων και της αυτονομίας των εργαζομένων. Παράλληλα, ασκήθηκε κριτική στην παραδοσιακή ανάλυση των χώρων εργασίας μέσω της έννοιας του καταμερισμού εργασίας και αναδείχθηκε η γονιμότητα μιας προσέγγισης που επικεντρώνεται στη συνεργασία[13], και καταλήγει στην έννοια της “συλλογικής ειδίκευσης”. Μέσω ενός ερευνητικού έργου σε βιομηχανικούς κλάδους, διαπιστώθηκε μάλιστα η εμφάνιση μιας έντασης, ανάμεσα στην ατομική και τη συλλογική ειδίκευση, που αφορά το πώς τοποθετείται το άτομο (με τις γνώσεις και ικανότητές του) σε μια εργασιακή διαδικασία όλο και πιό κοινωνική[14], όπου γνώσεις και δεξιότητες είναι σε μεγάλο βαθμό κοινές αλλά και συλλογικές. Οι έρευνες μας στην ελληνική χημική βιομηχανία[15] ανέδειξαν τις ίδιες τάσεις αλλαγής του καταμερισμού της γνώσης μεταξύ μάνατζμεντ και χώρων παραγωγής, αναβάθμισης των γνώσεων των εργαζομένων και δημιουργίας χώρων συλλογικής μάθησης και απόκτησης ειδικοτήτων και δεξιοτήτων. Ανέδειξαν όμως επιπλέον οτι αυτές οι τάσεις αλλαγών εκδηλώνονται στο πλαίσιο ιεραρχημένων επιχειρησιακών δομών, τις οποίες δεν είναι πρόθυμες οι εργοδοτικές ηγεσίες να μεταβάλουν, ενώ οι συνδικαλιστικές ηγεσίες δεν έχουν τη δυνατότητα να επιβάλουν ανατροπές προς την κατεύθυνση της αναγνώρισης ενός ριζικά νέου καταμερισμού των γνώσεων και προτύπου διοίκησης.

Γιατί λοιπόν δεν κατόρθωσαν οι οργανωμένες δυνάμεις του κόσμου της εργασίας να αξιοποιήσουν αυτές τις εξελίξεις, μαζί με την “προλεταριοποίηση της διανοητικής εργασίας”, και να αναδείξουν αυθεντικούς “οργανικούς διανοούμενους”, παράλληλα με τη διαμόρφωση ενός σχεδίου για την κοινωνία με ηγεμονικές βλέψεις και προτάσεις; Οι αντικαπιταλιστικές πολιτικές δυνάμεις, αποτέλεσαν προϊόντα των επαναστάσεων του 20ου αιώνα, και παρέμειναν προσκολλημένες σε μοντέλα καθαρά τευλορικά και ιεραρχημένα (και σαφώς αυταρχικά), αδυνατώντας να κατανοήσουν τις αλλαγές στη σχέση διαφόρων κοινωνικών και εργατικών στρωμάτων με τη γνώση. Ανεξαρτήτως αποχρώσεων, αυτές οι πολιτικές δυνάμεις, δεν μπόρεσαν ειδικότερα να καταλάβουν την αδυσώπητη δυναμική προς την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού, θεωρώντας τον ιδιότυπο ανατολικό φορντισμό ως ένα πλαίσιο στο οποίο μπορούσαν να πραγματοποιηθούν μεταρ-

12 Kern H., Schumann M. (1989) La fin de la division du travail? La rationalisation dans la production industrielle, Editions de la Maison des sciences de l’homme

13 Zarifian Ph. (1993) Quels modèles d’organisation pour l’industrie européenne? l’émergence de la firme coopératrice, L’Harmattan, σ.29

14 Zarifian Ph. (1993) ό.π. σ.32

15 Λινάρδος-Ρυλμόν Π. (Επιμέλεια) (2003) Νέες τεχνολογίες, οργάνωση της εργασίας και σχηματισμός των ειδικοτήτων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ

ρυθμίσεις. Από την άλλη μεριά οι πολιτικές και οικονομικές ελίτ των καπιταλιστικών χωρών, κατανόησαν πολύ γρήγορα την απειλή που μπορούσε να αποτελέσει ο συνδυασμός κοινωνικών κινητοποιήσεων, όπως η εξέγερση των νέων γύρω από το 1968, και οι εργατικές κινητοποιήσεις της δεκαετίας του 70, και πέρασαν παγκοσμίως στην υλοποίηση ενός νέου προγράμματος, το οποίο περιελάμβανε την αποδυνάμωση των συνδικάτων, τη ριζική αμφισβήτηση της σταθερότητας των εργασιακών σχέσεων και τον επανασχεδιασμό του χάρτη των κοινωνικών συμμαχιών με την ενσωμάτωση στην κυρίαρχη συμμαχία σημαντικών κατηγοριών διανοητικά εργαζόμενων μισθωτών.

Δεν είναι τυχαίο οτι στην πραγματικότητα, μόνο στις σκανδιναβικές χώρες, όπου υπήρχε ένα ισχυρό σοσιαλ-δημοκρατικό θεσμικό πλαίσιο αναγεννήθηκε ένα σχέδιο διοίκησης και οργάνωσης των επιχειρήσεων και των οικονομιών, το οποίο να ακουμπάει σε υπαρκτές σύγχρονες πρακτικές.Ο συνδυασμός της ικανότητας σχεδιασμού πολιτικών, αξιοποίησης των επιστημονικών γνώσεων και διαχείρισης των εργασιακών σχέσεων (των τριών βασικών συστατικών της διοίκησης και οργάνωσης στην επιχείρηση και την οικονομία), προσέφερε τη δυνατότητα πραγματοποίησης αλλαγών προσεγγίσεων και στα τρία αυτά επίπεδα, χωρίς την υιοθέτηση της κυρίαρχης ανατρεπτικής νεο-φιλελεύθερης αντζέντας. Πρόκειται για τη μετεξέλιξη παλαιών κοινωνικών πρακτικών και θεσμικών ή κοινωνικών συνεργασιών, οι οποίες μπόρεσαν να διατηρήσουν την μεταξύ τους συνοχή και να ανανεώσουν συγχρόνως το συνολικό μοντέλο, κατορθώνοντας να συνδυάσουν δημόσιες και ιδιωτικές γνωσιακές πρακτικές, και παλαιές και νέες προσεγγίσεις της διαχείρισης των εργασιακών σχέσεων (π.χ. ευελιξία με ασφάλεια). Πρόκειται όμως και για ένα “μεταφορντιστικό” μοντέλο το οποίο παρέμεινε ιεραρχημένο, με έντονο το στοιχείο του άνισου καταμερισμού της γνώσης και επομένως της αντίστασης στην εξισωτική δυναμική της “οικονομίας της γνώσης”.

3. Η έκρηξη της άϋλης εργασίας

Ο ρόλος των γνωσιακών διαδικασιών για την παραγωγή και την οικονομία έχει παραμείνει έως πρόσφατα στο σκοτάδι. Σύμφωνα με την Edith Penrose, “...Οι οικονομολόγοι... θεωρούσαν οτι το όλο θέμα της γνώσης παραήταν ολισθηρό για να το προσεγγίσουν”[16]. Και ο Maurizio Lazzarato μας θυμίζει οτι πρόκειται για μια παλιά ιστορία διότι “στην καρδιά της παραγωγικής διαδικασίας βρίσκεται μια δύναμη που η εποχή [του Άνταμ Σμίθ] αγνοεί πλήρως: η γνώση...”[17]. Αλλά “δεν είναι αλήθεια οτι η παραγωγή πλούτου και η αξιοποίηση του κεφαλαίου ταυτίζονται. Για να ερμηνευθεί η παραγωγή της οικονομικής αξίας, χρειάζεται όλο και περισσότερο να ληφθούν υπόψιν δυνάμεις και δυναμικές που δεν είναι άμεσα οικονομικές’[18]. Όπως ήδη αναφέρθηκε, η κριτική ανάλυση του φορντισμού,

16 Αναφέρεται στο Foray D. (2004) The economics of knowledge, The MIT Press, σ.1

17 Lazzarato M. (2000) La multitude dans la dynamique économique, Multitudes 2, σ.116

18 Lazzarato M. (2000) ό.π΄., σ.115

συνέχισε στην πραγματικότητα την πρακτική της πολιτικής οικονομίας, την ανάλυση των οικονομικών δυναμικών, και δεν φρόντισε να αναζητήσει τι συμβαίνει στους χώρους της διανοητικής εργασίας, ειδικότερα δε στους χώρους του μάνατζμεντ. Όταν όμως η εξέλιξη του καπιταλισμού δεν μπορούσε πλέον να γίνει αντιληπτή χωρίς αναφορά σε διαδικασίες παραγωγής και αξιοποίησης νέας γνώσης, διαπιστώθηκε οτι η οικονομία που βασίζεται στη γνώση, "περιλαμβάνει σήμερα οχι μόνο οργανωμένες μορφές παραγωγής και απόκτησης γνώσης, που αντιστοιχούν στους κύριους εκπαιδευτικούς και ερευνητικούς θεσμούς, αλλά και το ευρύ πεδίο των διαδικασιών εκμάθησης που αφορούν όλο και περισσότερες καταστάσεις όπου παράγεται εμπειρογνωμοσύνη στο πλαίσιο της "κανονικής" παραγωγής και της χρήσης αγαθών και υπηρεσιών"[19].

Ακόμη και με αυτή την περιγραφή διαπιστώνεται η επέκταση και διάχυση στην κοινωνία της παραγωγής γνώσης και γνωσιακής ικανότητας (cognitive capacity), όχι μόνο στον καθόλου αμελητέο χώρο των μισθωτών του εκπαιδευτικού και ερευνητικού τομέα, αλλά και στους εργαζόμενους στην παραγωγή και στους χρήστες αγαθών και υπηρεσιών. Μια άλλη θεώρηση όμως δίνει έμφαση στον εξ αρχής συγκρουσιακό χαρακτήρα της μετεξέλιξης του καπιταλισμού: "Ο γνωσιακός καπιταλισμός (capitalisme cognitif), μαζί με τον εντυπωσιακό εξοπλισμό του σε νέες ΤΠΕ, είναι το ιστορικό προϊόν ενός βαθύτατου κινήματος εργατικής εξέγερσης: του κινήματος που πήρε διάφορες μορφές άρνησης της εργασίας, αλλά τροφοδότησε κυρίως μια συνεχή πίεση για τον εκδημοκρατισμό της πρόσβασης στα πανεπιστήμια και τα τεχνολογικά ινστιτούτα"[20]. Η προσέγγιση αυτή είναι περισσότερο αποκαλυπτική καθώς προσφέρει τη δυνατότητα κατανόησης της ανατροπής που έγινε στον τρόπο οικοδόμησης των κοινωνικών συμμαχιών στο νεοφιλελεύθερο μοντέλο, με την επιθετική πολιτική εξατομίκευσης των σχέσεων εργασίας και των διαδικασιών εκμάθησης, και τον διαχωρισμό των μισθωτών σε αυτούς που αμοίβονται καλύτερα (και νοιώθουν περισσότερο ασφαλείς λόγω κυρίως των εισοδημάτων τους) για να υπηρετήσουν τον δυναμισμό του νέου καπιταλισμού, και σε αυτούς που ασχολούνται με παραδοσιακές δραστηριότητες και μεταφέρονται στον χώρο της ανασφάλειας και της φτηνής εργασίας. Οι παραδοσιακές κριτικές του καπιταλισμού εμφάνισαν τις νέες τάσεις ως μια μετεξέλιξη της συμμαχίας αστικής και μικροαστικής τάξης[21] που δεν απαιτεί καμμία ανατροπή του υπάρχοντος τρόπου προσέγγισης. Αλλά οι υποστηρικτές του "καπιταλισμού της γνώσης", απομάκρυναν από το πεδίο των κοινωνικών ανταγωνισμών και ιεραρχιών τις γνωσιακές διαδικασίες και εμφάνισαν τον δυναμισμό των διαδικασιών αυτών ως κάτι που αφορά το σύνολο των οργανω-

19 Foray D. (2004), ό.π., σ.3

20 Moulier Boutang Y. (2007) Le capitalisme cognitif, la nouvelle grande transformation, Editions Amsterdam, σ.112

21 Αλεξίου Θ., Η "κοινωνία της γνώσης" ως μετακαπιταλιστική κοινωνία: μια κριτική προσσέγγιση, Ο Πολίτης, τεύχος 137, 2005, σ.24-29

τικών δομών, ξεχνόντας οτι οι ανισότητες και ιδιαίτερα οι ανισότητες ως προς την γνώση συνεχίζουν να αποτελούν (όπως και στον φορντισμό) ένα χαρακτηριστικό των “οργανώσεων” στον καπιταλισμό[22].

Η ιδέα οτι η κριτική του καπιταλισμού ενδιαφέρεται κατά κύριο λόγο για την υλική εργασία και οτι η εκμετάλλευση της εργατικής τάξης αφορά στην ουσία το ποσοστό της υπεραξίας σε σχέση με την ανταλλακτική αξία της εργατικής δύναμης, αφήνει εκτός συζήτησης τον γνωστό διαχωρισμό από τον Μάρξ της ανταλλακτικής αξίας της εργατικής δύναμης (του εμπορεύματος εργατική δύναμη), από την αξία χρήσης της εργατικής δύναμης, από τη διαμόρφωση δηλαδή στην επιχείρηση των συνθηκών υπό τις οποίες θα αξιοποιηθεί η ικανότητα προς εργασία του μισθωτού. Ακόμα και την εποχή του φορντισμού, οι διαδικασίες μέσω των οποίων οργανώνεται η παραγωγή, χρησιμοποιείται η εξελισσόμενη τεχνολογία και εξασφαλίζεται η ενεργός συμμετοχή των εργαζομένων στην παραγωγή, οι διαδικασίες που εντάσσονται στην διοίκηση και οργάνωση (μάνατζμεντ) της επιχείρησης, απαιτούσαν γνώσεις, εμπειρία και εφευρετικότητα. Η αξία χρήσης της εργατικής δύναμης μπορεί να μεταβληθεί λόγω νέων τεχνολογικών και οργανωτικών λύσεων (ανεξάρτητα από την εξέλιξη της σχέσης νεκρής και ζωντανής εργασίας) και να βελτιωθεί σημαντικά η παραγωγικότητα ή η ποιότητα των προϊόντων, επηρεάζοντας τις συνθήκες στις οποίες διαμορφώνεται η ανταλλακτική αξία. Η δραστηριότητα που συνδέεται με τον καθορισμό της αξίας χρήσης της εργατικής δύναμης είναι απαραίτητη, είναι συλλογική και είναι συνάρτηση γνώσεων, εμπειριών και ικανοτήτων ενός ανθρώπινου δυναμικού που εργάζεται σε αυτό το πλαίσιο. Όταν οι δραστηριότητες, στην επιχείρηση και στην οικονομία συνολικά, οι οποίες δεν αφορούν άμεσα την υλική παραγωγή, αλλά αφορούν την έρευνα και καινοτομία, την αναζήτηση νέων τεχνολογικών ή οργανωτικών λύσεων, την επικοινωνία μεταξύ των τμημάτων και των ατόμων, είναι δραστηριότητες που επεκτείονται, λόγω της επιτάχυνσης των αλλαγών, ή λόγω της επέκτασης της επιχειρηματικής δράσης σε νέους τομείς υπηρεσιών, τότε ο καθορισμός και η μεταβολή της αξίας χρήσης της εργατικής δύναμης απασχολεί πλέον ένα υπολογίσιμο μέρος του ανθρώπινου δυναμικού.

Η ιστορική εξέλιξη που μας οδήγησε στη σημερινή μεταφορντική περίοδο, ανέδειξε καταρχάς την αντίθεση ανάμεσα στην απλή εργασία και την ειδικευμένη ή σύνθετη εργασία, και ήδη η αυξημένη παραγωγικότητα της δεύτερης “προκύπτει από την αξία του προϊόντος της αντί να την ερμηνεύει”, η παραγωγικότητα δηλαδή της σύνθετης εργασίας (που είναι σε μεγάλο βαθμό διανοητική) δεν μπορούσε πλέον να αξιολογηθεί παρά επι του αποτελέσματός της και όχι με βάση τον χρόνο εργασίας όπως για την απλή εργασία. Αλλά και η αντίθεση ανάμεσα στην παραγωγική εργασία (την εργασία που παράγει κεφάλαιο) και την μη παραγωγική εργασία, είναι περιοριστική καθώς η παραγωγική εργασία είναι όλο

22 Tsoukas H., Mylonopoulos N. (2004) What does it mean to view organisations as knowledge systems, στο Tsoukas H., Mylonopoulos N., Organisations as knowledge systems, Palgrave

και περισσότερο συνάρτηση της συνεργασίας, μιας δραστηριότητας που δεν είναι άμεσα παραγωγική και "διευρύνεται στο μέτρο που αναπτύσσονται οι παραγωγικές δυνάμεις". Μια τρίτη, τέλος, αντίθεση οφείλεται στο γεγονός οτι η παραγωγική εργασία της διανοητικής και επιστημονικής εργατικής δύναμης δεν μπορεί να υπολογιστεί ως άθροισμα απλής εργασίας ή ως προϊόν της συνεργασίας, όσο σύνθετη και να είναι, καθώς "η πνευματική και επιστημονική εργασία είναι έκφραση της δημιουργικότητας" και αποκτά "ηγεμονικό χαρακτήρα... κατά την μεταβιομηχανική περίοδο"[23]. Κατά την περίοδο του φορντισμού, η προοδευτική επέκταση της ειδικευμένης και διανοητικής εργασίας, μπόρεσε να παραμείνει εκτός του ταξικού ανταγωνισμού για την αξία της εργασίας και την υπεραξία, καθώς σε συνθήκες μεγέθυνσης των βιομηχανικών οικονομιών και διευρυμένης συσσώρευσης του κεφαλαίου, η πίεση των αυξανόμενων αμοιβών μεταφεροταν επιτυχώς στην αποτελεσματικότερη αξιοποίηση της εργατικής δύναμης. Η κρίση του φορντισμού ήταν το προϊόν μιας νέας συγκυρίας κατά την οποία οι αυξημένες απαιτήσεις των οργανωμένων δυνάμεων της εργασίας, ανάγκασαν το κεφάλαιο να περάσει "σε μια συνεχή αναδιοργάνωση της εκμετάλλευσης, σε μια όλο και μεγαλύτερη εντατικοποίηση της παραγωγής και στην επέκταση σε παγκόσμιο επίπεδο της κυριαρχίας του"[24].

Αλλά το πέρασμα σε μια νέα περίοδο χαρακτηρίζεται, σε ότι αφορά την εργασία, από τον κυρίαρχο πλέον ρόλο της "άϋλης εργασίας"[25], της εργασίας που αφορά το πληροφοριακό και πολιτιστικό περιεχόμενο των εμπορευμάτων. Από τη μια πλευρά, το "πληροφοριακό περιεχόμενο" αναφέρεται κατευθείαν "στις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στις εργασιακές διαδικασίες στις μεγάλες εταιρίες του βιομηχανικού και του τριτογενούς τομέα, όπου οι ειδικότητες και δεξιότητες που χρησιμοποιούνται στην άμεση εργασία αφορούν όλο και περισσότερο την κυβερνητική και τον έλεγχο μέσω υπολογιστών (και την οριζόντια και κάθετη επικοινωνία)". Από την άλλη μεριά, οι δραστηριότητες που παράγουν το "πολιτιστικό περιεχόμενο" του εμπορεύματος, είναι η "άϋλη εργασία η οποία περιλαμβάνει δραστηριότητες που δεν αναγνωρίζονται κανονικά ως 'εργασία' - το είδος δηλαδή των δραστηριοτήτων που περιλαμβάνουν τον ορισμό και καθορισμό πολιτιστικών και καλλιτεχνικών κανόνων, τη μόδα, τα γούστα, τα πρότυπα των καταναλωτών και, ευρύτερα, της κοινής γνώμης"[26]. "Αυτές οι δραστηριότητες που ήταν κάποτε το προνομιακό πεδίο της αστικής τάξης και των παιδιών της, έχει από τα τέλη της δεκαετί-

23 Negri T. (1992), Valeur-travail: crise et problèmes de reconstruction dans le postmoderne, multitudes. samizdat.net

24 Negri T. (1992) ό.π.

25 Άϋλη εργασία είναι η αμειβόμενη απασχόληση η οποία δεν έχει άμεσο υλικό αποτέλεσμα, αλλά χρησιμεύει για να προσδιορίσει τα χαρακτηριστικά και την οργάνωση της υλικής παραγωγής, ή το περοιεχμενο των υπηρεσιών που προσφέρονται για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Το παραγωγικό εποτέλεσμα της άϋλης εργασίας δεν μπορεί να συνδεθεί με τον χρόνο εργασίας, αλλά μιπορε μόνο να αξιολογηθεί ως συνολικό αποτέλεσμα στην επιχείρηση ή την κοινωνία συνολικά.

26 Lazzarato M. (1996) Immaterial labor, στο Virno P., Hardt M. (eds) Radical thought in Italy: a potential politics, Minesota, σ.132

ας του 70 μετατραπεί στο πεδίο αυτού που έχουμε ονομάσει ‘μαζική διανοητικότητα’. Οι βαθειές αλλαγές σε αυτούς τους στρατηγικούς τομείς έχουν αλλάξει όχι μόνο τη σύνθεση, τη διοίκηση και οργάνωση και τη διαχείριση της εργατικής δύναμης - την οργάνωση της παραγωγής - αλλά επίσης, και βαθύτερα ακόμα, το ρόλο και τις λειτουργίες των διανοουμένων στο πλαίσιο της κοινωνίας”[27].

Οι τεχνικές του μάνατζμεντ αναζητούν πλέον μεθόδους για “να είναι η ψυχή του εργάτη μέρος της επιχείρησης”. Η προσωπικότητα και η υποκειμενικότητα πρέπει να αναλαμβάνουν οργανωτικές και διοικητικές πρωτοβουλίες και η εργασία είναι πλέον η ικανότητα ενεργοποίησης και διοίκησης παραγωγικών συνεργασιών. “Φθάσαμε στο σημείο όπου η συλλογική διαδικασία εκμάθησης βρίσκεται στην καρδιά της παραγωγικότητας”[28]. Αλλά η ανάδειξη της υποκειμενικότητας δεν καταργεί τον ανταγωνισμό μεταξύ ιεραρχίας και συνεργασίας, μεταξύ αυτονομίας και διοίκησης, και τον αναπαράγει σε ένα ανώτερο επίπεδο. Στην πραγματικότητα οι εργοδότες είναι πολύ ανήσυχοι λόγω του διπλού προβλήματος που δημιουργείται: “από τη μία μεριά, είναι αναγκασμένοι να αναγνωρίσουν την αυτονομία και την ελευθερία του εργαζόμενου ως τη μόνη μορφή συνεργασίας στην παραγωγή, αλλά από την άλλη μεριά και ταυτοχρόνως, είναι αναγκασμένοι (μια αναγκαιότητα ζωής και θανάτου για τον καπιταλιστή) να μην ‘αναδιανέμουν’ την εξουσία που συνεπάγεται η νέα ποιότητα της εργασίας και η οργάνωσή της”[29]. Τα εργαλεία με τα οποία οι εργοδότες μπόρεσαν να διαχειριστούν αυτήν την αντίθεση είναι πλέον γνωστά και πρόκειται, σε συνθήκες υψηλής ανεργίας και αβεβαιότητας ως προς την απασχόληση, για την ένταξη των εργαζομένων με υψηλές ειδικεύσεις στον πυρήνα των διαδικασιών εκμάθησης, πολλές φορές με υψηλές αμοιβές αλλά και ισχυρές δόσεις αβεβαιότητας, και για την παθιασμένη επέκταση του χώρου της ανασφάλειας στις χαμηλότερες ειδικεύσεις, όπου όμως (θα το δούμε στη συνέχεια) η πνευματικότητα της εργασίας είναι παρολ’αυτά απαραίτητη προϋπόθεση της ύπαρξης μιας στοιχειωδώς αποτελεσματικής οργάνωσης της εργασίας.

Καθώς είναι περίπου αναπόφευκτο να δεχθούμε οτι βρισκόμαστε στην εποχή του “καπιταλισμού της γνώσης” (ή του “γνωσιακού καπιταλισμού”), αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία από την ονομασία είναι να γίνει σαφές οτι διανύουμε μια νέα περίοδο στη σχέση κεφαλαίου και εργασίας, οτι η σχέση αυτή έχει διατηρηθεί χάρη σε ένα εξωφρενικό κόστος το οποίο ξεδιπλώνεται αυτή την ιστορική στιγμή με την παγκόσμια κρίση, και οτι σε αυτές τις νέες συνθήκες, η υπέρβαση πρέπει να βασιστεί στην πρωτοφανή ανάπτυξη γνωστικής ικανότητας των ανθρώπων, στην εξίσου πρωτοφανή διάχυση των διαθέσιμων γνώσεων και στη δημιουργία ενός νέου δημόσιου χώρου παραγωγής και αξιοποίησης γνώσεων. Η συστηματική καταγραφή των κατηγοριών

27 Lazzarato M. (1996) ό.π. σ.132-133

28 Lazzarato M. (1996) ό.π. σ.134

29 Lazzarato M. (1996) ό.π. σ.135

δραστηριοτήτων που συνθέτουν την οικονομία της γνώσης, οδηγεί καταρχάς στο διαχωρισμό ανάμεσα στις ανεξάρτητες εργασίες έρευνας και ανάπτυξης και τις διαδικασίες εκμάθησης κατά την παραγωγή (καθώς πραγματοποιούνται πειραματισμοί κατά τη διάρκεια της παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών), και επίσης στο διαχωρισμό ανάμεσα στο "ερευνητικό μοντέλο παραγωγής γνώσης" σε απόσταση από την παραγωγική διαδικασία, και το "οργανωτικό μοντέλο παραγωγής γνώσης" το οποίο χρησιμεύει στην ολοκληρωμένη υλοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας[30]. Επίσης, ενώ η έρευνα παραμένει σε μεγάλο βαθμό το αντικείμενο δημοσίων ιδρυμάτων, τα οποία συνυπάρχουν με ιδιωτικές ερευνητικές δραστηριότητες, και οι διαδικασίες εκμάθησης στην παραγωγή δεν είναι το μονοπώλιο του ιδιωτικού τομέα, έχουν πλέον εμφανιστεί οι "κοινότητες γνώσεις" οι οποίες είναι "νέες οργανώσεις οι οποίες ασχολούνται ειδικά με την παραγωγή και αναπαραγωγή γνώσης μέσω αποκεντρωμένων και συνεργατικών διαδικασιών"[31].

Όταν υιοθετείται μια τέτοια ανοιχτή προσέγγιση, που προσπαθεί να κατανοήσει τις πολλαπλές διαδικασίες παραγωγής νέας γνώσης και την παράλληλη διεύρυνση των κοινωνικών δραστηριοτήτων τις οποίες μπορούν πλέον να τροφοδοτήσουν, διαπιστώνεται οτι η επέκταση της άϋλης εργασίας συνδυάζεται με την επιτάχυνση των διαδικασιών παραγωγής γνώσης και με την εμφάνιση διαφορετικών δυνατοτήτων παραγωγικής αξιοποίησης των διαθέσιμων γνώσεων, πολύ περά από τα όρια της καπιταλιστικής επιχείρησης. Δυνατότητες που οφείλονται σε καθοριστικό βαθμό στην μη ανταγωνιστική, μη αποκλειστική και σωρευτική διάχυση των γνώσεων, και φυσικά στην επίσης επιταχυνόμενη δυνατότητα του επιστημονικού δυναμικού, του εργατικού δυναμικού και των πολιτών, να εμπλέκονται σε διαδικασίες αξιοποίησης διαθέσιμων γνώσεων, εντός και εκτός του προυπάρχοντος θεσμικού πλαισίου. Σε διεθνές επίπεδο οι πρωτοβουλίες στον τομέα της κοινωνικής οικονομίας, η ανάπτυξη μη κυβερνητικών οργανώσεων που δραστηριοποιούνται σε θέματα επιστημονικά και πολιτικής (περιβαλλοντικές), σε θέματα υπηρεσιών (γιατροί), ή σε θέματα ενημέρωσης και παροχής πληροφοριών (παρατηρητήρια), η δημιουργία στο πλαίσιο επιστημονικών κοινοτήτων (ανοιχτό λογισμικό), πανεπιστημίων και ερευνητικών ιδρυμάτων, ή ακόμα και υπηρεσιών του κράτους πρόνοιας, εναλλακτικών δικτύων συνεργασίας και διατύπωσης προτάσεων πολιτικής, και οι διάφορες εναλλακτικές αναπτυξιακές πρωτοβουλίες σε τοπικό επίπεδο, αποτελούν εκδηλώσεις μιας "συλλογικής επανιδιοποίησης των πνευματικών δυνάμεων της παραγωγής που έχει αμφισβητήσει τη λογική της πόλωσης της γνώσης η οποία χαρακτηρίζει τον βιομηχανικό καπιταλισμό"[32].

Η προσέγγιση της οικονομίας της γνώσης που κυριαρχεί στους διεθνείς οργανισμούς, είναι φυσικά αυτή που συγκεντρώ-

30 Foray D. (2004) The economics of knowledge, The MIT Press, σ.49

31 Foray D. (2004) ό.π. σ.37

32 Negri T., Vercellone C. (2008) Le rapport capital/travail dans le capitalisme cognitif, Multitudes 32, σ.40

νει την προσοχή στην ερευνητική διαδικασία στο εσωτερικό των επιχειρήσεων, που θέλει να εμφανίζει τις επιχειρήσεις και την επιχειρηματικότητα ως την κινητήρια δύναμη της παραγωγής νέας γνώσης, που συνδυάζεται με την προσπάθεια να εμφανιστεί η γνώση ως εμπόρευμα, ή καλύτερα εικονικό εμπόρευμα, το οποίο παραμένει υπό τον έλεγχο των καπιταλιστικών επιχειρήσεων. Αυτή είναι στην πραγματικότητα και η προσέγγιση του "σκανδιναβικού μοντέλου"[33], το οποίο αποδέχεται και την γενικευμένη ιδιωτικοποίηση, υποστηρίζοντας όμως τη διατήρηση των βασικών θεσμών του κοινωνικού κράτους. Ένας τέτοιος ορίζοντας είναι και αυτός που πείθει επιπλέον πολλούς οικονομολόγους με κριτική στάση απέναντι στον καπιταλισμό. Ολοκληρωμένες θεωρήσεις της οικονομίας της γνώσης (οι οποίες δεν επιδιώκουν να ανατρέψουν τον καπιταλισμό) καταλήγουν όμως στο συμπέρασμα οτι απαιτείται "... η αναγκαστική αναζωογόνηση του πεδίου της δημόσιας γνώσης...που "κάνει δυνατή την αναδιάρθρωση και αναζωογόνηση της λογικής που αφορά την δημόσια στήριξη και τη δημόσια ιδιοκτησία στις οικονομίες μας"[34]. Καθώς "η επανεμφάνιση συλλογικών μορφών οργάνωσης (δίκτυα, συμεργασίες κλπ) που επιδιώκουν να λύσουν προβλήματα έρευνας και ολοκληρώσεων, δείχνουν οτι η δημόσια διάσταση γεννιέται και αναγεννιέται παντού"[35].

Παραβλέπεται με πολλούς τρόπους, τόσο το βάθος της χρόνιας κρίσης του συστήματος που υποκρύπτει η μετάβαση στην οικονομίας της γνώσης, όσο και η νέα μορφή που έχει πάρει ο ανταγωνισμός κεφαλαίου και εργασίας. Δεν υπάρχει αμφιβολία οτι η εργατική δύναμη είτε είναι χειρωνακτική, είτε διανοητική, παράγει αξία, αλλά η έκρηξη της άϋλης εργασίας κάνει ώστε ο χρόνος εργασίας να μην είναι πλέον το κοινό μέτρο της αξίας αυτής, σε οτι αφορά την οικονομία στο σύνολό της και σε ότι αφορά τη διαπραγμάτευση μεταξύ εργοδοτών και μισθωτών. "...Η ζωντανή εργασία αναλαμβάνει πλέον ένα μεγάλο μέρος των λειτουργιών που αναλάμβανε παλαιότερα το σταθερό κεφάλαιο. Η γνώση είναι επομένως κατανεμημένη όλο και περισσότερο συλλογικά, και ανασυγκροτεί τόσο την εσωτερική οργάνωση των επιχειρήσεων, όσο και τις σχέσεις τους με τον έξω κόσμο". "...Στο επίπεδο της κάθε επιχείρησης, η δραστηριότητα που παράγει αξία συμπίπτει όλο και λιγότερο με τους ενιαίους χώρους και χρόνους που χαρακτήριζαν τις ρυθμίσεις των συλλογικών χρόνων κατά την φορντιστική περίοδο"[36]. Όταν η διανοητική εργασία που παράγει την καινοτομία, τη συνεργασία και την οργάνωση, έχει ξεφύγει από τον άμεσο περίγυρο του εργοδότη, που αποτελούσε η διεύθυνση της επιχείρησης (και επιπλέον δεν μπορεί να αμοίβεται από την υπεραξία), το πρόβλημα δεν είναι πλέον για την καπιταλιστική επιχείρηση ο υπολογισμός του χρόνου εργασίας, αλλά η εξασφάλιση της υποταγής όλων των κατηγοριών εργαζομένων, με διαφοροποιήσεις αμοιβών

33 Lundvall B-A (2002) Innovation, growth and social cohesion: the Danish Model, Edward Elgar

34 Foray D. (2004) ό.π. σ.244

35 Foray D. (2004) ό.π. σ.245

36 Negri T., Vercellone C. (2008) ό.π. σ.44

και άλλα κίνητρα ή αντικίνητρα, ανάλογα με τις "ανάγκες" του συγκεκριμένου εργοδότη, δηλαδή η γενίκευση της "ευελιξίας", που διεκδικεί σήμερα ο κάθε επιχειρηματίας όσο "εκτός αγοράς" κι αν είναι. Το μόνο διαθέσιμο μέτρο είναι επομένως η συγκεκριμένη κερδοφορία ή καλύτερα η χρηματιστηριακή αξία, με τον ίδιο τρόπο που σε μια κοινωνία η οποία θα αξιοποιούσε το αποτέλεσμα της συλλογικής διανοητικής εργασίας, το μόνο δυνατό μέτρο θα ήταν το συνολικό αποτέλεσμα. "'Ολα συμβαίνουν σαν να αντιστοιχούσε στη διαδικασία αυτονόμησης της εργασιακής συνεργασίας, μία παράλληλη διαδικασία αυτονόμησης του κεφαλαίου, με την αφηρημένη, ιδιαίτερα ευέλικτη και κινητική μορφή του χρηματικού κεφαλαίου"[37].

Η ελληνική περίπτωση είναι αναμφισβήτητα ένα καλό παράδειγμα για το πώς η στρατηγική της ευελιξίας στην απασχόληση μπορεί να βασιστεί στο προηγούμενο καθεστώς που επικρατούσε στη λεγόμενη αγορά εργασίας (όπως ανάλογα και αντίθετα στο σκανδιναυικό μοντέλο), αλλά το ελληνικό παράδειγμα είναι ακόμη πιό ενδιαφέρον σε οτι αφορά την καταστροφική επίπτωση της κυρίαρχης σήμερα στρατηγικής στον τομέα της γνώσης. Ενώ τα αποτελέσματα του καπιταλισμού της γνώσης εμφανίζονται από τους υποστηρικτές του, ως το προϊόν της στροφής προς την ιδιωτική παραγωγή γνώσης, δεν θα μπορούσαν να είναι αυτά που είναι στο σύνολο του βιομηχανικού κόσμου χωρίς την αποφασιστική συνδρομή του δημόσιου τομέα παραγωγής και αναπαραγωγής της γνώσης, χωρίς την κληρονομιά του φορντισμού σε αυτό τον τομέα και τις επιπτώσεις αυτής της κληρονομιάς για την "μαζική διανοητικότητα". Στην ελληνική περίπτωση, η αδυναμία των δημόσιων θεσμών, στον εκπαιδευτικό και ερευνητικό τομέα, σε συνδυασμό με την αναμονή της δραστηριοποίησης των ιδιωτικών επιχειρήσεων και των ιδιωτών στην έρευνα και καινοτομία, και στην εκπαίδευση, έχουν οδηγήσει στο τραγικό αποτέλεσμα της συσσωρευόμενης απώλειας παραγωγικού ιστού και ανταγωνιστικότητας, της ανάπυξης ενός παρασιτικού ιδιωτικού εκπαιδευτικού συστήματος και συστήματος κατάρτισης, και της αδρανοποίησης του δημοσίου συστήματος εκπαίδευσης και έρευνας, μέσω της στήριξης και χρηματοδότησης των προσωπικών στρατηγικών του επιστημονικού προσωπικού.

Χαρακτηριστικό είναι και το τι συμβαίνει σε ευρωπαϊκό επίπεδο: ο συνολικός λόγος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής εμπνέεται από τις λειτουργίες που εξασφάλιζαν οι πιό προχωρημένες κατακτήσεις της φορντιστικής περιόδου, όπως ο κοινωνικός διάλογος, η αντιστοίχηση αγοράς εργασίας και εκπαίδευσης ή κατάρτισης, αναπτύσσει μια ενοποιητική προοπτική (αφήνοντας στα εθνικά κράτη τους συνδυασμούς ιδιωτικού και δημοσίου), ενώ τα κράτη μέλη κάνουν αυτά που προκύπτουν από τον συνδυασμό του κληρονομημένου θεσμικού πλαισίου και της στροφής προς το ιδιωτικό και το επιχειρηματικό, με τις επακόλουθες επιπτώσεις για την οικονομία και

37 Negri T., Vercellone C. (2008) ό.π. σ.47

την εργασία[38]. Αντίθετα ο συνδυασμός θεσμικών κατακτήσεων της προηγούμενης περιόδου και ανεξάρτητων πρωτοβουλιών, έχει οδηγήσει στα πλέον σημαντικά και πολλές φορές εντυπωσιακά αποτελέσματα. Μόνο τρόμο μπορεί να προκαλέσει λ.χ. η ιδέα οτι η επιστημονική και πολιτική δραστηριότητα σχετικά με την κλιματική αλλαγή θα μπορούσε να είχε αφεθεί σε ιδιωτικές και επιχειρηματικές πρωτοβουλίες. Η σημερινή κατάσταση, το γεγονός δηλαδή οτι υπάρχει ένα έγκυρο και εξελισσόμενο σώμα επιστημονικών γνώσεων, οτι έχει διαμορφωθεί ένα πλαίσιο προτάσεων, με αποτελέσματα τα οποία δεν είναι ικανοποιητικά, αλλά υπάρχουν και μπορεί να εξελιχθούν, οφείλεται στο ότι δημόσιοι και διακρατικοί θεσμοί, μη κυβερνητικές οργανώσεις και δίκτυα οργανώσεων πολιτών ικανά να γνωρίζουν και να παρεμβαίνουν, έχουν ταυτοχρόνως παράγει γνώση και δραστηριοποιηθεί με μια λογική υπεράσπισης του δημοσίου συμφέροντος σε πλανητικό επίπεδο. Πρόκειται για το πιό χαρακτηριστικό και δραματικό παράδειγμα της ανάγκης (και δυνατότητας) μετάβασης σε μια εποχή κατά την οποία η παραγωγή γνώσης για το κοινό συμφέρον αποτελεί τη βάση για την εξέλιξη των κοινωνιών μας.

Ο καπιταλισμός της πρωτοκαθεδρίας της ιδιωτικής επιχείρησης στα θέματα της έρευνας και της καινοτομίας, δεν οδηγεί μόνο στην μαζική ανεργία και φτώχεια, και στην ραγδαία καταστροφή του περιβάλλοντος, αλλά οδηγεί επίσης στην υποβάθμιση και σπατάλη του γνωσιακού κεφαλαίου, και στην υποτίμηση και αχρήστευση της γνωστικής ικανότητας των ανθρώπινου δυναμικού. Η αξιοποίηση αυτής της γνωστικής ικανότητας είναι το κλειδί για να δοθούν λύσεις στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι ανθρώπινες κοινωνίες, με την αποκατάσταση των κοινωνικών ισορροπιών, την επιτάχυνση των αναγκαίων τεχνολογικών και παραγωγικών μεταβολών, και την αποφασιστική ενίσχυση του δημοκρατικού χαρακτήρα των θεσμικών λειτουργιών. Αυτό είναι το διακύβευμα της απελευθέρωσης της δημιουργικότητας της “μαζικής διανοητικότητας”, που ως προϋποθέσεις έχει την απόσπαση των ανέργων και άλλων πληθυσμών με χαμηλά εισοδήματα από τη φτώχεια, ώστε να μπορούν να είναι δραστήριοι και ικανοί να αναλάβουν κοινωνικές ή και επιχειρηματικές πρωτοβουλίες (με την υποστήριξη δημόσιων πόρων), τον απόλυτο σεβασμό των εργατικών και ασφαλιστικών δικαιωμάτων των εργαζομένων σε όλες τις ηλικίες, παράλληλα με τη δυνατότητα συλλογικής οργάνωση τους, την αποκατάσταση των λειτουργιών του κοινωνικού κράτους (με τον δημοκρατικό καθορισμό της ποιότητας των υπηρεσιών), και κατά κύριο λόγο τη γενίκευση της πρόσβασης στην εκπαίδευση, με την οικονομική υποστήριξη των σπουδαστών με χαμηλά οικογενειακά εισοδήματα, την γενναία ενίσχυση της έρευνας σε όλους τους τομείς, και τη δημιουργία ικανοποιητικών υποδομών σε βιβλιοθήκες και ηλεκτρονική πρόσβαση στο παγκόσμιο δίκτυο βιβλιοθηκών.

38 Linardos P. (2009), Retraining and skilling policy and practice in value chain restructuring, στο Meil Pamela (ed) Challenges for Europe under value chain restructuring: constribution to policy debates, Works Project

Οι θεσμοί που αφορούν στην Ελλάδα την παραγωγή και αναπαραγωγή της γνώσης βρίσκονται καθόλη την τελευταία 20ετία σε μια διαρκή κρίση η οποία οφείλεται στο οτι επιχειρήθηκε ταυτόχρονα να εγκαθιδρυθούν οι βασικές λειτουργίες του φορντιστικού υποδείγματος, αλλά συγχρόνως να εισαχθεί η ιδιωτικοποίηση των συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης, και η μεταφορά στον ιδιωτικό τομέα των ερευνητικών δραστηριοτήτων. Η ευρωπαϊκή ορθοδοξία, η οποία διαμορφώθηκε με αφετηρία τους δημόσιους θεσμούς της φορντιστικής περιόδου, οι οποίοι προσαρμόστηκαν στην πορεία της προοδευτικής εισαγωγής της αγοράς στις εκπαιδευτικές και ερευνητικές διαδικασίες, μετέφερε στην Ελλάδα το παράδοξο της ταυτόχρονης εισαγωγής δύο “εκσυγχρονισμών”: πρώτα, του “εκσυγχρονισμού” που επεδιώκε να εισάγει την ανάπτυξη της τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης παράλληλα με την πανεπιστημιακή, την ανάπτυξη ενός συστήματος κατάρτισης για την κάλυψη αναγκών των επιχειρήσεων και την στήριξη των ανέργων, τη δημιουργία θεσμών καταγραφής των αναγκών σε ειδικότητες και τοποθέτησης των ανέργων στις κατάλληλες θέσεις, και εγκαθίδρυσης του κοινωνικού διαλόγου ως διαδικασίας επίτευξης συμφωνιών για αυτά τα θέματα μεταξύ εργοδοτών και μισθωτών. Ταυτόχρονα όμως υλοποιήθηκε και ένας δεύτερος “εκσυγχρονισμός”, ο οποίος υποστήριξε την ανάπτυξη των μηχανισμών της αγοράς ως προς την προσφορά υπηρεσιών εκπαίδευσης και κατάρτισης (τις “ανάγκες της αγοράς εργασίας” τις κατανοούν οι ιδιωτικές επιχειρήσεις προσφοράς εκπαίδευσης ή κατάρτισης και όχι οι δημόσιοι θεσμοί που δεν οικοδομήθηκαν ποτέ), την αντίστοιχη ατομική επιλογή των εκπαιδευτικών διαδικασιών και διαδικασιών κατάρτισης από τους εργαζόμενους, και την απαλλαγή των εργοδοτών σε κλαδικό επίπεδο από το να διαπραγματεύονται το περιεχόμενο των εκπαιδευτικών αναγκών και των αναγκών κατάρτισης με τις συνδικαλιστικές οργανώσεις. Στον τομέα της έρευνας αναπτύχθηκε το πεδίο των λεγόμενων “ανταγωνιστικών προγραμμάτων”, με βάση την ιδέα οτι οι ιδιωτικές επιχειρήσεις ή οι ιδιώτες ερευνητές αποτελούν την κινητήρια δύναμη της επιστημονικής και εφαρμοσμένης έρευνας, και δεν δημιουργήθηκαν παρά σε μεμονωμένες περιπτώσεις ερευνητικά ιδρύματα ικανά να προσφέρουν έργο σχετικά με στρατηγικές ανάγκες της οικονομίας, της κοινωνίας και του περιβάλλοντος.

Μια κοινωνία διχασμένη ανάμεσα στη νοσταλγία ενός φορντιστικού μέλλοντος και την αναμονή της απελευθερωτικής δύναμης της αγοράς, καθώς η πίστη στον δεύτερο “εκσυγχρονισμό” αδρανοποιούσε τον πρώτο, μετέτρεψε σε πρόβλημα την ευλογία της όλο και μαζικότερης εισόδου των νέων στο εκπαιδευτικό σύστημα, αντιμετώπισε ως άλυτο γρίφο την καταγραφή και μελέτη των αναγκών σε νέα επαγγέλματα και ειδικότητες, αγνόησε τις εκκλήσεις μεμονωμένων συνδικαλιστικών ή και εργοδοτικών οργανώσεων για αναβάθμιση γνώσεων συγκεκριμένων ειδικοτήτων, και δεν μπόρεσε να βρεί τρόπους υποστήριξης καινοτόμων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων ή πρωτοβουλιών στον τομέα της κοινωνικής οικονομίας. Δεν μπορεί όμως να γίνει κατανοητή στην Ελλάδα, όπως και

αλλού, η πραγματική εξέλιξη των σχέσεων κοινωνίας και γνώσης, αν δεν ληφθεί υπόψιν η δυναμική της δημιουργίας μιας "μαζικής διανοητικότητας" που δεν εκδηλώνεται μόνο με την ορατή αξιοποίηση του διαδικτύου και τη δημιουργία ανεξάρτητων κοινοτήτων γνώσης και πηγών ενημέρωσης, αλλά και στους χώρους εργασίας, όπου η επέκταση της άϋλης εργασίας, όπως και οι μεγάλες δυνατότητες ανάπτυξης των γνώσεων και των ευθυνών των εργαζομένων, συναντούν τις πολύπλευρες εκδηλώσεις των εργοδοτικού αυταρχισμού.

4. Ταξικές συγκρούσεις για τη γνώση

Όπως αποκαλύπτει η έρευνα σε χώρους εργασίας, οι συγκρούσεις που αφορούν με άμεσο ή έμμεσο τρόπο τον καταμερισμό της γνώσης και την αυτονομία των εργαζομένων ως προς την απόκτηση γνώσεων και την αξιοποίησή τους κατά την παραγωγή αγαθών ή υπηρεσιών, αποτελούν μια καθημερινή πραγματικότητα πλέον και σε πολλές σημαντικές περιπτώσεις πρέπει να θεωρηθούν κορυφαίο διακύβευμα των εργασιακών σχέσεων και μερικές φορές της διαπραγμάτευσης εργαζομένων και εργοδοτών. Θα παρουσιάσουμε πρώτα από αυτή την άποψη τα αποτελέσματα της έρευνας που είχε πραγματοποιηθεί από το ΙΝΕ στην πετρελαϊκή και χημική βιομηχανία, η οποία κατέληξε σε υποβολή υπομνήματος στο Υπουργείο Ανάπτυξης στο τέλος του 2001 (Παράρτημα Α) σχετικά με την αναβάθμιση της ειδικότητας του χειριστή παραγωγής, στο οποίο δεν δόθηκε ποτέ απάντηση, ενώ οι πιό πρόσφατες προσπάθειες του Κλαδικού ΙΝΕ Πετρελαίου και Χημικής Βιομηχανίας να διεξάγει ένα διάλογο με τους εργοδότες των εταιριών διύλισης, σχετικά με τα ζητήματα εκπαίδευσης και κατάρτισης των εργαζομένων με την ειδικότητα αυτή, δεν μπόρεσε και αυτή να καταλήξει κάπου. Θα αξιοποιήσουμε στη συνέχεια την έκθεση που συνέταξε το ΙΝΕ για λογαριασμό της ΕΣΗΕΑ, με τίτλο "Το δημοσιογραφικό επάγγελμα μπροστά στην κοινωνία της γνώσης" (Παράρτημα Β), από την οποία προκύπτουν πολύ σημαντικά συμπεράσματα σχετικά με τον έλεγχο του περιεχομένου της δημοσιογραφικής εργασίας και την ανεξαρτησία των δημοσιογράφων. Επίσης, θα χρησιμοποιηθεί μια μελέτη περίπτωσης που αφορά την εξωτερίκευση ταχυδρομικών υπηρεσιών στην Ελλάδα, η οποία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο μεγάλης ευρωπαϊκής έρευνας για τις αναδιαρθρώσεις επιχειρήσεων, όπου αναδεικνύεται ο αυτόνομος οργανωτικός ρόλος των εργαζομένων σε σχέση με την προσφορά των ταχυδρομικών υπηρεσιών, σε συνδυασμό με τη συρρίκνωση του εργοδοτικού διοικητικού ρόλου και τον έλεγχο των εργαζομένων μέσω της αβεβαιότητας των συνθηκών απασχόλησης.

Μετά τις σημαντικές εκσυγχρονιστικές επενδύσεις που πραγματοποιήθηκαν στον κλάδο της χημικής και πετρελαϊκής βιομηχανίας, στην αρχή της δεκαετίας του 80, η περαιτέρω εισαγωγή αυτοματισμών και χρήσης ηλεκτρονικών υπολογιστών, οδήγησαν στον εμπλουτισμό του περιεχομένου της εργασίας των χειριστών παραγωγής, μιας ειδικότητας με κεντρικό

ρόλο στις βιομηχανίες συνεχούς ροής. Η συνδικαλιστική οργάνωση του κλάδου διατύπωσε από το 1988 αιτήματα για την αναγνώριση στους χειριστές παραγωγής επαγγελματικής ιδιότητας, με την παραχώρηση επαγγελματικής άδειας. Τα αιτήματα αυτά δεν ικανοποιήθηκαν και όταν δημιουργήθηκε στο μέσο της δεκαετίας του 90 το Κλαδικό ΙΝΕ Πετρελαίου και Χημικής Βιομηχανίας, ξεκίνησε ένα ερευνητικό πρόγραμμα με στόχο να διερευνηθούν συστηματικότερα οι αλλαγές στο περιεχόμενο της εργασίας της ειδικότητας αυτής και να θεμελιωθεί ίσως διεξοδικότερα η συνδικαλιστική πρόταση. Η αρνητική στάση τόσο των αρμόδιων κρατικών υπηρεσιών, όσο και των διοικήσεων των εταιριών του κλάδου, δεν μεταβλήθηκε όμως, παρά το γεγονός οτι βασικά στελέχη των επιχειρήσεων αναγνώρισαν την εγκυρότητα των συμπερασμάτων της έρευνας του Κλαδικού ΙΝΕ, καθώς και τον θετικό ρόλο που θα έπαιζε μια συμφωνία εργοδοτών και συνδικάτων ως προς την αναβάθμιση της εκπαίδευσης και κατάρτισης ορισμένων βασικών ειδικοτήτων. Είναι επόμενο να συνδεθεί αυτή η στάση, με την προοδευτική ενίσχυση κατά την ίδια χρονική περίοδο της λογικής της αγοράς και των ιδιωτικών υπηρεσιών στον τομέα της εκπαίδευσης, αλλά και της "χρηματιστηριακής" προσέγγισης των οικονομικών των επιχειρήσεων, όταν οι βραχυχρόνιες παρεμβάσεις για την αύξηση της κερδοφορίας θεωρούνται κατά πολύ σημαντικότερες από την υιοθέτηση μακροχρόνιων αποφάσεων σχετικά με τις επενδύσεις σε εξοπλισμό, ή σε ανθρώπινο δυναμικό.

Η εργασία των χειριστών παραγωγής ακολούθησε μια πορεία, από τα τέλη της δεκαετίας του 50 και αρχές του 60 όταν ιδρύθηκαν οι βιομηχανίες αυτές, η οποία ξεκίνησε από την αποσπασματική χειρωνακτική εργασία, για να καταλήξει σε μια χαρακτηριστικά άϋλη εργασία που συνίσταται στην "παρακολούθηση και ρύθμιση μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή του συνόλου της παραγωγικής διαδικασίας της μονάδας, δηλαδή της πραγματικής ροής των υλικών, της λειτουργίας των αυτοματισμών και του συντονισμού του συνόλου των λειτουργιών...Ο ρόλος του χειριστή παραγωγής έχει εξελιχθεί, ξεκινώντας από μια μερική επαναμβανόμενη εργασία, και καταλήγοντας σε μια καίρια θέση ευθύνης, ως προς την ίδια την παραγωγή, αλλά και ως προς την ασφαλή λειτουργία των εγκαταστάσεων" (Παράρτημα Α). Παράλληλα η εργασιακή δραστηριότητα είναι συλλογική και αποτελεί ταυτοχρόνως μια διαδικασία εκμάθησης. "Η επιτόπια έρευνα στη χημική βιομηχανία, επέτρεψε επίσης να αναδειχθεί η σημασία των συλλογικών δεξιοτήτων, που είναι το προϊόν της συλλογικής εμπειρίας των εργαζομένων, ενώ αποτελούν και απαραίτητο στοιχείο της πρακτικής τους κατά την παραγωγική διαδικασία"[39]. Η εξέλιξη αυτή μετέβαλε και τη σχέση στο επίπεδο της γνώσης, μεταξύ των χειριστών και των προϊσταμένων των μονάδων με πτυχία τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Παρά το γεγονός οτι οι πρώτοι έχουν κατά κανόνα πτυχία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, έχουν στην πραγματικότητα μια σχέση συνεργασίας με τους προ-

39 Λινάρδος-Ρυλμόν Π. (2003) ό.π. σ.19

ϊσταμένους, οι οποίοι δεν φθάνουν σχεδόν ποτέ σε μια ολοκληρωμένη πρακτική γνώση της παραγωγικής διαδικασίας, αν και κατέχουν την αναγκαία θεωρητική γνώση. Μια χαρακτηριστική ένδειξη της υπεροχής των χειριστών ως προς την γνώση της λειτουργίας των μονάδων, είναι οτι τα συνεργεία συντήρησης λαμβάνουν την άδεια να εισέλθουν στις μονάδες για την πραγματοποίηση συγκεκριμένων εργασιών, από τους χειριστές και όχι από τους προϊσταμένους.

Η υιοθέτηση της πρότασης του συνδικάτου για απόκτηση επαγγελματικής άδειας από τους χειριστές, θα ανέτρεπε την παραδοσιακή ιεραρχία στο εσωτερικό των επιχειρήσεων, και επομένως τους συσχετισμούς δύναμης σε διάφορα επίπεδα, και θα ήταν αναγκαίο να αναγνωριστεί ο συλλογικός χαρακτήρας της παραγωγικής εργασίας. Η στάση των κρατικών υπηρεσιών (του Υπουργείου Ανάπτυξης) ήταν αρνητική και επηρεασμένη από το γενικώς εχθρικό κλίμα απέναντι στα "επαγγελματικά δικαιώματα" και τα "κλειστά επαγγέλματα", αλλά δεν υπήρχε και πρόθεση σύγκρουσης, εκ μέρους του υπουργείου, με τις επιχειρήσεις που αντιμετώπιζαν αρνητικά το συνδικαλιστικό αίτημα. Όπως έχει σωστά αναφερθεί σε μελέτη του ΙΝΕ για το ιδιοκτησιακό καθεστώς και τις αναπτυξιακές επιλογές των Ελληνικών Πετρελαίων[40], "... Μια καινούργια εταιρική κουλτούρα, προσανατολισμένη προς τις χρηματιστηριακές αγορές, υπερίσχυσε σταδιακά...", και "τα ΕΛΠΕ φαίνεται να κινούνται σήμερα σε μια ευμετάβλητη ισορροπία μεταξύ των απαιτήσεων, από τη μία μεριά, για απόδοση κερδών σε βραχυπρόθεσμο χρονικό ορίζοντα... και από την άλλη, των στόχων δημοσίου συμφέροντος που ορίζει το κράτος...". Δεν είναι τόσο οτι δεν θα μπορούσε να είχε δωθεί μία λύση μέσω της συλλογικής διαπραγμάτευσης, αλλά ότι το κυρίαρχο πλαίσιο άσκησης κρατικών και επιχειρησιακών πολιτικών, ήταν αντίθετο με την αναγνώριση της μεταβολής του συσχετισμού στο επίπεδο του καταμερισμού των γνώσεων, προς όφελος των εργαζομένων. Δεν είναι εύκολο να αποτιμηθεί το κόστος αυτού του προσανατολισμού για τον παραγωγικό και κοινωνικό ρόλο των επιχειρήσεων. Πάντως είναι εύκολο να καταλάβουμε οτι η άρνηση κράτους και επιχειρήσεων να διαμορφώσουν ένα πλαίσιο ρύθμισης των εξελίξεων σε οτι αφορά τις διευρυνόμενες γνώσεις των εργαζομένων, αποτελεί σοβαρό ατόπημα εν όψει των αναγκαίων ριζικών και επιταχυνόμενων αναδιαρθρώσεων στον ενεργειακό τομέα.

Η ανάθεση το καλοκαίρι του 2002 στον ΙΝΕ από τη ΕΣΗΕΑ, της σύνταξης μιας έκθεσης για το δημοσιογραφικό επάγγελμα, κατέληξε στην παρουσίαση του τελικού κειμένου τον Φεβρουάριο του 2003 (Παράρτημα Β). Το βασικό συμπέρασμα ήταν οτι υπάρχει όλο και περισσότερο η δυνατότητα άσκησης του δημοσιογραφικού επαγγέλματος από συντάκτες υπεύθυνους απέναντι στους αναγνώστες, ακροατές ή τηλεθεατές, με υψηλό επίπεδο μόρφωσης και γνώση του αντικειμένου με το οποίο

40 Ευσταθόπουλος Γ. (2009) Ιδιοκτησιακό καθεστώς και αναπτυξιακές επιλογές: η περίπτωση των Ελληνικών Πετρελαίων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ (αδημοσίευτη μελέτη)

ασχολούνται, και με πρόσβαση σε πληροφορίες γραπτές και ηλεκτρονικές, αλλά οι οργανωτικές και γνωσιακές επιλογές των επιχειρήσεων του κλάδου, οδηγούν στην αδυναμία αξιοποίησης αυτής της δυνατότητας. Το περιεχόμενο της δημοσιογραφικής (κυρίως ειδησεογραφικής) εργασίας εξαρτάται όλο και περισσότερο από διευθυντικές εντολές και από τις σχέσεις με συγκεκριμένες πηγές πληροφοριών. Υπάρχει ένα σοβαρό έλλειμμα εκπαίδευσης αλλά και επανεκπαίδευσης ή κατάρτισης, καθώς ανθούν οι ιδιωτικές, χαμηλού επιπέδου σχολές επιπέδου ΙΕΚ, και δεν έχει διαμορφωθεί ένα σύστημα αντιστοίχησης των απαιτήσεων του επαγγέλματος με το περιεχόμενο των σπουδών. Τέλος, οι ευέλικτες εργασιακές σχέσεις και οι εξατομικευμένες συμβάσεις, αποδυναμώνουν τις ατομικές ή συλλογικές αντιστάσεις. Αυτή η τόσο κραυγαλέα και εντυπωσιακή υποβάθμιση ή αχρήστευση γνωστικών ικανοτήτων και δυνατοτήτων, έχει επιπλέον οδηγήσει στην υποβάθμιση της ποιότητας του δημοσιογραφικού προϊόντος. Παράλληλα, αν και σε περιορισμένη κλίμακα σε σχέση με άλλες χώρες, αναπτύσσονται πρωτοβουλίες ατόμων ή ομάδων, μέσω διαδικτύου, που διαμορφώνουν ενα νέο πεδίο ενημέρωσης, και απελευθερώνουν δυνάμεις οι οποίες αργά ή γρήγορα θα μπορέσουν να αξιοποιήσουν το διαθέσιμο κεφάλαιο γνώσεων και πληροφοριών και τα μέσα πρόσβασης σε αυτές.

Αλλά υπάρχουν και περιπτώσεις στις οποίες οι αυξημένες διοικητικές και οργανωτικές ικανότητες των εργαζομένων αξιοποιούνται από τους εργοδότες για να περιορίζεται ο αριθμός των στελεχών, ή απλά να μην μπαίνουν στον κόπο να ασχολούνται οι ίδιοι εργοδότες ή μέλη των διοικήσεων, με τόσο “περίπλοκες” διαδικασίες. Μια έρευνα περίπτωσης που πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα σε εταιρία ταχυμεταφορών, θυγατρική δημόσιας επιχείρησης, οδηγεί από αυτή την άποψη σε εντυπωσιακά συμπεράσματα. Στην εταιρία αυτή υπάρχουν δύο κατηγορίες εργαζομένων, οι μάνατζερς και οι εργαζόμενοι, αν και “οι υπάλληλοι αναλαμβάνουν διαφορετικά καθήκοντα ανάλογα με την ημέρα, σύμφωνα με τον μεταβαλλόμενο όγκο δουλειάς”, αλλά και “εξαιτίας μιας αναποτελεσματικής και πολιτικά ελεγχόμενης διεύθυνσης”. Δεν υπάρχει στην εταιρία διεύθυνση ανθρώπινου δυναμικού και παρατηρείται “ένας υψηλός βαθμός αυτοσχεδιασμού της διοίκησης ως προς την κατανομή των εργασιών, την αναγνώριση των δεξιοτήτων, κλπ”. Το προσωπικό δεν εκπαιδεύεται, και ενώ έχει κατά κανόνα τελειώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και καλύπτει θέσεις που θεωρούνται ανειδίκευτες, αν και “η οδήγηση στο κέντρο της πόλης και η προσφορά υπηρεσιών σε πελάτες με ευγενικό τρόπο απαιτεί ένα μεγάλο αριθμό άρητων δεξιοτήτων”. Φυσικά οι αμοιβές είναι πολύ χαμηλότερες σε σύγκριση με τις αντίστοιχες αμοιβές στη μητρική, και ένα μέρος του προσωπικού είναι εποχικό ή απασχολείται προσωρινά[41]. Η περίπτωση αυτή μπορεί να θεωρηθεί χαρακτηριστική της αξιοποίησης του μορφωτικού επιπέδου και της

41 GavroglouS.P. (2007) Virtual outsourcing through a subsidiary - Organisational case study on customer services in the services of general interest - Greece, Internal working paper, WORKS project

γνωστικής ικανότητας των νέων ως επι το πλείστον εργαζομένων, και την εξασφάλιση της κερδοφορίας των επιχειρήσεων μόνο και μόνο μέσω του καθεστώτος αβεβαιότητας και ανασφάλειας που χαρακτηρίζει τις εργασιακές σχέσεις.

Και οι τρείς περιπτώσεις που αναφέρθηκαν αποτελούν κραυγαλέα παραδείγματα ολοκληρωμένης διανοητικής εργασίας με διοικητικά και οργανωτικά χαρακτηριστικά, τα οποία αφορούν μισθωτούς που απέχουν έτη φωτός από τον “εργάτη” των παραδοσιακών επιχειρήσεων και αναλύσεων. Η μη αναγνώριση του πραγματικού περιεχομένου της εργασίας, σε συνδυασμό με τη χρησιμοποίηση της διαφοροποίησης των εργασιακών σχέσεων, αποτελούν τα εργαλεία με τα οποία εξασφαλίζεται η πειθαρχημένη δραστηριότητα στις συνθήκες που επιτρέπουν τον έλεγχο και την κερδοφορία του εργοδότη. Για τους χειριστές παραγωγής στα διϋλιστήρια, η μη αναγνώριση της ειδικότητάς τους σημαίνει οτι σε περίπτωση απόλυσης βρίσκονται στον ΟΑΕΔ με τον χαρακτηρισμό “ανειδίκευτος” στον φάκελλό τους. Στο δημοσιογραφικό επάγγελμα, όπου ο συντάκτης είναι αυτός που γνωρίζει και παρακολουθεί τα θέματα της αρμοδιότητάς του, η διαίρεση του προσωπικού σε μια πολύ καλά αμοιβόμενη μειοψηφία, η οποία συμμαχεί με τον εργοδότη, και σε μια κακά αμοιβόμενη πλειοψηφία με αβεβαιότητα και ευελιξία ως προς την απασχόληση, δεν σταθεροποιεί μόνο τις εργασιακές σχέσεις, αλλά αποτελεί και τη μέθοδο για τον έλεγχο του περιεχομένου της εργασίας σε αυτό τον κλάδο. Στις ταχυμεταφορές οι εργαζόμενοι στο δρόμο αναλαμβάνουν το σύνολο της βασικής δραστηριότητας, ενώ ο εργοδότης μπορεί να μην ασχολείται καθόλου, και να μην γνωρίζει κάν τη δουλειά. Πρόκειται για τις δραστηριότητες αυτές όπου η ιδιότητα του εργοδότη δεν έχει πλέον καμμία σχέση με το γνωσιακό καταμερισμό εργασίας ανάμεσα στη διοίκηση που γνωρίζει και τους εργαζόμενους που εκτελούν, και έχει μόνο σχέση με τη δυνατότητα του εργοδότη να βρίσκεται σε πολύ ισχυρή θέση σε οτι αφορά την επιβίωση του μισθωτού.

5. Επίλογος

Σε παγκόσμιο επίπεδο, η αυξανόμενη πρόσβαση στη γνώση και οι πολλές μορφές που λαμβάνει η παραγωγή γνώσης, τροφοδοτούν σε υπολογίσιμο βαθμό ή μπορούν να τροφοδοτήσουν αυτόνομες διαδικασίες κοινωνικής αξιοποίησης του αποθέματος γνώσεων και της γνωστικής ικανότητας των ανθρώπων, οι οποίες μπορούν να αναπτυχθούν στο εσωτερικό υπαρκτών επιχειρήσεων ή θεσμών, ή μέσω οργανωτικών καινοτομιών σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο. Η διευρυνόμενη ένταξη των νέων στο εκπαιδευτικό σύστημα, που έχει μια δική της δυναμική, συνοδεύεται από την τάση - λιγότερο ή περισσότερο έντονη ανάλογα με τη χώρα - μιας ανεξάρτητης ανάπτυξης ερευνητικών διαδικασιών σε πανεπιστήμια ή ερευνητικά κέντρα, που τροφοδοτούν σήμερα την κριτική σκέψη σε όλους τους επιστημονικούς τομείς.

Στο εσωτερικό των επιχειρήσεων, ιδιωτικών ή δημόσιων, γεννάται σε πολλές περιπτώσεις μια ένταση που αφορά πλέον τον έλεγχο των γνωσιακών διαδικασιών,

αλλά και την ποιότητα των προϊόντων τα οποία προσφέρονται, ή ακόμα και τις γενικές κατευθύνσεις στις οποίες εντάσσονται οι παραγωγικές δραστηριότητες: σε πολλούς τομείς κοινωνικών υπηρεσιών λ.χ., υπάρχει ένα κεφάλαιο εμπειριών και γνώσεων των εργαζομένων, το οποίο μπορεί να αξιοποιηθεί από όλες αυτές τις απόψεις. Οι μη κυβερνητικές οργανώσεις, οι επιχειρήσεις κοινωνικής οικονομίας, οι πρωτοβουλίες πολιτών και οι ανεξάρτητες "κοινότητες γνώσης", αποτελούν στον ένα ή στον άλλο βαθμό οντότητες που αξιοποιούν διαθέσιμες γνώσεις και ταυτόχρονα παράγουν δικές τους, αναπτύσσοντας αυτόνομες και κριτικές δραστηριότητες απέναντι στους θεσμούς του καπιταλιστικού κράτους και της οικονομίας της αγοράς.

Η στρατηγική που ανέπτυξε ο νεοφιλελευθερισμός μπορεί να γίνει κατανοητή ως μια ολοκληρωμένη και πολύπλευρη προσπάθεια να αποδυναμωθεί ο αυτόνομος κοινωνικός δυναμισμός που γεννιέται μέσα από την επέκταση γνώσεων και γνωσιακών πρωτοβουλιών. Καθώς η καπιταλιστική επιχείρηση επιδιώκει να αποκαταστήσει και να εξασφαλίσει τον έλεγχο της εργασίας, εξαγοράζοντας τους εξατομικευμένους εργαζόμενους με υψηλές ειδικότητες και σπρώχνοντας τους υπόλοιπους στην ανασφάλεια και την ευελιξία, άλλες στρατηγικής σημασίας πολιτικές επιδιώκουν να αποδυναμώσουν τα κατάλοιπα του φορντισμού στην δημόσια εκπαίδευση και έρευνα, και να αποδυναμώσουν επίσης με την ιδιωτικοποίηση ή την απαξίωση, τους δημόσιους κοινωνικούς θεσμούς που μπορεί να αποτελέσουν χώρους ανάπτυξης ανεξάρτητης παραγωγής γνώσης και ανεξάρτητων κοινωνικών πρωτοβουλιών.

Η στρατηγική αυτή επιδιώκει να υποτάξει την εργασία, εκμηδενίζοντας την διαπραγματευτική δύναμη του συλλογικού εργασιακού χώρου στο εσωτερικό των επιχειρήσεων, και περιορίζοντας ταυτοχρόνως τους δημόσιους χώρους όπου είναι δυνατόν να γεννηθούν προτάσεις ή πρακτικές που διατηρούν και ανανεώνουν τη λογική του δημοσίου συμφέροντος, αλλά και τους δημόσιους χώρους παραγωγής γνώσης που μπορούν να τροφοδοτήσουν το σύνολο της κοινωνίας με νέες βιώσιμες και εξισωτικές προοπτικές για την οικονομία, την κοινωνία και το περιβάλλον. Οι αντιστάσεις είναι υπαρκτές αν και περιορισμένες, και θα χρειαστεί να συνδυάσουν τον ριζοσπαστισμό που απαιτεί η αλλαγή του συσχετισμού δυνάμεων στους χώρους εργασίας και ως προς την υποστήριξη των κοινωνικών θεσμών, με την ανάπτυξη σε μεγάλη έκταση δραστηριοτήτων παραγωγής και διάχυσης γνώσεων, στις οποίες πρέπει να στηριχθεί η ανασυγκρότηση των ρυθμιστικών μηχανισμών και η ανοικοδόμηση νέων παραγωγικών και κοινωνικών ισορροπιών, όπως και μιας νέας ισορροπίας στη σχέση οικνομικής δραστηριότητας και περιβάλλοντος.

Βιβλιογραφία

Αλεξίου Θ. (2005) Η "κοινωνία της γνώσης" ως μετακαπιταλιστική κοινωνία: μια κριτική προσέγγιση, Ο Πολίτης 137

Artous A. (2003) Travail et émancipation sociale: Marx et le travail, Syllepse

Braverman H. (1974) Labor and monopoly capital, Monthly Review Press

Γκράμσι Α. (1972) Οι διανοούμενοι, Στοχαστής

Coriat B. (1991) Penser à l'envers, Christian Bourgois

Ευσταθόπουλος Γ. (2009) Ιδιοκτησιακό καθεστώς και αναπτυξιακές επιλογές: η περίπτωση των Ελληνικών Πετρελαίων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ (αδημοσίευτη μελέτη)

Foray D. (2004) The economics of knowledge, The MIT Press

Gavroglou S. (2007) Virtual outsourcing through a subsidiary - Organisational case study on customer service in the services of general interest - Greece, WORKS Project, Internal working paper

Kamata S. (1982) Japon: l'envers du miracle, François Maspero

Kern H., Schumann M. (1989) La fin de la division du travail? La rationalisation dans la production industrielle, Editions de la maison des sciences de l'homme

Κοριά Μπ. (1985) Επιστήμη, τεχνική και κεφάλαιο, Α/συνέχεια

Lazzarato M. (2000) La multitude dans la dynamique économique, Multitudes 2

Lazzarato M. (1996) Immaterial labor, in Virno P. and Hardt M. (eds) Radical thought in Italy: a potential politics, Minesota

Λινάρδος-Ρυλμόν Π. (Επιμέλεια) (2003) Νέες τεχνολογίες, οργάνωση της εργασίας και σχηματισμός των ειδικοτήτων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ

Linardos P. (2009) Retraining and skilling policy and practice in value chain restructuring, in Meil Pamela (ed) Challenges for Europe under value chain restructuring: contribution to policy debates, WORKS Project

Lundvall B-A. (2002) Innovation, growth and social cohesion: the Danish Model, Edward Elgar

Mandel E (1979) Les étudiants, les intellectuels et la lutte de classe, Brèche

Moulier Boutang Y. (2007) Le capitalisme cognitif, la nouvelle grande transformation, Editions Amsterdam

Negri A. (2006) La fabrique de porcelaine, Stock

Negri T. (1992) Valeur-travail: crise et problèmes de reconstruction dans le postmoderne, multitudes-samizdat.net

Negri T. Vercellone C. (2008) Le rapport capital/travail dans le capitalisme cognitif, Multitudes 32

Poulantzas N. (1974) Les classes sociales dans le capitalisme d'aujourd'hui, Seuil

Τσακίρης Θ. (2007) Η επικαιρότητα της σκέψης του Α.Γκράμσι για τα εργατικά συνδικάτα σε συνθήκες "νεοφιλελεύθερης" Ηγεμονίας και "παγκοσμιοποίησης", Επιστημονικό Συνέδριο "Ο Αντόνιο Γκράμσι στις σημερινές κοινωνικές επιστήμες και τη θεωρία", Πάντειο Πανεπιστήμιο

Tsoukas H., Mylonopoulos N. (2004) Organisations as knowledge systems, Palgrave

Vercellone C. (sous la direction de) (2003) Sommes nous sortis du capitalisme industriel?, La Dispute

Zarifian Ph. (1993) Quels modèles d'organisation pour l'industrie européenne? L'émergence de la firme coopératrice, L'Harmattan.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α΄

Εισήγηση του Κλαδικού Ινστιτούτου Εργασίας Πετρελαίου και Χημικής Βιομηχανίας

Η ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΧΕΙΡΙΣΤΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Αναβάθμιση των γνώσεων και επαγγελματική αναγνώριση

Συμπεράσματα και προτάσεις*

1. Οι τεχνολογικές μεταβολές στην βιομηχανία παραγωγής πετρελαιοειδών και την χημική βιομηχανία, έχει οδηγήσει την τελευταία εικοσαετία στην αναβάθμιση των γνώσεων που απαιτούνται για την ειδικότητα του Χειριστή Παραγωγής. Η αναβάθμιση αυτή έχει ως αποτέλεσμα να μην προσλαμβάνονται μόνο απόφοιτοι της δευτεροβάθμιας επαγγελματικής εκπαίδευσης, αλλά όλο και περισσότερο και απόφοιτοι των Τεχνολογικών Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων.
2. Η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας στις μονάδες, έχει μετατρέψει την θέση του Χειριστή Παραγωγής σε μια θέση ευθύνης η οποία αφορά την παρακολούθηση και ρύθμιση μιας σύνθετης και εκτεταμένης παραγωγικής διαδικασίας, καθώς και την διεξαγωγή της με ασφάλεια για τον χώρο των μονάδων παραγωγής και το ευρύτερο περιβάλλον.
3. Οι εξελίξεις σχετικά με την ειδικότητα αυτή, αφορούν στο σύνολο της Χημικής βιομηχανίας πάνω από 15.000 άτομα.
4. Για να υπάρξει ένα ικανοποιητικό επίπεδο γνώσεων των Χειριστών Παραγωγής της Χημικής Βιομηχανίας, θεωρείται αναγκαίο να διαμορφωθεί το κατάλληλο πρόγραμμα σπουδών της μετα-δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, σε μια πρώτη φάση, μέσω τριμερούς συνεργασίας των ενδιαφερομένων φορέων. Η ειδικότητα αυτή πρέπει να πιστοποιείται από τον ΟΕΕΚ.
5. Για τους ήδη εργαζόμενους στις θέσεις Χειριστών Παραγωγής, ή βοηθών Χειριστών, να διαμορφωθεί πρόγραμμα κατάρτισης

* Κατατέθηκε στο Υπουργείο Ανάπτυξης τον Δεκέμβριο του 2001.

στις επιχειρήσεις που θα επιτρέψει επίσης την απόκτηση της πιστοποίησης.

6. Ο ΟΕΕΚ, σε συνεργασία με το Υπουργείο Ανάπτυξης να επεξεργαστεί σχέδιο Π.Δ. για τα Επαγγελματικά Δικαιώματα του Χειριστή Παραγωγής Χημικής Βιομηχανίας.

1) Το θέμα

Η εισαγωγή των αυτοματισμών και της πληροφορικής κατά την τελευταία εικοσαετία, στον κλάδο παραγωγής πετρελαιοειδών και χημικών προϊόντων, μετέβαλε ριζικά το περιεχόμενο της ειδικότητας του χειριστή μονάδων παραγωγής. Εξαιτίας αυτών των αλλαγών οι απαιτούμενες γνώσεις μετεξελίχθηκαν, από αυτές που χρειάζονται για την παρακολούθηση και χειρονακτική ρύθμιση τμήματος της παραγωγικής διαδικασίας, στις γνώσεις που απαιτεί η παρακολούθηση και ρύθμιση μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή του συνόλου της παραγωγικής διαδικασίας της μονάδος, δηλαδή της πραγματικής ροής των υλικών, της λειτουργίας των αυτοματισμών και του συντονισμού του συνόλου των λειτουργιών μέσω προγραμμάτων Η/Υ. Ο ρόλος του χειριστή παραγωγής έχει εξελιχθεί, ξεκινώντας από μια μερική επαναλαμβανόμενη εργασία, και καταλήγοντας σε μια καίρια θέση ευθύνης, ως προς την ίδια την παραγωγή, αλλά και ως προς την ασφαλή λειτουργία των εγκαταστάσεων.

Η συνεχής εξέλιξη της τεχνολογίας έχει οδηγήσει στην επίσης συνεχή αύξηση του επιπέδου των γνώσεων που προϋποθέτει η άσκηση της δραστηριότητας του χειριστή. Ενώ στις δεκαετίες του 50 και του 60, όταν δημιουργήθηκαν οι κύριες βιομηχανίες αυτού του κλάδου, είχαν προσληφθεί για τις θέσεις των χειριστών, ανειδίκευτοι εργάτες απόφοιτοι του δημοτικού σχολείου, κατά την τελευταία εικοσαετία προσλαμβάνονται απόφοιτοι δευτεροβάθμιων τεχνικών σχολών και γενικού λυκείου, ενώ την τελευταία δεκαετία έχουν γίνει για αυτές τις ειδικότητες αρκετές προσλήψεις αποφοίτων ΤΕΙ. Η απόκτηση της γνώσης που απαιτεί η ειδικότητα του χειριστή παραγωγής, είναι ο συνδυασμός θεωρητικών γνώσεων και εμπειρίας της ίδιας της παραγωγικής διαδικασίας. Παρόλο που για αυτή την ειδικότητα, η εμπειρία είναι καθοριστική, οι τεχνολογικές μεταβολές κάνουν ώστε να μπορεί να αποκτηθεί χάρη στην ύπαρξη ενός όλο και υψηλότερου επιπέδου θεωρητικών γνώσεων.

Η δυναμική των τεχνολογικών μεταβολών έχει οδηγήσει, επομένως στην ανάγκη να αναδειχθούν με σαφήνεια τα χαρακτηριστικά αυτής της ειδικότητας. Τόσο από την άποψη των αναγκαίων γνώσεων, όσο και από την άποψη της αναγνώρισης της θέσης της στην αγορά εργασίας, αλλά και της κοινωνικής της αναγνώρισης. Χρειάζεται να διαμορφωθεί ένα πιστοποιημένο πρόγραμμα σπουδών σε μετα- δευτεροβάθμιο επίπεδο σε αυτή τη φάση, που να προετοιμάζει για την πρόσληψη σε επιχειρήσεις αυτού του κλάδου. Το περιεχόμενο σπουδών πρέπει να αφορά τη χημεία, τον βιομηχανικό εξοπλισμό και τα υλικά, αλλά επίσης τις λειτουργίες των βιομηχανικών αυτοματισμών και την βιομηχανική χρήση των ηλεκτρονικών υπολογιστών. Στόχος του προγράμματος σπουδών δεν πρέπει να είναι μόνο η προετοιμασία για την κάλυψη υπαρχουσών θέσεων εργασίας, αλλά και η προετοιμασία για μια διαδικασία συνεχούς εκμάθησης, ανάλογα με τις πραγματοποιούμενες τεχνολογικές μεταβολές.

Η διαδικασία του τεχνολογικού εκσυγχρονισμού σε βιομηχανίες με σύνθετη παραγωγική διαδικασία και εξοπλισμό, στηρίζεται καθοριστικά τόσο στην πρακτική γνώση των εργαζομένων που απασχολούνται ήδη, όσο και στις θεωρητικές γνώσεις που τους επιτρέπουν να αφομοιώσουν νέες μεθόδους και τεχνολογίες. Σε έρευνες που πραγματοποιήσαμε σε επιχειρήσεις διαπιστώθηκε ότι το έλλειμμα θεωρητικών γνώσεων των εργαζομένων εκδηλώνεται όλο και περισσότερο σε συγκεκριμένες περιπτώσεις εκσυγχρονισμού και το έλλειμμα αυτό είναι που οδηγεί στην πρόσληψη αποφοίτων ΤΕΙ. Η υιοθέτηση αυτής της πρακτικής από τις επιχειρήσεις δεν μπορεί να γενικευθεί, για λόγους που είναι ευνόητοι, ενώ είναι νομίζουμε αναμφισβήτητο ότι το πρόβλημα της έλλειψης των κατάλληλων σπουδών τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης, επηρεάζει αρνητικά τις προσπάθειες εκσυγχρονισμού και ανάπτυξης των επιχειρήσεων του κλάδου.

Η πρόταση να συνδυαστεί η πιστοποίηση σπουδών χειριστή παραγωγής χημικής βιομηχανίας, με τον καθορισμό επαγγελματικών δικαιωμάτων για αυτή την ειδικότητα, αφού έχει αποκτηθεί η κατάλληλη εμπειρία, έχει συγκεκριμένους στόχους. Καλείται η Πολιτεία να λάβει τις εξής αποφάσεις:

- Να εξασφαλίσει ώστε η θέση ευθύνης του χειριστή παραγωγής στην χημική βιομηχανία, η οποία αφορά την παρακολούθηση και ρύθμιση μιας σύνθετης και εκτεταμένης παραγωγικής διαδικασίας, καθώς και την διεξαγωγή της με ασφάλεια για τον χώρο των μονάδων

παραγωγής και το ευρύτερο περιβάλλον, απαιτεί ένα καταγραμμένο κεφάλαιο γνώσεων και εμπειριών, και δεν μπορεί η θέση αυτή να καλύπτεται παρά από άτομα με αυτά τα προσόντα.

- Να δημιουργήσει μια κατηγορία στελεχών με τις αναγκαίες γνώσεις και δεξιότητες, που θα είναι διαθέσιμα για τις μεσοπρόθεσμες τεχνολογικές μεταβολές, τις επενδύσεις σε νέο παραγωγικό εξοπλισμό και τις αναδιαρθρώσεις στον χώρο της χημικής βιομηχανίας.
- Να υποστηρίξει την κοινωνική αναβάθμιση μιας επαγγελματικής κατηγορίας που σήμερα εκτελεί ένα παραγνωρισμένο και υποτιμημένο έργο, όταν θα μπορούσε να είναι μια συνειδητή και γοητευτική επιλογή σταδιοδρομίας, για νέους που κατευθύνονται προς την τεχνική εκπαίδευση.

2) Τεχνολογικές μεταβολές και εξέλιξη της ειδικότητας του χειριστή παραγωγής

Από πολλές έρευνες και μελέτες έχει διαπιστωθεί ότι οι τεχνολογικές μεταβολές αλλάξουν ριζικά το περιεχόμενο της θέσης εργασίας του χειριστή παραγωγής. Στην έρευνα που πραγματοποιήθηκε στις δύο βιομηχανίες λιπασμάτων της Βόρειας Ελλάδας, διαπιστώνεται το εξής:

«Όταν άρχισε η εισαγωγή αυτοματισμών, ξεκίνησαν.. σημαντικές αλλαγές στο παλαιό πρότυπο. Μειώθηκε καταρχήν ο αριθμός των εργαζομένων και περιορίστηκε επομένως ο αριθμός των υποψηφίων για τις μεσαίες τεχνικές θέσεις. Οι θέσεις των χειριστών πεδίου μετατράπηκαν σιγά σιγά σε ένα στάδιο της προς τα πάνω εξέλιξης. Γι'αυτό η μεγάλη πλειοψηφία των εργαζομένων στις θέσεις από τον χειριστή πεδίου ως τον εργοδηγό, είναι απόφοιτοι τεχνικών λυκείων, ή λυκείου…., ενώ οι στιγμιαίες προσλήψεις αποφοίτων ΤΕΙ για τις ίδιες αυτές θέσεις είναι πλέον μια συνηθισμένη πρακτική. Στην επιχείρηση Α, η εισαγωγή των αυτοματισμών εγκαινιάστηκε με την πρόσληψη μιας 5ης βάρδιας από τα ΚΑΤΕΕ και τα ΤΕΙ». (Λινάρδος-Ρυλμόν, 1999)

Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε στα Διυλιστήρια Ασπροπύργου οδήγησε σε αντίστοιχες διαπιστώσεις για τον Χειριστή Β:

«Ο Χειριστής Β' απασχολείται στο Κέντρο Ελέγχου και έχει την ευθύνη της παρακολούθησης της ροής της παραγωγής, μέσα από τον πίνακα ελέγχου, δηλαδή παρακολουθεί την προσομοίωση της λειτουργίας των μονάδων.

Ο Χειριστής Β' διαθέτει μακρά εμπειρία στο διυλιστήριο -γενικά πάνω από 6 χρόνια- και είναι συνήθως απόφοιτος Δευτεροβάθμιας Τεχνικής Εκπαίδευσης. Υπάρχουν βεβαίως και απόφοιτοι ανώτερης εκπαίδευσης που απασχολούνται σε θέση Χειριστή Β'.

Έχει επίσης την εποπτεία, μέσω του κατανεμημένου συστήματος ελέγχου (DCS), όλων των λειτουργιών των μονάδων καθώς και της καταγραφής των ακριβών στοιχείων τους. Βάσει των κατάλληλων τεχνικών προδιαγραφών (θερμοκρασιών κ.λπ.), παίρνει μόνος του αρκετές τεχνικές αποφάσεις…..

Θα πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι η πρώτη γενιά των DCS ήταν λιγότερο προχωρημένη από τη σημερινή, η οποία είναι σε θέση να κάνει πιο σύνθετους υπολογισμούς, ελέγχους, μετρήσεις και τηλεχειρισμούς.

Είναι χαρακτηριστικοί οι σχολιασμοί των εργαζομένων για το νέο σύστημα *"...πριν τη νέα τεχνολογία είμαστε μαστοράντζες στην πεντάδα... πριν το 1980 η γνώση ήταν πείρα, τώρα βαθύναμε τη γνώση μας... Ο Χειριστής Β' έχει τώρα μεγαλύτερο φόρτο εργασίας και απαιτείται να διαθέτει περισσότερη εξωτερική γνώση".* Λέγοντας εξωτερική γνώση εννοούν προφανώς την τεχνική γνώση που αποκτά κανείς σε χώρο εκπαίδευσης έξω από το χώρο δουλειάς. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειώσουμε ότι σε διυλιστήρια του εξωτερικού ο Χειριστής Β' είναι αυτός που είναι ιεραρχικά ανώτερος στη Βασική Ομάδα Εργασίας. Κι αυτό γιατί στην ουσία, ο Χειριστής Β' διαθέτει ανά πάσα στιγμή την πιο λεπτομερή εικόνα της παραγωγής και μπορεί να πάρει άμεσα αποφάσεις». (Κάτια Φωτεινοπούλου, 1998).

Σε ειδική μελέτη περιγραφής των θέσεων εργασίας που είχε πραγματοποιηθεί για λογαριασμό των Διυλιστηρίων Ασπροπύργου, τα κύρια χαρακτηριστικά της ειδικότητας του Χειριστή Α (Συγκρότημα Διύλισης Α), που είναι στις εγκαταστάσεις αυτές ο αμέσως προϊστάμενος του Χειριστή Β, αναφέρονται ως εξής (αναλυτική παρουσίαση στο Παράρτημα):

«1. Ενημερώνεται κατά την έναρξη της βάρδιας από τον Χειριστή Α …της προηγούμενης βάρδιας, και από τα τηρούμενα 'Ημερολόγια εργασιών και λειτουργίας μονάδων', σχετικά με την λειτουργική κατάσταση των μονάδων του συγκροτήματος και με την πορεία του προγράμματος παραγωγής.

2. Πραγματοποιεί, κατά μη τακτικά διαστήματα, ελέγχους οπτικά, ακουστικά και με την ανάγνωση ενδείξεων των επιτόπου οργάνων, σε όλα τα βασικά μέρη των μονάδων…

3. Ελέγχει συστηματικά την λειτουργία των μονάδων από την Αίθουσα Ελέγχου μέσω του Κατανεμημένου Συστήματος Ρύθμισης (D.C.S.), για να επαληθεύει και συμπληρώνει την εικόνα που σχηματίζει από τους επιτόπιους ελέγχους.

……..

5. Βρίσκεται σε συνεχή επικοινωνία…με το προσωπικό των μονάδων καθώς και με τον χειριστή Β …στην Αίθουσα Ελέγχου, ώστε ανά πάσα στιγμή να έχει πλήρη γνώση της λειτουργικής κατάστασης όλων των μονάδων του Συγκροτήματος.

……

8. Μεριμνά, εκτός από την αποκατάσταση των ανωμαλιών και βλαβών, και για την ενίσχυση ή/και την διατήρηση της αξιοπιστίας των εγκαταστάσεων του Συγκροτήματος. Έτσι, εκδίδει ‘Αιτήσεις Εκτέλεσης Εργασιών’ καθώς και ‘Άδειες Εκτέλεσης Εργασίας’, προς τα αρμόδια συνεργεία συντήρησης και βελτιώσεων της Διεύθυνσης Τεχνικών Υπηρεσιών, φροντίζει για την λήψη από αυτά των αναγκαίων μέτρων ασφαλείας και παρακολουθεί τη εκτέλεση των εργασιών τους.

……

(ΕΜΙ, 1997)

Η περιγραφή της δραστηριότητας του χειριστή σε άλλο διυλιστήριο της Αττικής, είναι παρόμοια χαρακτηριστικά με τις προηγούμενες περιγραφές και συνδυάζει, σε σχέση με τον Ασπρόπυργο, τις αρμοδιότητες των χειριστών Α και Β:

«Αναφέρεται στον Προϊστάμενο Βάρδιας, έχει την ειδικότητα του Χειριστή Μονάδων, είναι πτυχιούχος Γενικού Λυκείου ή ΤΕΛ ή ΤΕΙ ή Τεχνικών Σχολών ή/και με εμπειρία σε μονάδες παραγωγής και με εμπειρία 1-2 ετών τουλάχιστον ως βοηθός χειριστή. Έχει ικανοποιητικές γνώσεις Αγγλικών, χειρισμού Η/Υ και τεχνικών γνώσεων σε ορισμένο βαθμό.

- Βασική του αποστολή είναι να εκτελεί όλες τις εργασίες στο πεδίο που έχουν σχέση με την παρακολούθηση επί τόπου ή δια των πινάκων

ελέγχου της ομαλής και ασφαλής λειτουργίας μονάδων παραγωγής. Στην περίπτωση που εργάζεται στον Πίνακα Ελέγχου ρυθμίζει μεταβλητές λειτουργίας, παρακολουθεί και καταγράφει ενδείξεις που επηρεάζουν τη λειτουργική διαδικασία. Για τυχόν προβλήματα και αποκλίσεις ενημερώνει τον Προϊστάμενο Βάρδιας.

- Είναι υπεύθυνος για τη δειγματοληψία αργού και προϊόντων σύμφωνα με το συγκεκριμένο πρόγραμμα.
- Χειρίζεται βάσει εντολών του Προϊστάμενου βάρδιας τα διάφορα μηχανήματα.
- Οι εμπειρότεροι και καλύτεροι χειριστές κατ' εντολή του Προϊστάμενου Βάρδιας αναλαμβάνουν την ευθύνη της καθοδηγήσεως χειριστών σε περιπτώσεις εκτάκτου ανάγκης». (Κάτια Φωτεινοπούλου, 2000)

Από την διερεύνηση των συνθηκών απασχόλησης του χειριστή παραγωγής στα διυλιστήρια και τις βιομηχανίες λιπασμάτων, προκύπτει ότι έχει διαμορφωθεί πλέον μια ειδικότητα που πρέπει να συνδυάζει υψηλό επίπεδο γνώσεων, εκτός των γνώσεων που αποκτώνται μέσω της εμπειρίας, ενώ αναγνωρίζεται από την οργάνωση της παραγωγής στις επιχειρήσεις ότι είναι μια ειδικότητα με ουσιαστική ευθύνη στο επίπεδο των μονάδων ή των συγκροτημάτων παραγωγής.

Μια παλαιότερη μελέτη του Ινστιτούτου Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών, για τις Ανάγκες Τεχνικής Εκπαίδευσης στους κλάδους της Χημικής Βιομηχανίας (εκτός πετρελαιοειδών) και Ελαστικών και Πλαστικών (ΙΟΒΕ, 1993), είχε ήδη επισημάνει την μεταβολή του περιεχομένου της ειδικότητας του χειριστή παραγωγής σε αυτούς τους κλάδους. Σε ότι αφορά την Χημική Βιομηχανία επισημαίνεται ότι στην ειδικότητα «τεχνίτες παραγωγής» που υπάρχει ήδη, δίνεται ένα νέο περιεχόμενο σύμφωνα με τις απαντήσεις των επιχειρήσεων:

«Οι τεχνίτες παραγωγής που θα χρειαστούν στο μέλλον, πρέπει να έχουν γνώσεις χημείας, ηλεκτρονικών υπολογιστών, μηχανικής και αυτοματοποιημένων οργάνων. Οι απαντήσεις αυτές απεικονίζουν τις ουσιαστικές αλλαγές που σχεδιάζονται στην παραγωγική διαδικασία της χημικής βιομηχανίας, με την εισαγωγή νέων οργάνων, υπολογιστών και αυτοματοποιήσεων. Οι νέοι τεχνίτες παραγωγής που θα απαιτηθούν για να στελεχώσουν αυτές τις διαδικασίες απαιτείται να μπορούν να προσαρμοστούν σε αυτές». (ΙΟΒΕ, 1993)

Σχετικά με τον κλάδο των Ελαστικών και Πλαστικών, επισημαίνεται ότι μια από τις ειδικότητες που θα μεταβληθεί είναι αυτή των χειριστών

μηχανών PLC (programmable logical controllers), και θα απαιτούνται «γνώσεις ηλεκτρονικής για την λειτουργία αυτοματοποιημένων συστημάτων παραγωγής, συντήρησης, χειρισμού και ελέγχου των ίδιων συστημάτων, γνώσεις χειρισμού ειδικών μηχανών αυτοματοποιημένης παραγωγής πλαστικών».

Παρατηρείται επομένως μια παράλληλη εξέλιξη με αυτήν που εντοπίστηκε στα διυλιστήρια και την βιομηχανία λιπασμάτων, αλλά δεν υπάρχει ερευνητικό έργο, και δεν είναι διαθέσιμες περιγραφές θέσεων εργασίας, που να επιτρέπουν να αξιολογηθούν με μεγαλύτερη ακρίβεια οι μεταβολές οι οποίες έχουν πραγματοποιηθεί, ως προς τις ευθύνες του χειριστή ή τεχνίτη παραγωγής, στο σύνολο των κλάδων της Χημικής Βιομηχανίας και της Βιομηχανίας Ελαστικών και Πλαστικών.

Σύμφωνα με την έρευνα και μελέτη που έγινε το 1998 στα Διυλιστήρια Ασπροπύργου (Κάτια Φωτεινοπούλου 1998), σε σύνολο προσωπικού 1033 ατόμων, οι χειριστές μονάδων παραγωγής ήταν 492 άτομα, ή το 44,7%. Σύμφωνα με την ίδια μελέτη το 90% των χειριστών παραγωγής ήταν απόφοιτοι λυκείου ή μέσης τεχνικής σχολής, και αν προστεθούν 15 απόφοιτοι ΤΕΙ, το ποσοστό φθάνει το 93%. Για το σύνολο του κλάδου παραγωγής πετρελαιοειδών, η απασχόληση ήταν το 1999 (ICAP) 5283 άτομα, ενώ σύμφωνα με την Unido Industrial Statistics (βλ. Παρατηρητήριο του ΙΝΕ Πετρελαίου και Χημικής Βιομηχανίας www.inegsee.gr/pdxb/THEM_INH.htm) η απασχόληση στην διύλιση στην Ελλάδα ήταν το 1998 4663 άτομα. Οι χειριστές παραγωγής υπερβαίνουν επομένως τα 2000 άτομα.

Αν συμπεριληφθούν και άλλοι υποκλάδοι της χημικής βιομηχανίας (Χημικά Αέρια Χρώματα Εκρηκτικά - Ελαστικά Πλαστικά - Εμφιάλωση Υγραερίων) η συνολική απασχόληση (ICAP) ήταν τον ίδιο χρόνο 24.242 άτομα. Σύμφωνα με τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού της ΕΣΥΕ, η διψήφια επαγγελματική κατηγορία των Χειριστών Παραγωγής Χημικών Προϊόντων και Προϊόντων από Ελαστικό και Πλαστικό (83), στην οποία δεν περιλαμβάνονται οι χειριστές των διυλιστηρίων και των βιομηχανιών λιπασμάτων (ανήκουν μαζί με άλλες ειδικότητες στην κατηγορία 81) περιελάμβανε 11.693 άτομα το 1993 και 12.949 άτομα το 2000.

Από την ίδια στατιστική πηγή, τα δεδομένα για τις επαγγελματικές κατηγορίες στην Διύλιση Πετρελαίου διαμορφώνουν μία ιδιαίτερη επαγγελματική δομή. Τα ανώτερα διευθυντικά στελέχη αποτελούν το 1996 το 4,1% της συνολικής απασχόλησης του κλάδου αυξάνοντας την συμμετοχή τους σε σχέση με το 1993 (2,9%), ενώ τα Επιστημονικά-

Τεχνολογικά (κατηγορίες 2 και 3 του ΣΤΕΠ-92) επαγγέλματα αποτελούν σχεδόν το 20% των θέσεων εργασίας από 17% το 1993, μία αύξηση που κυρίως οφείλεται στον διπλασιασμό σχεδόν των τεχνολόγων.

Οι υπάλληλοι γραφείου κυμαίνονται μεταξύ 20-25% για αυτήν την περίοδο, ενώ οι απασχολούμενοι σε υπηρεσίες, όπως φύλαξη, πυρόσβεση μα έχουν μία συμμετοχή στο 4% της συνολικής απασχόλησης με πτωτικές τάσεις (1993:5,2%) εξαιτίας και της εισόδου εργολαβικής εργασίας σ'αυτές τις θέσεις. Τέλος στις χειρωνακτικές εργασίες της παραγωγής κυρίαρχη είναι η παρουσία των χειριστών σταθερών εγκαταστάσεων με 25% της συνολικής απασχόλησης το 1996, αλλά και σημαντική μείωση της συμμετοχής τους από το 36,5% του 1993 λογω της αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας τους, και ακολουθούν οι ειδικευμένοι τεχνίτες με περίπου 14% και τάσεις διεύρυνσης (1993: 10%), όπως και οι ανειδίκευτοι εργαζόμενοι με 6,7% και τάσεις συρρίκνωσης (1993: 8,8%).

Παρά τις όποιες επιφυλάξεις που πρέπει να έχουμε ως προς την αξιοπιστία αυτών των δεδομένων, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε τις διαγραφόμενες τάσεις στην επαγγελματική δομή του κλάδου, υπό την πίεση οργανωτικών και τεχνολογικών αναδιαρθρώσεων, αλλά και της διευρυνόμενης παρουσίας της εργολαβικής εργασίας. Βασική εξέλιξη είναι η συρρίκνωση της συμμετοχής των χειριστών παραγωγής, καθώς περιορίζεται από τις τεχνολογικές εξελίξεις η παρουσία αυτών των θέσεων ενώ ταυτόχρονα μέρος των καθηκόντων, των πιο εξειδικευμένων χειριστικών θέσεων ίσως ασκούνται εν μέρει από πιο εξειδικευμένα άτομα με υψηλότερη τεχνική εκπαίδευση (πχ απόφοιτοι ΤΕΙ) που καταγράφονται σαν τεχνολόγοι. Ταυτόχρονα η τάση είναι η συρρίκνωση των ανειδίκευτων θέσεων εργασίας όπως και τα καθήκοντα υπηρεσιών, τόσο εξαιτίας των οργανωτικών αλλαγών που στοχεύουν στην πολυειδίκευση όσο και στην ευκολότερη εργολαβοποίηση αυτών των θέσεων. Αντίθετα η ειδικευμένη τεχνική εργασία υψηλών δεξιοτήτων όπως και η επιστημονικό τεχνική παρουσία, διευρύνεται καθιστώντας σαφή την αναβάθμιση της συμμετοχής αυτών των επαγγελμάτων στην οργάνωση και λειτουργία της παραγωγικής διαδικασίας (Παρατηρητήριο ΙΝΕ ΠΧΒ).

3) Εμπειρία, γνώση και επαγγελματική αναγνώριση

Η αξιολόγηση των νέων απαιτήσεων που συνεπάγεται η διαμόρφωση

της ειδικότητας του χειριστή παραγωγής στην χημική βιομηχανία με επαρκή τρόπο, θέτει τα εξής ζητήματα:

- την εξέλιξη της σχέσης πρακτικής εμπειρίας και θεωρητικών γνώσεων
- την σημερινή σχέση ανάμεσα στις γνώσεις των χημικών διαδικασιών και τις γνώσεις που αφορούν τη λειτουργία αυτοματοποιημένων και τηλεχειριζόμενων βιομηχανικών εγκαταστάσεων,
- την σχέση ανάμεσα στο περιεχόμενο της ειδικότητας και τον ρόλο των εκπαιδευτικών και κρατικών θεσμών ως προς την διαμόρφωση και αναγνώρισή της.

  Η ίδια η πολιτική προσλήψεων των επιχειρήσεων για αυτή τη κατηγορία εργαζομένων έχει δείξει ότι συνεχώς διευρύνεται το περιεχόμενο των θεωρητικών γνώσεων που απαιτούνται. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι γνώσεις αυτές χρησιμεύουν αφενός στο να είναι δυνατή η διαδικασία της εκμάθησης στην επιχείρηση, και αφετέρου να είναι δυνατή η αφομοίωση από τους εργαζόμενους της συνεχούς ανανέωσης των συστημάτων λειτουργίας και παρακολούθησης της παραγωγικής διαδικασίας. Χρειάζεται επίσης να υπογραμμιστούν ορισμένα ιδιαίτερα ζητήματα που προκύπτουν και από τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού των εργαζομένων που κατέχουν σήμερα αυτές τις θέσεις εργασίας.
- Όσοι εργάζονται σήμερα στις θέσεις χειριστών παραγωγής έχουν στην πλειοψηφία τους ζήσει όλη την διαδικασία εκσυγχρονισμού της τελευταίας εικοσαετίας, και μπορούμε να υποθέσουμε ότι η μακρά διάρκεια της εκμάθησης και της εμπειρίας, έχει υποκαταστήσει σε ουσιαστικό βαθμό τις ελλείψεις θεωρητικών γνώσεων (στα ΕΛΔΑ το 31% των εργαζομένων ήταν το 1998 άνω των 46 ετών και το 58% άνω των 41, ενώ τον ίδιο χρόνο στην ΧΒΒΕ το 45% ήταν άνω των 46 και το 62% άνω των 41).
- Όσοι θα προσληφθούν τα επόμενα 10 με 20 χρόνια για να αντικαταστήσουν το σημερινό προσωπικό, θα βρεθούν άμεσα αντιμέτωποι με ένα υψηλό και εξελισσόμενο τεχνολογικό επίπεδο και θα βρεθούν πολύ ταχύτερα σε υπεύθυνες θέσεις.
- Οι εταιρίες έχουν ως τώρα αντιμετωπίσει το πρόβλημα του επιπέδου των γνώσεων, αναζητώντας στην αγορά εργασίας τις καλές περιπτώσεις και προσλαμβάνοντας απόφοιτους της ανώτερης

εκπαίδευσης. Αυτή η μέθοδος δεν μπορεί να γενικευτεί και χρειάζεται πλέον να υπάρξει μια αντιστοιχία ανάμεσα στις απαιτούμενες ειδικότητες και το επίπεδο σπουδών.

- Είναι αναγκαίο να κατευθυνθούν προς την ειδικότητα του χειριστή παραγωγής, άτομα τα οποία ενδιαφέρονται για θέσεις εργασίας με ένα υψηλό επίπεδο γνώσεων και συγχρόνως μια υψηλού επιπέδου υπευθυνότητα. Μόνο εξαιρετικά μπορεί να συμβεί αυτό με την πρόσληψη αποφοίτων ΤΕΙ, και χρειάζεται αντίθετα να προσλαμβάνονται απόφοιτη δευτεροβάθμιας ή μεταδευτεροβάθμιας επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης.
- Ο κλάδος της χημικής βιομηχανίας στο σύνολό του θα γνωρίσει μια διαδικασία εκσυγχρονισμού και συνεχούς τεχνολογικής ανανέωσης και η εξεύρεση του κατάλληλου εργατικού δυναμικού θα είναι συνάρτηση μιας γενικευμένης κρατικής μέριμνας, που θα αναγνωρίσει το ρόλο των βασικών ειδικοτήτων, προσφέροντας εκπαίδευση, πιστοποίηση, αλλά και αναγνώριση της υπεύθυνης θέσης που αναλαμβάνουν, με αναγνώριση επαγγελματικών δικαιωμάτων.
- Το περιεχόμενο της εργασίας των χειριστών παραγωγής της χημικής βιομηχανίας, έχει αλλάξει προς την κατεύθυνση της αύξησης του ειδικού βάρους των γνώσεων που αφορούν τις λειτουργίες των αυτοματοποιημένων διαδικασιών παραγωγής και ελέγχου, με την χρήση της πληροφορικής, και της σχετικοποίησης της βαρύτητας των γνώσεων στον τομέα της χημείας. Αυτό σημαίνει ότι διευκολύνεται ακόμη περισσότερο η δυνατότητα μετακίνησης των ειδικευμένων εργαζομένων από τον έναν υποκλάδο της χημικής βιομηχανίας στον άλλο. Μια τέτοια δυνατότητα είναι ιδιαίτερα σημαντική από τη στιγμή που διανύουμε ήδη μια περίοδο αλλαγών και αναδιαρθρώσεων στον κλάδο. Η ύπαρξη εργατικού δυναμικού με τις κατάλληλες γνώσεις και εμπειρίες, θα αποτελούσε έναν ουσιαστικό παράγοντα για τον συνολικό δυναμισμό του εκσυγχρονισμού της χημικής βιομηχανίας.

4) Προτάσεις

Οι παρεμβάσεις που χρειάζονται για να εξασφαλιστεί το επίπεδο γνώσεων των χειριστών παραγωγής, η επαγγελματική τους ιδιότητα, ενώ θα καλύπτονται οι ανάγκες της αγοράς εργασίας, είναι οι εξής:

- Δημιουργία μεταδευτεροβάθμιου προγράμματος σπουδών για την ειδικότητα του «χειριστή παραγωγής χημικής βιομηχανίας». Το

πρόγραμμα σπουδών, ο αριθμός των σπουδαστών και οι τόποι της εκπαίδευσης θα οριστούν από ειδική επιτροπή στην οποία θα συμμετάσχουν εκπρόσωποι των κρατικών θεσμών, των εργοδοτών και των συνδικαλιστικών οργανώσεων.

- Εξέταση της δυνατότητας δημιουργίας προγράμματος σπουδών σε επίπεδο ΤΕΕ, από την ίδια ειδική επιτροπή.
- Οι σπουδές αυτές θα πιστοποιηθούν από τον ΟΕΕΚ.
- Για τους ήδη εργαζόμενους στις θέσεις χειριστών παραγωγής, ή βοηθών χειριστών, θα διαμορφωθεί πρόγραμμα κατάρτισης στις επιχειρήσεις που θα επιτρέψει επίσης την απόκτηση της Πιστοποίησης.
- Ο ΟΕΕΚ, συνεργασία με το Υπουργείο Ανάπτυξης, θα επεξεργαστεί σχέδιο Προεδρικού Διατάγματος για τα Επαγγελματικά Δικαιώματα του Χειριστή Παραγωγής Χημικής Βιομηχανίας.

Π.Λινάρδος-Ρυλμόν
7-12-2001

Βιβλιογραφία

ΕΜΙ, ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ, Περιγραφή θέσεων εργασίας στελεχών ΕΛΔΑ, Μάϊος 1997

ΙΟΒΕ, Ανάγκες τεχνικής εκπαίδευσης στην ελληνική βιομηχανία: χημικά προϊόντα και προϊόντα από ελαστικό και πλαστικό, 1993

ΛΙΝΑΡΔΟΣ-ΡΥΛΜΟΝ Π. Τεχνολογικές μεταβολές και αλλαγές στις θέσεις εργασίας και τις ειδικότητες στην ελληνική βιομηχανία λιπασμάτων, ΙΝΕ, Ιανουάριος 1999

ΦΩΤΕΙΝΟΠΟΥΛΟΥ Κ. Θέματα τεχνολογίας, οργάνωσης της εργασίας, ειδικοτήτων και εκπαίδευσης στα Διυλιστήρια Πετρελαίου της Πετρόλα, ΙΝΕ, Δκέμβριος 2000

ΦΩΤΕΙΝΟΠΟΎΛΟΥ Κ. Θέματα τεχνολογίας, οργάνωσης της εργασίας, ειδικοτήτων και εκπαίδευσης στα Διυλιστήρια Ασπροπύργου, ΙΝΕ, Δεκέμβριος 1998

HORST KERN et MICHAEL SCHUMAN, La fin de la division du travail? La rationalisation dans la production industrielle. Editions de la Maison des sciences de l'homme, Paris, 1989

CHRISTIAN DU TERTRE, Technologie, flexibilite, emploi, L'Harmattan, Paris,1989

GILBERT DE TERSSAC et BENJAMIN CORIAT, Micro-electronique et ravail ouvrier dans les industries de processus, Sociologie du travail 4-1984.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β΄

ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

Έκθεση

ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Κατευθύνσεις παρέμβασης για την προστασία της ενημέρωσης και την προστασία του δημοσιογραφικού επαγγέλματος

Φεβρουάριος 2003

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....55

I Εισαγωγή.....57

II Η φύση του δημοσιογραφικού επαγγέλματος.....60

III Παράγοντες επηρεασμού του περιεχομένου της δημοσιογραφίας.....63

IV Συμπεράσματα των συνεντεύξεων με τα στελέχη μέσων ενημέρωσης.....65

V Κατευθύνσεις παρεμβάσεων της συνδικαλιστικής οργάνωσης.....73

VI. Επίλογος.....75

Σημειώσεις.....76

Βιβλιογραφία.....79

Πρόλογος

Η έκθεση αυτή που ανέλαβε να συντάξει το Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ, για λογαριασμό της ΕΣΗΕΑ, για την κατάσταση και τις προοπτικές του δημοσιογραφικού επαγγέλματος, είναι προϊόν της σχετικής Σύμβασης που υπεγράφει την 1η Ιουλίου 2002 από τον Πρόεδρο της ΕΣΗΕΑ Αριστείδη Μανωλάκο, την Γενική Γραμματέα της ΕΣΗΕΑ Νανά Νταουντάκη και τον Πρόεδρο του ΙΝΕ Χρήστο Πολυζωγόπουλο. Ως υπεύθυνος του έργου από την πλευρά του ΙΝΕ ορίστηκε ο Πέτρος Λινάρδος-Ρυλμόν, ενώ δημιουργήθηκε Ομάδα Διοίκησης Έργου αποτελούμενη από τους Νίκο Μεγγρέλη και Δημήτρη Τρίμη, μέλη του Δ.Σ. της ΕΣΗΕΑ, και το Πέτρο Λινάρδο-Ρυλμόν, Επιστημονικό Σύμβουλο στο ΙΝΕ.

Η σύνταξη της έκθεσης βασίστηκε στην πραγματοποίηση συνεντεύξεων με στελέχη μέσων ενημέρωσης, οι οποίες επεδίωξαν να συγκεντρώσουν απαντήσεις σχετικά με τις εξής κατηγορίες θεμάτων:

1. Τις πολιτικές των επιχειρήσεων σε σχέση με τα προϊόντα, την κερδοφορία, τις επενδύσεις και το κόστος της εργασίας,
2. Τη διοίκηση και οργάνωση της παραγωγής, από τις πλευρές του καταμερισμού της εργασίας, των εργασιακών σχέσεων και των σχέσεων εργαζομένων και διεύθυνσης,
3. Τις γνώσεις των εργαζομένων, τις ειδικότητες και τις ανάγκες εκπαίδευσης.

Από την Ομάδα Έργου επελέγει ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα οκτώ μέσων και πραγματοποιήθηκαν συνολικά 30 συνεντεύξεις με διευθυντικά στελέχη και προϊστάμενους τμημάτων, σε αυτές τις επιχειρήσεις. Επελέγησαν τρεις πολιτικές καθημερινές εφημερίδες, μια οικονομική καθημερινή εφημερίδα δύο τηλεοπτικοί σταθμοί και δυο ραδιοφωνικοί σταθμοί. Χρησιμοποιήθηκαν τα εξής κριτήρια: όλα τα μέσα που επελέγησαν είναι ολοκληρωμένες επιχειρήσεις, ενώ για κάθε κατηγορία μέσου συνυπήρχαν κερδοφόρες και ζημιογόνες επιχειρήσεις. Οι ερωτήσεις που συζητήθηκαν κατά τις συνεντεύξεις επεδίωξαν να αναδείξουν ποιοτικές πληροφορίες και εκτιμήσεις και οι απαντήσεις συσχετίστηκαν στη συνέχεια με τα καταγραμμένα χαρακτηριστικά του δημοσιογραφικού επαγγέλματος, καθώς και με τις διαπιστωμένες προκλήσεις που αντιμετωπίζει κατά την τρέχουσα περίοδο, προκειμένου να τεκμηριωθούν οι υποθέσεις εργασίας της έκθεσης.

Στην εισαγωγή της έκθεσης παρουσιάζονται οι αλλαγές που διαμορφώνουν κατά την πρόσφατη περίοδο τις νέες συνθήκες άσκησης του δημοσιογραφικού επαγγέλματος, λόγω της νέας αγοράς εργασίας στα μέσα ενημέρωσης και του νέου επιχειρηματικού τοπίου, αλλά και λόγο των ραγδαίων τεχνολογικών μεταβολών και της εξέλιξης προς την “κοινωνία της γνώσης”. Στο δεύτερο μέρος υπενθυμίζονται ο κοινωνικός ρόλος του δημοσιογράφου, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο εντάσσεται η δημοσιογραφική εργασία στη λειτουργία των μέσων ενημέρωσης, και στην επιχειρηματική τους δραστηριότητα. Στο τρίτο μέρος της έκθεσης αυτής παρουσιάζονται οι κύριοι παράγοντες που αλλοιώνουν το περιεχόμενο της δημοσιογραφίας, από τις πλευρές των επιχειρήσεων, των πηγών, ή και των ικανοτήτων των εργαζομένων στα μέσα ενημέρωσης. Στο τέταρτο μέρος παρουσιάζονται τα κύρια αποτελέσματα της επεξεργασίας των απαντήσεων στις συνεντεύξεις, σχετικά με τις οικονομικές στρατηγικές των επιχειρήσεων, την οργάνωση και διοίκηση της εργασίας, καθώς και τη σχέση του επαγγέλματος με το εκπαιδευτικό σύστημα. Τέλος, προτείνονται οι κατευθύνσεις συνδικαλιστικής παρέμβασης που εκτιμάται ότι μπορούν να επηρεάσουν αποφασιστικά τόσο τις συνθήκες άσκησης του δημοσιογραφικού επαγγέλματος, όσο και την ποιότητα της ενημέρωσης. Στα Παραρτήματα της έκθεσης δίδονται συμπληρωματικά στοιχεία σχετικά με τις πολιτικές των επιχειρήσεων στον ημερήσιο τύπο, τα τηλεοπτικά μέσα και τους ραδιοφωνικούς σταθμούς.

Πέτρος Λινάρδος-Ρυλμόν

Ι Εισαγωγή

Ι.1. Ποιο είναι το μέλλον του δημοσιογραφικού επαγγέλματος στην Ελλάδα; Οι αλλαγές που πραγματοποιούνται στην αγορά εργασίας των δημοσιογράφων, στις συνθήκες της απασχόλησής τους από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, στο τεχνολογικό περιβάλλον και την πρόσβαση σε πληροφορίες, όπως και η κρίση αξιοπιστίας που γνωρίζει η δημοσιογραφική εργασία στην Ελλάδα αλλά και σε διεθνές επίπεδο, θέτουν εκ των πραγμάτων ορισμένες κρίσιμες ερωτήσεις: πώς επηρεάζουν αυτές οι αλλαγές τις αξίες και τον τρόπο δουλειάς που συνδέονται με την πρακτική της δημοσιογραφίας; Πώς είναι δυνατό σήμερα να υπερασπιστούν οι δημοσιογράφοι τις αξίες και τον κοινωνικό ρόλο που χαρακτηρίζουν το επάγγελμά τους;

Ι.2. Μια νέα αγορά της δημοσιογραφικής εργασίας έχει διαμορφωθεί κατά την προηγούμενη δεκαετία. Αυξήθηκε ο αριθμός των μέσων και επομένως η απασχόληση δημοσιογράφων, αλλά παράλληλα αυξήθηκε ο αριθμός των εκτός μισθολογίου δημοσιογράφων που σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα(1) φθάνει το 13,5%, ενώ το ένα τέταρτο αυτών των εργαζομένων πληρώνεται με αδήλωτες αμοιβές. Παρά το γεγονός ότι σύμφωνα με την ίδια έρευνα το 86,1% των δημοσιογράφων είναι ενταγμένοι στο μισθολόγιο του μέσου όπου εργάζονται, η ανάπτυξη μιας παράλληλης αγοράς φτηνής και αβέβαιης απασχόλησης, έχει επηρεάσει αρνητικά το συσχετισμό δύναμης σε βάρος της εργασίας στον κλάδο αυτό. Η ανοχή των κρατικών υπηρεσιών απέναντι στη λειτουργία μέσων ενημέρωσης που παραβιάζουν την εργατική νομοθεσία και τις συλλογικές συμβάσεις, ενισχύει τις έντονες πιέσεις που δέχονται οι εργαζόμενοι στα μέσα ενημέρωσης σε σχέση με τις αμοιβές και τις συνθήκες εργασίας τους.

Ι.3. Σημειώθηκε ριζική αλλαγή του επιχειρηματικού τοπίου στον τομέα των ελληνικών μέσων ενημέρωσης. Κατά τη δεκαετία του 90 ο χώρος των μέσω μαζικής ενημέρωσης γνώρισε σημαντικές αλλαγές με την αύξηση των ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών, των ιδιωτικών ραδιοφωνικών σταθμών, των περιοδικών και την ανάδειξη της διαφημιστικής δαπάνης για όλα τα μέσα, συμπεριλαμβανομένων των εφημερίδων, σε πρωτεύοντα παράγοντα των οικονομικών στρατηγικών. Υπολογίστηκε ότι από το 1990 ως το 1998 η

συνολική διαφημιστική δαπάνη που απορροφήθηκε από τα μέσα ενημέρωσης διπλασιάστηκε (2). Οι μεταβολές αυτές είχαν πρώτα ως αποτέλεσμα να μειωθεί η βαρύτητα των εισπράξεων από πωλήσεις σε σχέση με τα έσοδα από διαφημίσεις και να εξισορροπηθεί στις εφημερίδες με αυτό τον τρόπο η συνεχής μείωση των πωλήσεων. Επίσης συνέβαλαν στο να υπάρξει τάση στενότερης σύνδεσης του περιεχομένου της δημοσιογραφικής εργασίας με τις διαφημιστικές εκχωρήσεις. Παράλληλα, όμως η απουσία ενός αυστηρού πλαισίου ελέγχου της λειτουργίας των ΜΜΕ κατά την περίοδο αυτή, επέτρεψε τη διαμόρφωση δυνατοτήτων εισόδου στο κλάδο επιχειρήσεων που λειτούργησαν σε αδιαφανείς συνθήκες από την άποψη των οικονομικών τους, αναδεικνύοντας έναν τύπο επιχείρησης που συνδυάζει την αδιαφανή οικονομική λειτουργία με την μικρή κυκλοφορία ή τηλεθέαση και την υποβάθμιση των εργασιακών σχέσεων και του περιεχομένου της δημοσιογραφικής εργασίας.

Ι.4. Διαμορφώθηκε ένα νέο διεθνές περιβάλλον το οποίο χαρακτηρίζεται από τρεις σημαντικές εξελίξεις: τη χρήση της νέας τεχνολογίας, την παγκοσμιοποίηση και τη συγκέντρωση των επιχειρήσεων του κλάδου των μέσων ενημέρωσης. Οι εξελίξεις αυτές έχουν μεταβάλει τη σχέση της δημοσιογραφίας με τους πολίτες, καθώς συνέβαλαν στην απομάκρυνση της δραστηριότητας των μέσων από τις τοπικές ή εθνικές κοινωνίες, ενώ η ένταξη των μέσων ενημέρωσης σε επιχειρηματικούς ομίλους έχει αμβλύνει την ιδιαιτερότητα των επιχειρήσεων που ασχολούνται με την ενημέρωση (3). Η ανάπτυξη ενός νέου τεχνολογικού περιβάλλοντος προσέφερε τη δυνατότητα ανάπτυξης νέων μέσων στο διαδίκτυο και άλλαξε ριζικά τις δυνατότητες πρόσβασης σε πηγές πληροφοριών για αρκετούς τομείς δημοσιογραφικής δραστηριότητας. Παρά τις νέες τεχνολογικές δυνατότητες που διαθέτουμε, τα ζητήματα της βιωσιμότητας και της αξιοπιστίας των μέσων που λειτουργούν στο διαδίκτυο, δεν διαφέρουν ουσιαστικά από τα αντίστοιχα ζητήματα που αφορούν τα άλλα μέσα. Είναι όμως γεγονός ότι η ψηφιακή εποχή επηρεάζει ταυτοχρόνως το περιεχόμενο της δημοσιογραφίας, τους τρόπους εργασίας των δημοσιογράφων, τον τρόπο διοίκησης των επιχειρήσεων και τις σχέσεις ανάμεσα στις επιχειρήσεις και το κοινό τους (4).

Ι.5. Εκδηλώθηκε μια κρίση αξιοπιστίας των μέσων ενημέρωσης. Αυτή η κρίση αξιοπιστίας αφορά πριν απ'όλα τους ίδιους τους δημοσιογράφους. Σύμφωνα με την έρευνα που ήδη αναφέρθηκε (5), επικρατεί κατά 79,7% η άποψη ότι οι δημοσιογράφοι δέχονται παρεμβάσεις κατά την άσκηση του επαγγέλματός τους, ενώ το 69.5% πιστεύει ότι η δημοσιογραφία δεν είναι ανεξάρτητη από την πολιτική εξουσία, και το 82,8% πιστεύει ότι δεν είναι ανεξάρτητη από την οικονομική εξουσία. Φαινόμενα τα οποία είναι διεθνή, όπως η σύνδεση της λειτουργίας μέσων ενημέρωσης με άλλα επιχειρηματικά συμφέροντα, η εξάρτηση του δανεισμού και άρα των οικονομικών των επιχειρήσεων από πολιτικές ή επιχειρηματικές συναλλαγές, και από την άλλη μεριά η ανάπτυξη μιας κίτρινης "δημοσιογραφίας" με σκοπό τη γρήγορη αύξηση της κυκλοφορίας ή της τηλεθέασης, με χαμηλό κόστος και μεγάλα διαφημιστικά έσοδα, έχουν οδηγήσει πολλές φορές στο περιθώριο τα μέσα και τους επαγγελματίες δημοσιογράφους που σέβονται τη δεοντολογία και την αξιοπρέπεια του επαγγέλματος.

Ι.6. Η πρόκληση της κοινωνίας της γνώσης θέτει νέα ερωτήματα στους επαγγελματίες της ενημέρωσης. Όπως υπογραμμίζει και η έκθεση για την αξιοπιστία των μέσων ενημέρωσης του Ευρωπαϊκού Κέντρου Δημοσιογραφίας (6), κατά τη σημερινή περίοδο «οι τύχες του κόσμου βρίσκονται στα χέρια των μέσων ενημέρωσης». «Δεν υπάρχει δημοκρατία χωρίς ενημερωμένους πολίτες. Τα μέσα ενημέρωσης είναι στις μαζικές κοινωνίες τα εργαλεία ενημέρωσης των ανθρώπων». Οι τεχνολογικές μεταβολές αυξάνουν θεαματικά την ποσότητα των πληροφοριών που είναι δυνατό να διακινηθούν, και ένα μεγάλο μέρος αυτών των πληροφοριών φθάνουν πράγματι στους πολίτες μέσω των ΜΜΕ. Είναι εύκολο να διαπιστωθεί ότι η αξιοποίηση αυτών των πληροφοριών για την ουσιαστική λειτουργία των δημοκρατικών καθεστώτων εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό από την ποιότητα της ενημέρωσης που προσφέρουν τα μέσα, ενώ από την άλλη μεριά η οποιαδήποτε δυνατότητα αυτών των μέσων να παραμορφώσουν ή να υποκρύψουν πληροφορίες έχει σε πρωτόγνωρο βαθμό αρνητικές επιπτώσεις για την συμμετοχή των πολιτών στα κοινά. Η "κοινωνία της γνώσης" αποτελεί μια προοπτική η οποία είναι συνάρτηση δύο σημαντικών τάσεων. Αφενός της δυνατότητας αξιοποίησης και επεξεργασίας ενός μεγάλου όγκου πληροφοριών σε πολύ μικρό χρόνο και από οποιο-

δήποτε σημείο του πλανήτη, και αφετέρου της παραγωγής σε όλο και μεγαλύτερη κλίμακα πληροφοριών που έχουν σχέση με σοβαρά οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά ζητήματα, οι οποίες είναι διαθέσιμες σε ένα μεγάλο αριθμό πολιτών. Ο ρόλος των μέσων μαζικής ενημέρωσης για τη σύζευξη αυτών των δύο τάσεων προς όφελος των πολιτών και της δημοκρατίας είναι καθοριστικός, και επομένως μπορούμε να πούμε ότι οι συνθήκες άσκησης του δημοσιογραφικού επαγγέλματος θα αποτελέσουν μια από τις προϋποθέσεις της μετάβασης στην “κοινωνία της γνώσης”.

II Η φύση του δημοσιογραφικού επαγγέλματος

II.1. Η παρουσίαση των ειδήσεων με στόχο την ανάδειξη της αλήθειας και την υπεράσπιση του δημοσίου συμφέροντος, ήταν πάντοτε το περιεχόμενο της δημοσιογραφικής εργασίας. Αυτό το περιεχόμενο διαφοροποιεί μάλιστα τη δημοσιογραφική εργασία από άλλες δραστηριότητες των μέσων ενημέρωσης (7). Παρόλο που υπάρχουν καλά, μέτρια ή κακά προϊόντα της εργασίας αυτής, δεν είναι δυνατόν να ξεφύγει κανείς από αυτό τον ορισμό διότι τότε παύει να μιλάει για αυτού του είδους την επαγγελματική δραστηριότητα. Αυτός ο ορισμός δεν έχει όμως σχέση μόνο με τον τρόπο που εργάζεται ο δημοσιογράφος, αλλά έχει σχέση και με τον τρόπο που γίνεται αντιληπτό και αξιοποιείται το προϊόν της δημοσιογραφικής εργασίας από το κοινό.

II.2. Η εξασφάλιση της ανεξαρτησίας του δημοσιογράφου, αποτελεί την κύρια προϋπόθεση για να υπηρετείται η αλήθεια και το δημόσιο συμφέρον. Επειδή όμως η εργασία του δημοσιογράφου πραγματοποιείται στο πλαίσιο μιας επιχείρησης, οι προϋποθέσεις της ανεξαρτησίας πρέπει να αναζητηθούν σε τρία διαφορετικά επίπεδα. Πρέπει πρώτα να έχει τη δυνατότητα ο δημοσιογράφος να αξιολογεί τις πληροφορίες με αυτοτελή τρόπο, και επομένως να διαθέτει τις κατάλληλες γνώσεις και την απαιτούμενη εμπειρία. Μια δεύτερη προϋπόθεση είναι να συμβιβάζεται η δημοσιογραφική εργασία με τη λειτουργία μιας ιεραρχίας που χειρίζεται με ολοκληρωμένο τρόπο την ειδησεογραφική και ενημερωτική δραστηριότητα του μέσου. Πρέπει τέλος να λαμβάνεται υπόψη ότι το προϊόν του μέσου πωλείται και μάλιστα πωλείται δύο φορές, στους καταναλωτές των ειδήσεων και της ενημέρωσης αφενός, και στους διαφημιστές αφετέρου.

II.3. Το περιεχόμενο της δημοσιογραφικής εργασίας είναι συνάρτηση των ικανοτήτων του μεμονωμένου δημοσιογράφου. Από την άποψη της οργάνωσης της εργασίας στο εσωτερικό των επιχειρήσεων η δημοσιογραφική εργασία παραμένει μια αυτοτελής εργασία η οποία εξαρτάται από τις γνώσεις και δεξιότητες του εργαζόμενου, χωρίς να επιδέχεται τον τεμαχισμό των γνώσεων μεταξύ εργαζομένων, ή τη μεταφορά γνώσεων από τα κατώτερα στα ανώτερα κλιμάκια της ιεραρχίας, σύμφωνα με το τεϋλορικό πρότυπο. Αυτή η διαπίστωση σημαίνει ότι η ελλιπής εξειδίκευση του εργαζόμενου αντανακλάται αμέσως στο προϊόν της εργασίας του, μειώνοντας την ποιότητα του και ότι η ποιότητα του προϊόντος της δημοσιογραφικής εργασίας είναι άμεση συνάρτηση των γνώσεων και των δεξιοτήτων του κάθε εργαζόμενου. Λόγω της προσωπικής σχέσης του εργαζόμενου με το προϊόν της εργασίας του «η δημοσιογραφική αλήθεια είναι μια διαδικασία – ή ένα συνεχές ταξίδι προς την κατανόηση – που ξεκινάει με τα πρώτα ρεπορτάζ και οικοδομείται με το χρόνο»(8). Η διαδικασία αυτή «αντί να οδηγεί στη βιαστική πρόσθεση σχετικών πληροφοριών και ερμηνειών, ….πρέπει να συγκεντρωθεί στη σύνθεση και την επαλήθευση»(9).

II.4. Το ειδησεογραφικό προϊόν ενός μέσου είναι ένα προϊόν συλλογικής εργασίας. Η γνώση που μπορεί να κατέχουν τα διευθυντικά στελέχη είναι πολύ λιγότερο πλήρης από τη γνώση των δημοσιογράφων, ενώ έχει μια διαφορετική σκοπιά: μπορούν να μάθουν τις απόψεις των κρατικών, ιδιωτικών ή κοινωνικών φορέων, λόγω της δυνατότητας επικοινωνίας με αυτούς τους φορείς, αλλά δεν έχουν τη δυνατότητα να αναδείξουν και να παρουσιάσουν ένα γεγονός, όπως το κάνουν οι ίδιοι οι δημοσιογράφοι, δεν έχουν δηλαδή τη δυνατότητα να παράγουν δημοσιογραφική εργασία. Η απόσταση που χωρίζει τα διευθυντικά στελέχη από τους δημοσιογράφους, γεφυρώνεται μόνο αν μέσω των συσκέψεων φθάνει στο μέσο το σύνολο των προϊόντων εργασίας και πραγματοποιείται μια σύνθεση, με τη συμμετοχή δημοσιογράφων και στελεχών, όπου συναντώνται οι δύο διαφορετικές σκοπιές και γίνονται οι απαραίτητες επιλογές για τη συγκρότηση του συνολικού προϊόντος του μέσου. Αυτό το υπόδειγμα οργάνωσης της εργασίας εξασφαλίζει την ανεξαρτησία των δημοσιογράφων κατά τη διαδικασία παραγωγής του προϊόντος του μέσου και την ουσιαστική συμβολή τους σε αυτό το προϊόν. Εξασφαλίζει επίσης, από τη στιγμή που δεν έχει ο δημοσιογράφος άλλες δεσμεύσεις, τη δυνα-

τότητα παρουσίασης των γεγονότων από τη σκοπιά του δημοσίου συμφέροντος, όπως γίνεται αντιληπτή από τους εργαζόμενους σε ένα μέσο. Η συλλογική εργασία των δημοσιογράφων μπορεί να συνυπάρχει και να συνομιλεί με μια ιεραρχία που ορίζεται από τους ιδιοκτήτες, με έναν διευθυντή «που ασκεί μια διεύθυνση την οποία μπορούμε να χαρακτηρίσουμε πολιτική, καθώς ορίζει (υπό τον έλεγχο των μετόχων, ενός διευθυντηρίου ή μιας κοινοπραξίας δημοσιογράφων) τη γραμμή του μέσου» (10). Διότι, «τα άτομα που συλλέγουν ειδήσεις δεν είναι σαν τους υπαλλήλους άλλων επιχειρήσεων. Έχουν μια κοινωνική υποχρέωση που μπορεί κατά καιρούς να αντιβαίνει τα άμεσα συμφέροντα των εργοδοτών τους, ενώ αυτή η υποχρέωση αποτελεί την πηγή της οικονομικής επιτυχίας των εργοδοτών τους» (11).

II.5. Οι πελάτες των μέσων ενημέρωσης είναι οι καταναλωτές ειδήσεων. Σε όλα τα μέσα ενημέρωσης, κυρίως δε στις καθημερινές και εβδομαδιαίες εφημερίδες, έχουμε τη συνύπαρξη της παραγωγής ενός συλλογικού προϊόντος, δηλαδή ενός προϊόντος που δεν καταναλώνεται μεμονωμένα και δεν καταναλώνεται μόνο από αυτούς που το αγοράζουν, με τον ιδιωτικό χαρακτήρα του μέσου (12). Μια από τις επιπτώσεις αυτής της συνύπαρξης είναι ότι το προϊόν πωλείται δυο φορές σε δύο διαφορετικούς αγοραστές: τους καταναλωτές και τους διαφημιστές. Από τη στιγμή που για κάποιο λόγο προέχει η αγορά των διαφημίσεων, «ο εκδότης είναι υποχρεωμένος να αναζητήσει τον αναγνώστη που ενδιαφέρει τον διαφημιστή και όχι τον αναγνώστη που ενδιαφέρεται για την εφημερίδα, και δεν είναι προφανές ότι πρόκειται για το ίδιο άτομο» (13). Τα ειδικευμένα «καταναλωτικά» περιοδικά, είτε αυτοτελώς είτε ως ένθετα, λύνουν αυτήν αντίφαση προσαρμόζοντας πλήρως το περιεχόμενο στις διαφημιστικές καταχωρήσεις. Στην περίπτωση των εφημερίδων υπάρχουν διεθνώς οι εξής προσεγγίσεις. Οι μαζικές «λαϊκές» εφημερίδες όπου υπάρχουν, δεν ποντάρουν τόσο στο ύψος της διαφημιστικής δαπάνης όσο στην μεγάλη κυκλοφορία που είναι συνάρτηση εντυπωσιακών ειδήσεων, πέρα από το πεδίο της σοβαρής δημοσιογραφίας που αφορά τις «δημόσιες υποθέσεις». Οι μεγάλες σοβαρές εφημερίδες κατορθώνουν και ισορροπούν την έκταση του αναγνωστικού κοινού με τις διαφημιστικές δαπάνες που προσελκύει το εισοδηματικό επίπεδο αυτού του κοινού. Μια άλλη εκδοχή είναι η αποδοχή της μείωσης του αναγνωστικού κοινού, με την προσπάθεια προσαρμογής μέ-

ρους της ενημέρωσης και του περιεχομένου της ειδησεογραφίας, για τη διατήρηση ενός αναγνωστικού κοινού που εμφανίζει υψηλό επίπεδο κατανάλωσης.

III Παράγοντες επηρεασμού του περιεχομένου της δημοσιογραφίας

III.1. Η εργασία των δημοσιογράφων σε συνθήκες αβεβαιότητας, που μπορεί να πάρει τη μορφή της εργασίας με το κομμάτι, της παρατεταμένης "δοκιμαστικής" απασχόλησης, ή της απασχόλησης με δελτίο παροχής υπηρεσιών, κυρίως όταν η επιχείρηση διανύει περίοδο αβεβαιότητας, είναι σήμερα μια εκτεταμένη πραγματικότητα, που επηρεάζει το σύνολο του επαγγέλματος. Σύμφωνα με την έρευνα που ήδη αναφέρθηκε (14) το 48,1% των δημοσιογράφων δηλώνει «λίγο» ή «καθόλου» εξασφαλισμένο επαγγελματικά για το άμεσο μέλλον. Τέτοιες μορφές απασχόλησης επηρεάζουν αρνητικά τη δυνατότητα του δημοσιογράφου να αντισταθεί σε πιέσεις της διεύθυνσης ή των πηγών του σχετικά με το περιεχόμενο της εργασίας του, αλλά εμποδίζουν επίσης τη δημιουργία σταθερών συνθηκών απόκτησης γνώσεων και εμπειρίας, με αποτέλεσμα να επηρεάζεται επίσης αρνητικά η ωρίμανση των επαγγελματικών γνώσεων και δεξιοτήτων.

III.2. Οι προσπάθειες των διευθύνσεων των μέσων να κατευθύνουν το περιεχόμενο της εργασίας των δημοσιογράφων, οφείλονται στους εξής λόγους: εξυπηρετούν πολιτικούς σκοπούς ή συγκεκριμένα οικονομικά συμφέροντα που συνδέονται με τις επιδιώξεις των ιδιοκτητών, ή επιδιώκουν να προσαρμόσουν το περιεχόμενο της δημοσιογραφικής εργασίας σε στρατηγικές προσέλκυσης κάποιων κατηγοριών διαφημίσεων. Η κατευθυνόμενη δημοσιογραφία δεν είναι πάντα συνάρτηση των επιλογών της διεύθυνσης του μέσου, αλλά μπορεί σε μόνιμη ή ευκαιριακή βάση να είναι το αποτέλεσμα της σταθερής σχέσης συγκεκριμένων δημοσιογράφων με ισχυρές οικονομικά ή πολιτικά πηγές πληροφοριών, όπως θα δούμε σχετικά με τις πηγές. Η τάση σύνδεσης του περιεχομένου της δημοσιογραφίας με τη διαφήμιση, έχει επίσης οδηγήσει στην ανάπτυξη μιας "ήπιας" ειδησεογραφίας που αφορά ζητήματα κοσμικής ζωής, life style, ή οποιωνδήποτε ζητημάτων που έχουν σχέση με τομείς καταναλωτικών δαπανών, διασκέδασης ή ψυχα-

γωγίας. Αν αναζητηθεί όμως η ελκυστικότητα αυτών των επιλογών διαπιστώνεται ότι “αυτοί που καταναλώνουν ειδήσεις δημοσίου ενδιαφέροντος καταναλώνουν πολύ περισσότερες ειδήσεις” (15), σε σύγκριση με αυτούς που καταναλώνουν soft news. Αυτός ο προσανατολισμός του περιεχομένου της δημοσιογραφίας οδηγεί επομένως σε μια τάση συρρίκνωσης των πωλήσεων καθώς μειώνεται το ενδιαφέρον αυτών που είναι οι κύριοι καταναλωτές των hard news. Μια άλλη κατεύθυνση απομάκρυνσης από τις “ειδήσεις δημοσίου ενδιαφέροντος” είναι η έμφαση στις εντυπωσιακές ειδήσεις που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο προκαλούν το ενδιαφέρον του θεατή, του ακροατή, ή του αναγνώστη.

III.3. Η ενεργός συμπεριφορά των πηγών πληροφόρησης των δημοσιογράφων, επηρεάζει πλέον σε σημαντικό βαθμό τα χαρακτηριστικά της ειδησεογραφίας. Οι πηγές πληροφοριών που τροφοδοτούν τη δημοσιογραφική εργασία, είτε είναι ιδιωτικές, είτε είναι δημόσιες, είναι πλέον ενεργές και λειτουργούν με βάση επαγγελματικά χαρακτηριστικά (16), τα οποία αφορούν καταρχήν τον τρόπο παρουσίασης των πληροφοριών και των θεμάτων, αλλά επεκτείνονται και σε διάφορες μεθόδους επηρεασμού των δημοσιογράφων. Τα γραφεία τύπου υλοποιούν «δελεαστικές πρακτικές, στα όρια της διαφθοράς», ενώ ο εκπρόσωπος τύπου «πρέπει να διαχειρίζεται μια συμπεριφορά ελεγχόμενης προδοσίας» (17). Σε έναν κόσμο όπου σημειώνονται σημαντικές και συνεχείς αλλαγές, όπου μεμονωμένα ζητήματα είναι πολλές φορές μέρος ευρύτερων μεταβολών, παρατηρείται ότι πολλές πηγές πληροφοριών αποκτούν με την ενεργό τους δράση τη δυνατότητα να επιβάλλουν τον “πρωταρχικό ορισμό” ενός προβλήματος, να καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζεται το ζήτημα αυτό για μεγάλο διάστημα (18). Όλες αυτές οι συμπεριφορές οδηγούν στο να μην υπάρχει πάντα «ένα σαφές όριο ανάμεσα στην θέση της πηγής και την θέση του συντάκτη» (19).

III.4. Η έλλειψη ικανοποιητικών προγραμμάτων εκπαίδευσης για το δημοσιογραφικό επάγγελμα, εντοπίζεται από πολλές πλευρές σε όλο τον κόσμο. Καταρχήν πρέπει να διαπιστωθεί ότι το επίπεδο σπουδών των ελλήνων δημοσιογράφων είναι υψηλό καθώς το 40,6% έχουν πτυχίο ΑΕΙ και το 7,6% έχουν μεταπτυχιακό τίτλο (20). Ένα σοβαρό ζήτημα που εμφανίζεται διεθνώς είναι αυτό της διαμόρφωσης σε πανεπιστημιακό επίπεδο προγραμμάτων

σπουδών που είναι κοινά για τους δημοσιογράφους και τους υπεύθυνους τύπου (21), όταν πρόκειται για ριζικά διαφορετικά επαγγέλματα. Από την άλλη μεριά όμως, εντοπίζεται η ανάγκη να υπάρξει ενιαία εκπαίδευση των δημοσιογράφων που εργάζονται σε όλα τα μέσα ενημέρωσης και όχι μια εκπαίδευση προσαρμοσμένη σε κάθε διαφορετικό μέσο (22). Η εκπαίδευση των δημοσιογράφων συνδέεται πλέον στενά με την ποιότητα της δημοσιογραφίας (23), καθώς η αξιοποίηση των τεχνολογικών δυνατοτήτων, η διεθνοποίηση των ζητημάτων που διερευνούνται, η παρουσία ενεργών πηγών με εκτεταμένη επιχειρηματολογία και ο σύνθετος χαρακτήρας των πολιτικο-οικονομικών συνεργασιών που επιδιώκουν να επηρεάσουν τους δημοσιογράφους, απαιτούν μεταξύ άλλων μια βαθύτερη γνώση των θεμάτων και της διαχείρισής τους από τα ενδιαφερόμενα συμφέροντα.

IV Συμπεράσματα των συνεντεύξεων με τα στελέχη μέσων ενημέρωσης

Α. Οι πολιτικές των επιχειρήσεων

IV.1. Οικονομικές στρατηγικές που υποτιμούν το ρόλο της εργασίας. Η νέα περίοδος που διανύει ο κλάδος των μέσω μαζικής ενημέρωσης στην Ελλάδα από το τέλος της δεκαετίας του 80, χαρακτηρίζεται από σημαντικές αλλαγές στο επίπεδο του προϊόντος και εν γένει των επιχειρηματικών επιλογών, που συντείνουν στην υποτίμηση του παράγοντα της εργασίας. Παρά το γεγονός ότι η μείωση των πωλήσεων στον σημαντικό για τον κλάδο χώρο των εφημερίδων, αναδεικνύει ότι χρειάζεται μια νέα ανανεωμένη προσέγγιση της δημοσιογραφικής εργασίας, η αποδοχή της αντιστάθμισης της μειωμένης κυκλοφορίας με την αύξηση των διαφημιστικών εσόδων, η αύξηση των ενθέτων που αφορούν περιθωριακές ως προς τη δημοσιογραφία δραστηριότητες, αλλά επιτρέπουν την αύξηση των διαφημιστικών εσόδων και η μείωση του κόστους μέσω της καθετοποίησης, αποτέλεσαν τις βασικές επιλογές των σημαντικότερων επιχειρήσεων. Η αύξηση των εσόδων από διαφημίσεις κατά τη δεκαετία του 90, σε συνδυασμό πολλές φορές με την υποστήριξη νέων μέσων ενημέρωσης από συγκεκριμένους οικονομικούς παράγοντες, οδήγησε στην αύξηση του αριθμού των μέσων πέρα από τις μακροχρόνιες δυνατό-

τητες της αγοράς. Το φαινόμενο αυτό που έχει εκδηλωθεί στον τομέα των εφημερίδων, των τηλεοπτικών σταθμών, αλλά κυρίως των ραδιοφωνικών σταθμών, έχει οδηγήσει σε διαδοχικές κρίσεις που αποφεύγονται μόνο με αφανείς επιδοτήσεις, ή με δραστικές περικοπές του κόστους εργασίας, οι οποίες υπονομεύουν ακόμη περισσότερο το μέλλον των μέσων που τις επιλέγουν.

IV. 2. Διαφήμιση έναντι πωλήσεων και ένθετα έναντι δημοσιογραφίας, αποτελούν τις κύριες επιλογές σχετικά με την βιωσιμότητα των μέσω ενημέρωσης. Από τις πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν προκύπτει ότι η διαφοροποίηση κατά την τελευταία δεκαετία των προϊόντων που προσφέρουν οι εφημερίδες, ήρθε να απαντήσει στο πρόβλημα της συνεχούς μείωσης των πωλήσεων, σε συνδυασμό με το ζήτημα της διεύρυνσης των εσόδων από διαφημίσεις. Η διαφοροποίηση αυτή οριστικοποιήθηκε στο τέλος της δεκαετίας του 90, ακολουθώντας την κατεύθυνση της προσφοράς ένθετων, που επεδίωξαν ταυτοχρόνως να συγκρατήσουν τη μείωση των πωλήσεων και να αυξήσουν τη διαφημιστική “πλατφόρμα”. Ως προς την ειδησεογραφία, έχει παρατηρηθεί μια μικρή διαφοροποίηση που αφορά μερικά φύλλα του Σαββάτου, τα οποία επιδιώκουν να διατηρήσουν την κυκλοφορία τους προσφέροντας αρθρογραφία που έχει τα χαρακτηριστικά της αρθρογραφίας των κυριακάτικων φύλλων.

IV.3. Επενδύσεις παράλληλα με συμπίεση του κόστους εργασίας, δηλαδή χωρίς επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο είναι η εκ πρώτης όψεως παράδοξη επιλογή του συνόλου των επιχειρήσεων. Ένα σημαντικό και σχετικά γενικευμένο στοιχείο των πολιτικών των επιχειρήσεων είναι πράγματι η πραγματοποίηση επενδύσεων με στόχο την καθετοποίηση της παραγωγής, συμπεριλαμβανομένης και της παραγωγής των ένθετων. Αυτή η επιλογή που επιτρέπει τη μείωση του κόστους παραγωγής των συγκεκριμένων εφημερίδων, και τη μείωση του κόστους παραγωγής ενός συνόλου εντύπων στις περιπτώσεις δημοσιογραφικών ομίλων, σημαίνει ότι παρατηρείται μια σοβαρή μετατόπιση του ενδιαφέροντος των επιχειρήσεων προς τον κεφαλαιουχικό εξοπλισμό. Αυτή η νέα “βιομηχανική” ιδιότητα των επιχειρήσεων του κλάδου, σε συνδυασμό με την ραγδαία αύξηση της σημασίας των διαφημιστικών εσόδων, πρέπει να συνδυαστεί με την διαπίστωση ότι δεν υπήρξε καμία ιδιαίτερη φροντίδα του ανθρώπινου δυναμικού και κα-

μία υπολογίσιμη δαπάνη προς αυτή την κατεύθυνση αν εξαιρέσει κανείς κάποια προγράμματα κατάρτισης σχετικά με την χρήση υπολογιστών. Τα στελέχη με σημαντική εποπτεία του χώρου των εφημερίδων που επεσήμαναν αυτό το φαινόμενο, επεσήμαναν επίσης ότι πραγματοποιήθηκε μια μετατόπιση του ενδιαφέροντος του management προς τις διαφημίσεις και τις επενδύσεις, και δεν υπήρξε πραγματικά ενασχόληση με το ζήτημα του ανθρώπινου δυναμικού που θεωρήθηκε δεδομένο αν όχι δευτερεύον.

IV.4. Μια στάση υποτίμησης της εργασίας γενικευμένη σε όλα τα μέσα, και ειδικότερα στον τομέα των τηλεοπτικών μέσων, ακόμα και αυτών που υλοποιούν επιτυχημένα και με συνέχεια την οικονομική τους πολιτική. Διαπιστώνεται από όλες τις συνεντεύξεις ότι δεν έχουν μια ιδιαίτερη πολιτική ανθρώπινου δυναμικού, ενώ έχουν αξιοποιήσει σε μεγάλο βαθμό δημοσιογράφους προερχόμενους από τον τύπο, και υιοθετούν ως σύνολο πολιτικές συγκράτησης του εργατικού κόστους μέσω της εντατικοποίησης της εργασίας, αλλά και της συγκράτησης του ύψους των αμοιβών. Έτσι, όπως και οι εφημερίδες, βασίζονται στην πραγματικότητα σε ένα ανθρώπινο δυναμικό που υπάρχει ήδη ή αναπαράγεται με τους παλιούς τρόπους, δεν έχουν καμία ιδιαίτερη πολιτική σε σχέση με τις αλλαγές στις συνθήκες άσκησης του δημοσιογραφικού επαγγέλματος και φλερτάρουν συνεχώς με την ιδέα της συμπίεσης του εργατικού κόστους. Παρά τη συνεχή μείωση της κυκλοφορίας των εφημερίδων, τις γρήγορες τεχνολογικές αλλαγές, αλλά και την επίσης σημαντική αλλαγή τα τελευταία 20 χρόνια των δεδομένων της οικονομικής και κοινωνικής ζωής στην Ελλάδα, και των συνθηκών ένταξης της Ελλάδας στον ευρωπαϊκό και τον διεθνή χώρο, δεν υπήρξε καμία μεταβολή των πολιτικών ανθρώπινου δυναμικού. Αντίθετα είναι ορατή, ακόμα και σε εφημερίδες παλαιές και συγκροτημένες στον τομέα της απασχόλησης, μια συνεχής προσπάθεια συγκράτησης του εργατικού κόστους, που δεν ανταποκρίνεται με κανένα τρόπο στις νέες ανάγκες, αλλά ανταποκρίνεται στην αντίληψη του management που έχει επικρατήσει. Στα περιθωριακά μέσα που απειλούνται από τη μείωση των διαφημιστικών δαπανών, πραγματοποιούνται σε πολλές περιπτώσεις δραστικές περικοπές του κόστους εργασίας, μέσω της απομάκρυνσης ώριμων και πεπειραμένων δημοσιογράφων από τις διευθυντικές θέσεις, με αποτέλεσμα να εκδηλώνονται ανεπανόρθωτες οργανωτικές δυσλειτουργίες.

Β. Οργάνωση και διοίκηση της εργασίας

IV.5. Η διάβρωση της ανεξαρτησίας του δημοσιογράφου είναι το αποτέλεσμα ενός συνόλου επιλογών σχετικά με την οργάνωση και διοίκηση της εργασίας. Μια πρώτη διαπίστωση σχετικά με την οργάνωση της εργασίας είναι ότι αναγνωρίζεται με αρκετά διαφορετικούς τρόπους η κεντρικότητα του δημοσιογράφου. Ο δημοσιογράφος που έχει αναλάβει έναν τομέα δραστηριοτήτων, στο πλαίσιο του καταμερισμού σε ένα τμήμα του μέσου, είναι αναμφισβήτητα αυτός που γνωρίζει το πεδίο, φέρνει τις ειδήσεις, μπορεί να τις αξιολογήσεις και να τις ελέγξει, μπορεί να γράψει το ρεπορτάζ. Ο κανόνας είναι μια μορφή συντονισμού με τη διεύθυνση της εφημερίδας, ως προς την επιλογή του θέματος και την έκταση που θα πάρει η παρουσίασή του, χωρίς όμως, πάλι κατά κανόνα, να υπάρχει ρητή άνωθεν εντολή ως προς την προσέγγιση και την παρουσίαση του θέματος. Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι δεν υπάρχουν εξαιρέσεις, που η καθεμία με τον τρόπο της αποτελεί μια εκδοχή καθήλωσης σε άκαμπτα παρωχημένα σχήματα. Σε πολλές περιπτώσεις το φαινόμενο της στενής σύνδεσης του δημοσιογράφου με τις πηγές του προκαλεί την αίσθηση στη διεύθυνση – που αναφέρθηκε ρητά σε συνεντεύξεις διευθυντικών στελεχών - ότι δεν μπορεί να υπάρξει επικοινωνία και συνεργασία με τον συντάκτη, ενώ αντίθετα συμβαίνει να ασκεί ο υπεύθυνος ενός τμήματος τον πλήρη σχεδόν έλεγχο επί του περιεχομένου της εργασίας των εργαζομένων στο τμήμα. Στις εφημερίδες αυτός ο καθοριστικός ρόλος του υπεύθυνου του τμήματος, ή της διεύθυνσης, αντιμετωπίζεται ως έλλειψη ωριμότητας, γνώσεων, ή εμπειρίας των δημοσιογράφων, αλλά στα τηλεοπτικά μέσα πρόκειται για τον κανόνα του τρόπου λειτουργίας ακόμη και των πλέον “επαγγελματικών” τμημάτων.

IV.6. Η πολυαπασχόληση λόγω των χαμηλών αμοιβών, είναι ένας από τους παράγοντες που εμποδίζουν την ολοκληρωμένη αξιοποίηση και τη συνεχή βελτίωση του κεφαλαίου των γνώσεων του δημοσιογράφου. Η συχνή απασχόληση σε δύο δημοσιογραφικές θέσεις που σύμφωνα με τα αποτελέσματα των συνεντεύξεων αφορά ανάλογα με το μέσο το 30% ως 50% των δημοσιογράφων που είναι στο μισθολόγιο (56% του συνόλου των δημοσιογράφων σύμφωνα με την έρευνα της V-PRC), δεν αποτελεί μόνο επιλογή των νέων δημοσιογράφων, αλλά είναι στην πραγματικότητα μια επι-

λογή που χαρακτηρίζει την ώριμη περίοδο μιας σταδιοδρομίας. Αυτό που εκτιμούν ομόφωνα σχεδόν τα στελέχη που ρωτήθηκαν είναι ότι με αυτό τον τρόπο καθηλώνονται οι δημοσιογράφοι σε μια τρέχουσα πολύωρη και επαναλαμβανόμενη δραστηριότητα, η οποία όμως τους εξασφαλίζει ένα εισόδημα σαφώς υψηλότερο από αυτό που προβλέπει η συλλογική σύμβαση για μία θέση εργασίας.

IV.7. Ο καταμερισμός εργασίας με βάση τις πηγές, και η εξειδίκευση στην κάλυψη μιας συγκεκριμένης πηγής, ή ενός μικρού αριθμού πηγών, είναι ένας επιπλέον παράγοντας που περιορίζει πολλαπλώς την ανεξαρτησία του δημοσιογράφου. Ο προβληματισμός που αναπτύσσεται από τα στελέχη των μέσων επισημαίνει από τη μία μεριά ότι αυτός ο καταμερισμός εργασίας οδηγεί πολύ συχνά σε μια αρνητική ταύτιση του συντάκτη με τις πηγές του, ή κινδυνεύει να οδηγήσει σε μια τέτοια ταύτιση, ενώ από την άλλη μεριά υποστηρίζεται η άποψη ότι ένας καταμερισμός εργασίας είναι αναπόφευκτος σε οποιοδήποτε τμήμα ενός μέσου. Δεν λείπουν όμως και οι τοποθετήσεις που διαβλέπουν μια θετική διέξοδο, προς την κατεύθυνση της ειδίκευσης των δημοσιογράφων σε σχέση με πεδία γνώσεων, και παράλληλα την ευρύτερη προσέγγιση του ζητήματος του καταμερισμού εργασίας στο εσωτερικό των τμημάτων. Δεν υπάρχει όμως αμφιβολία ότι η σύνδεση της δημοσιογραφικής σταδιοδρομίας με την «κάλυψη» μιας πηγής ή ενός μικρού αριθμού πηγών, αποτελεί έναν αρνητικό παράγοντα που σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες όπως οι χαμηλές αμοιβές και η πολυαπασχόληση, ροκανίζουν την ανεξαρτησία του δημοσιογράφου. Ακόμα και για τους mainstream δημοσιογράφους το πρότυπο οργάνωσης της εργασίας, διαμορφώνει έναν τύπο ειδίκευσης ο οποίος εμφανίζει σοβαρές αδυναμίες σε σχέση με τη δυνατότητα διεύρυνσης και εμβάθυνσης της ενημέρωσης. Η εντατική εργασία, σε συνεχή επαφή με πηγές πληροφοριών που είναι κατά κανόνα πολιτικές ή ισχυρές οικονομικές οντότητες, και η ενασχόληση αποκλειστικά σχεδόν με την καθημερινή επικαιρότητα, ευνοούν ένα είδος όσμωσης μεταξύ της μεθοδολογίας του πολιτικού εκπροσώπου της πηγής και της μεθοδολογίας του δημοσιογράφου, η οποία αναφέρθηκε από πολλά στελέχη κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων. Το αποτέλεσμα αυτής της όσμωσης είναι ότι δεν μεταφέρεται μόνο στην ειδησεογραφία με προνομι-

ακό τρόπο η προσέγγιση της πηγής αλλά και ο τρόπος με τον οποίο σκέφτεται λόγω της θέσης την οποία κατέχει.

IV.8. Οι εκδηλώσεις του διευθυντικού δικαιώματος, δεν είναι απούσες από την τρέχουσα λειτουργία των μέσων ενημέρωσης. Καταρχήν ο ρόλος των συσκέψεων σε επίπεδο τμημάτων και μέσων, αποτελεί σοβαρό αντικείμενο συζήτησης, καθώς είναι αναπόφευκτες αλλά πραγματοποιούνται με αρκετές διαφορετικές προσεγγίσεις. Από έναν υπολογίσιμο αριθμό στελεχών υποστηρίζεται η εκδοχή μιας ενεργού σύσκεψης σε επίπεδο τμημάτων η οποία αποτελεί χώρο επικοινωνίας και συντονισμού της δημοσιογραφικής εργασίας, και έρχεται σε αντιπαράθεση όχι μόνο με την εκδοχή ενός καθοριστικού ρόλου του υπεύθυνου, αλλά και με μια άλλη επίσης προβληματική εκδοχή, που χαρακτηρίζεται από τον χαλαρό συντονισμό ή και τις παράλληλες δραστηριότητες των δημοσιογράφων. Στο επίπεδο των εφημερίδων δεν φαίνεται να έχει διαμορφωθεί ένα πρότυπο σύσκεψης το οποίο μπορεί να θεωρηθεί ικανοποιητικό, καθώς στο επίπεδο αυτό πραγματοποιείται μια διαφοροποίηση ανάμεσα σε μορφές αυτοτέλειας της δημοσιογραφικής εργασίας και την συνολική πολιτική της εφημερίδας. Αυτός είναι ο λόγος που στις περισσότερες εφημερίδες η αρθρογραφία μέσω κεντρικών σχολίων και αναλύσεων δεν θεωρείται προέκταση της τρέχουσας δημοσιογραφικής εργασίας, αλλά είναι ζήτημα τοποθετήσεων και προσώπων που επιλέγει ανεξάρτητα η διεύθυνση. Στα τηλεοπτικά μέσα αντίθετα, ο ρόλος των συσκέψεων σε επίπεδο τμημάτων, ή σε επίπεδο ειδησεογραφικού επιτελείου έχει έναν σαφώς και χωρίς προβληματισμούς, συγκεντρωτικό χαρακτήρα.

IV.9. Ο περιθωριακός χαρακτήρας του εξωτερικού δελτίου, είναι ένα ζήτημα για το οποίο χρειάζεται ειδική αναφορά. Τόσο οι εφημερίδες, όσο και τα τηλεοπτικά μέσα, δεν έχουν περάσει σε μια σύνδεση της δουλειάς του εξωτερικού δελτίου με τον κύριο ειδησεογραφικό κορμό, και τα βασικά προσόντα του προσλαμβανόμενου σε αυτά τα τμήματα, παραμένουν οι ξένες γλώσσες. Από πολλά στελέχη υπογραμμίστηκε η καθυστέρηση που παρατηρείται στην προσαρμογή της εργασίας για τα “διεθνή”, στις συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί την τελευταία 20ετία, όχι μόνο με την ενσωμάτωση στην Ευρωπαϊκή Ένωση, αλλά και με τη εν γένει διαδικασία διεθνοποίησης πολλών ζητημάτων που αφορούν την

ελληνική κοινωνία και φυσικά με τη ραγδαία επέκταση των πηγών πληροφόρησης. Παρατηρείται στον τομέα αυτό ένα σοβαρό έλλειμμα γνώσεων, το οποίο οφείλεται πρώτον στο γεγονός ότι δεν προωθείται μια στενότερη σύνδεση της διεθνούς ειδησεογραφίας με τις εσωτερικές πολιτικές ή οικονομικές εξελίξεις, και κατά δεύτερο λόγο στο ότι αφήνεται σε μεγάλο βαθμό η επαγγελματική εξέλιξη των δημοσιογράφων στη δική τους πρωτοβουλία. Σε αρκετές εφημερίδες και τηλεοπτικούς σταθμούς διαπιστώθηκε ότι υπάρχει σε πολλά τμήματα ένας κίνδυνος διαιώνισης ενός επιπέδου ημι-ειδίκευσης, που είναι ιδιαίτερα έντονος στην τηλεόραση όπου ο εργαζόμενος γράφει ελάχιστα και δεν είναι προφανές ότι αποκτάει γνώσεις και δεξιότητες τις οποίες μπορεί να χρησιμοποιήσει σε άλλα μέσα.

IV.10 Η έλλειψη ανεξάρτητων πηγών παραγωγής γνώσης, αποτελεί στην Ελλάδα ένα παράγοντα που επηρεάζει εμμέσως αλλά με έντονα αρνητικό τρόπο την άσκηση του δημοσιογραφικού επαγγέλματος. Είναι πράγματι πολύ περιορισμένες οι ανεξάρτητες πηγές που παράγουν τεκμηρίωση και συστηματική γνώση σε σχέση με τα τρέχοντα οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα, και επομένως οι πολιτικές και κρατικές πηγές έχουν ένα μεγάλο πλεονέκτημα λόγω του ενεργού χειρισμού των πληροφοριών, αλλά και λόγω της δυνατότητας μιας καταρχήν τοποθέτησης των ζητημάτων. Σε αυτές τις συνθήκες η υποστήριξη αποφάσεων πολιτικής και πολιτικών τοποθετήσεων, περιλαμβάνει ένα δυσανάλογα μεγάλο μέρος πολιτικού και ιδεολογικού λόγου, σε σύγκριση με το βάθος και την έκταση της τεκμηρίωσης, και η ειδησεογραφία εγκλωβίζεται εύκολα στην αποδοχή του τρόπου με τον οποίο οι πηγές τοποθετούνται.

Γ. Εκπαίδευση και γνώσεις

IV.11 Οι εκπαιδευτικοί οργανισμοί δεν ικανοποιούν τις ανάγκες σε εκπαίδευση του επαγγέλματος, σύμφωνα με μια διαπίστωση την οποία κάνουν ομόφωνα τα στελέχη των μέσων που ρωτήθηκαν. Πρόκειται για μια διαπίστωση που αφορά την ανεπάρκεια των εκπαιδευτικών οργανισμών οι οποίοι έχουν δημιουργηθεί για να προσφέρουν ειδικευμένους εργαζόμενους στα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Σε σχέση με τις πανεπιστημιακές σχολές διαπιστώνεται τόσο ότι δεν προσφέρουν την εκπαίδευση που αντιστοιχεί στις σημερινές απαιτήσεις του επαγγέλματος, όσο ότι δεν προ-

σφέρουν τις πρακτικές γνώσεις που συνδέονται με την άσκηση του επαγγέλματος. Για τις ιδιωτικές δημοσιογραφικές σχολές αναφέρεται ότι δεν προσφέρουν κάποιο επίπεδο γνώσεων που να θεωρείται αξιόλογο, αν και από μερικά στελέχη επισημαίνεται ότι φαίνεται να ενημερώνουν καλύτερα τους σπουδαστές τους σχετικά με τις πραγματικές συνθήκες άσκησης του δημοσιογραφικού επαγγέλματος. Τα προβλήματα αυτά οφείλονται στο γεγονός ότι δεν υπάρχει στον κλάδο αυτό, όπως και σε όλους σχεδόν τους υπόλοιπους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, μια μορφή συνεργασίας κρατικών, εργοδοτικών και συνδικαλιστικών φορέων, που να παρακολουθεί τις ανάγκες σε ειδικότητες και να επιτυγχάνει μέσω αυτής της συνεργασίας την αντιστοιχία της εκπαίδευσης με αυτές τις ανάγκες. Μια τέτοια επιδίωξη θα έπρεπε καταρχήν να βασιστεί σε μια συστηματική γνώση των αλλαγών που πραγματοποιούνται στο περιεχόμενο της δημοσιογραφικής εργασίας, και να στηριχθεί σε συζητήσεις και διαπραγματεύσεις μεταξύ των ενδιαφερομένων φορέων. Η πραγματική όμως σχέση των μέσων με την προσφορά εργασίας ακολουθεί άλλες οδούς που είναι αφενός η αξιοποίηση των πτυχιούχων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης χωρίς αντιστοιχία θέσης εργασίας και ειδικών προσόντων, και αφετέρου η αξιοποίηση των υπεράριθμων απόφοιτων των δημοσιογραφικών σχολών που δεν μπορούν επίσης να διεκδικήσουν ένα ιδιαίτερο επαγγελματικό στάτους λόγω των σπουδών τους. Αν όμως ένα τέτοιο πλαίσιο συνάντησης προσφοράς και ζήτησης είναι απολύτως εναρμονισμένο με τις πολιτικές ανθρώπινου δυναμικού των επιχειρήσεων, δεν υπηρετεί και αδυνατεί να υπηρετήσει την αναγκαία αναβάθμιση των γνώσεων και της επαγγελματικής οντότητας του δημοσιογραφικού κόσμου.

Δ. Συνολικά συμπεράσματα

IV.12. Η διατήρηση ενός παρωχημένου υποδείγματος εργασίας είναι το γενικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει σήμερα το δημοσιογραφικό επάγγελμα στην Ελλάδα. Από τις πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν κατά τις συζητήσεις με τα στελέχη των ελληνικών μέσων ενημέρωσης, προκύπτει ότι τα κύρια προβλήματα που αντιμετωπίζει ο κλάδος και το σημαντικό πρόβλημα μιας προοδευτικής μείωσης της κυκλοφορίας των εντύπων, συνδέονται με τη διατήρηση ενός υποδείγματος εργασίας των δημοσιογράφων το οποίο είναι παρωχημένο και πρέπει να αντικατα-

σταθεί με ένα νέο - ή με νέα υποδείγματα - που να αντιστοιχεί στις νέες ανάγκες, από τη σκοπιά της ποιότητας της ενημέρωσης αλλά και από τη σκοπιά των συνθηκών εργασίας των δημοσιογράφων. Το σημερινό υπόδειγμα εργασίας αφορά το σύστημα αμοιβών, τα ωράρια εργασίας, την οργάνωση και τον καταμερισμό της εργασίας στο εσωτερικό των επιχειρήσεων, τη σχέση των δημοσιογράφων με τις πηγές τους και το σύστημα εκπαίδευσης. Εξαιτίας αυτού του υποδείγματος ο δημοσιογράφος εγκλωβίζεται με πολλαπλούς τρόπους στη σχέση εξάρτησης από την επιχείρηση και τις πηγές των πληροφοριών του, ενώ εμποδίζεται να ανοιχτεί προς την κοινωνία από τις απόψεις των γνώσεων, των πηγών αλλά και από την άποψη των ευθυνών του απέναντι στο σύνολο των κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων. Εμποδίζεται να μάθει καλύτερα μέσα από την εκπαίδευση και την επαγγελματική εμπειρία την πραγματικότητα της κοινωνίας όπου ζει και εργάζεται, δυσκολεύεται να αποκτήσει πρόσβαση σε περισσότερες πηγές πληροφοριών και περιορίζεται η ανεξαρτησία του και η δυνατότητά του να επωμιστεί με πληρότητα τον κοινωνικό του ρόλο.

V. Κατευθύνσεις παρεμβάσεων της συνδικαλιστικής οργάνωσης

Το μέλλον του δημοσιογραφικού επαγγέλματος αφορά την κοινωνία στο σύνολό της και αφορά κατά κύριο λόγο τη λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών. Η δυνατότητα των δημοσιογράφων να αντιμετωπίσουν την πρόκληση της «κοινωνίας της γνώσης» δεν είναι επομένως ένα ζήτημα που αφορά μόνο αυτό τον επαγγελματικό κλάδο, αλλά αφορά το σύνολο των παραγόντων που επηρεάζουν τις συνθήκες της εργασίας στα μέσα ενημέρωσης: τις κρατικές υπηρεσίες άσκησης πολιτικής σε σχέση με τα μέσα ενημέρωσης, τις κρατικές υπηρεσίες που ασκούν πολιτική σε σχέση με την αγορά εργασίας, το εκπαιδευτικό σύστημα και τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, τους εργοδοτικούς φορείς και τις συνδικαλιστικές οργανώσεις των δημοσιογράφων.

Απέναντι στη σημερινή πραγματικότητα είναι αναγκαίο να συνδυάσει η ΕΣΗΕΑ την προβολή άμεσων διεκδικήσεων που εντάσσονται σε μια διαδικασία ριζικής αναβάθμισης του επαγγέλματος, με την επιδίωξη ενός όσο το δυνατόν ευρύτερου κοινωνικού διαλόγου σχετικά με το ρόλο των μέσων ενημέρωσης και των δημοσιογράφων, και με την αυτόνομη παρουσία της στον τομέα της τεκμηρίωσης και προβολής προτάσεων σε σχέση με τη λειτουργία των μέσων ενημέρωσης και την άσκηση του δημοσιογραφικού επαγγέλματος.

Οι κατευθύνσεις παρέμβασης που προκύπτουν από την έκθεση μας είναι οι εξής:

1) Σχετικά με τις αμοιβές των δημοσιογράφων είναι αναγκαίο υπάρξουν στη συλλογική σύμβαση ρυθμίσεις που θα αποκαταστήσουν τη σχέση αξιοπρεπών αμοιβών και σταδιοδρομίας σε ένα μέσο, περιορίζοντας σταδιακά την πολυαπασχόληση, ιδιαίτερα για τους δημοσιογράφους που βρίσκονται στην ώριμη περίοδο της σταδιοδρομίας τους. Μια μεταβατική ρύθμιση θα μπορούσε να είναι η αποφασιστική βελτίωση των αμοιβών όσων επιλέγουν την απασχόληση σε ένα μέσο, ώστε να βελτιωθεί επίσης η απόδοση και η ποιότητα της εργασίας τους.

2) Σχετικά με τα ωράρια και τις συνθήκες εργασίας, είναι αναγκαίο να συμφωνηθούν και να επιβληθούν συγκεκριμένα ωράρια και να συμφωνηθούν πληρωμές της υπερωριακής απασχόλησης, που θα αποθαρρύνουν την πολύωρη ημερήσια και εβδομαδιαία εργασία, ενθαρρύνοντας τις προσλήψεις νέων δημοσιογράφων.

3) Το ζήτημα της εκπαίδευσης των δημοσιογράφων πρέπει να αντιμετωπιστεί αφενός με την έναρξη ενός συστηματικού διαλόγου με τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, τους αρμόδιους κρατικούς οργανισμούς και τους εργοδοτικούς φορείς σχετικά με το περιεχόμενο των σπουδών, και αφετέρου με την ολοκλήρωση της δημιουργίας από την ΕΣΗΕΑ μιας υψηλού επιπέδου δημοσιογραφικής σχολής ικανής να προσφέρει εκπαιδευτικά προγράμματα στους εν ενεργεία δημοσιογράφους.

4) Είναι αναγκαίο να δημιουργηθεί από την ΕΣΗΕΑ ένα Γραφείο Μελετών και Τεκμηρίωσης το οποίο θα συγκεντρώνει συστηματικά και θα επεξεργάζεται πληροφορίες σχετικά με την εξέλιξη των μέσων ενημέρωσης και τις συνθήκες άσκησης του δημοσιογραφικού επαγγέλματος και να υποστηρίζει με μελέτες και εκθέσεις τις προτάσεις και διεκδικήσεις των εργαζομένων.

5) Είναι τέλος αναγκαίο να εκδοθεί από την ΕΣΗΕΑ ένα έντυπο διαλόγου σχετικά με το δημοσιογραφικό επάγγελμα και τα μέσα ενημέρωσης, ώστε να έχουν τη δυνατότητα οι εργαζόμενοι στον κλάδο να εμπλουτίσουν και να εμβαθύνουν τη συζήτηση σχετικά με το μέλλον του κλάδου και τα ζητήματα πολιτικής που θέτει η αναβάθμιση της εργασίας και του κοινωνικού ρόλο των δημοσιογράφων.

VI. Επίλογος

Η ποιότητα των προϊόντων που προσφέρουν τα μέσα ενημέρωσης επηρεάζει αποφασιστικά τον τρόπο λειτουργίας των δημοκρατικών θεσμών, διότι από τα μέσα αυτά φθάνουν στους πολίτες οι περισσότερες πληροφορίες, αξιολογήσεις και επιστημονικές γνώσεις που αφορούν όλες τις πλευρές της ζωής στις σημερινές κοινωνίες. Η παραχώρηση στα μέσα ενημέρωσης της δυνατότητας να διαμορφώνουν το περιεχόμενο των προϊόντων τους με βάση τα δικά τους συμφέροντα, υπονομεύει με τον πλέον σαφή τρόπο τη λειτουργία των δημοκρατικών καθεστώτων.

Η μόνη οδός για να αξιοποιούν προς όφελος τους οι πολίτες τις διαθέσιμες πληροφορίες, αξιολογήσεις και επιστημονικές γνώσεις, είναι η εξασφάλιση της ανεξαρτησίας των δημοσιογράφων και της ικανότητάς τους να επωμίζονται αποτελεσματικά και υπεύθυνα την άσκηση του επαγγέλματός τους. Για την ικανοποίηση αυτών των προϋποθέσεων, είναι εξίσου αναγκαίες οι επαρκείς και ανανεωνόμενες γνώσεις, η οικονομική ανεξαρτησία, καθώς και οι συνθήκες εργασίας και λειτουργίας των μέσων ενημέρωσης, που επιτρέπουν στον δημοσιογράφου να επωμιστεί τον κοινωνικό του ρόλο.

Τη θέση αυτή του δημοσιογραφικού επαγγέλματος στη σύγχρονη κοινωνία, σε συνθήκες ταχείας επέκτασης των τεχνολογικών και παραγωγικών δυνατοτήτων των μέσω ενημέρωσης, πρέπει να την διαμορφώσει και να την υπερασπιστεί η δραστηριότητα των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Η ενεργός παρουσία των οργανώσεων αυτών στους τομείς της εκπαίδευσης, της διαμόρφωσης των συνθηκών εργασίας και των αμοιβών, της παραγωγής γνώσης σε σχέση με τα μέσα ενημέρωσης και την ποιότητα της δραστηριότητάς τους, όπως και σε σχέση με τη δημόσια συζήτηση για το δημοσιογραφικό επάγγελμα, αποτελεί την αναπόφευκτη οδό μέσω της οποίας θα επηρεαστεί αποφασιστικά ο ρόλος των μέσων ενημέρωσης σχετικά με τη λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών και τη δυνατότητα συμμετοχής των πολιτών στον έλεγχο των πολιτικών εξουσιών και των οικονομικών συμφερόντων.

Σημειώσεις

(1) VPRC, Ερευνα για το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Ελληνίδων Δημοσιογράφων, 2002.

(2) Νίκος Λέανδρος, «Πολιτική Οικονομία των ΜΜΕ», σ.321.

(3) Bill Kovach, Tom Rosentiel, “The elements of journalism”, 2001, p.31.

(4) Association for Education in Journalism and Mass Communication, “Journalism and Mass Communication: 2001 and Beyond”, 2001.

(5) VPRC, Ερευνα για το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Ελληνίδων Δημοσιογράφων, 2002.

(6) European Journalism Center, “Organising Media Accountability”, 2002.

(7) Lynette Sheridan, “Understanding Journalism”, 2002, p.28.

(8) Bill Kovach, Tom Rosentiel, “The elements of journalism”, 2001, p.43.

(9) Bill Kovach, Tom Rosentiel, “The elements of journalism”, 2001, p.47.

(10) Erik Neveu, “Sociologie du journalisme”, 2001, p. 44.

(11) Bill Kovach, Tom Rosentiel, “The elements of journalism”, 2001, p.52.

(12) Patrick Le Flock, Nathalie Sonnac, “Economie de la presse”, 2000, p.15-17.

(13) Patrick Le Flock, Nathalie Sonnac, “Economie de la presse”, 2000, p.19-21.

(14) VPRC, Ερευνα για το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Ελληνίδων Δημοσιογράφων, 2002.

(15) Thomas E.Patterson, “Doing well and doing good”, Harvard University, John F.Kennedy School of Government, 2000.

(16) Erik Neveu, “Sociologie du journalisme”, 2001, p.55-56.

(17) Erik Neveu, “Sociologie du journalisme”, 2001, p.55-56.

(18) Erik Neveu, “Sociologie du journalisme”, 2001, p.55-56.

(19) Erik Neveu, “Sociologie du journalisme”, 2001, p.96.

(20) VPRC, Ερευνα για το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Ελληνίδων Δημοσιογράφων, 2002.

(21) Erik Neveu, “Sociologie du journalisme”, 2001, p.97.

(22) Association for Education in Journalism and Mass Communication, “Journalism and Mass Communication: 2001 and Beyond”, 2001, p.17.

(23) European Journalism Center, “Media innovation, professional debate and media training”, 2000, p.10.

Association for Education in Journalism and Mass Communication, “Journalism and Mass Communication: 2001 and Beyond”, 2001.

Christian Azais, Antonella Corsani, Patrick Dieuaide, “Vers un capitalisme cognitif”, L’Harmattan, 2001.

Pierre Bourdieu, «Για την τηλεόραση», Πατάκη, 1998.

Philippe Breton et Serge Proulx, “L’explosion de la communication a l’aube du XXIeme siecle”, La Decouverte, 2002.

Roger Cornu, “Education, savoir et production”, Editions de l’Universite de Bruxelles, 2001.

European Journalism Center, “Organising Media Accountability”, 2002.

European Journalism Center, “Media innovation, professional debate and media training”, 2000.

Lyn Gorman and David McLean, “Media and society in the twentieth century”, Blackwell, 2003.

Richard Keeble, “Ethics for journalists”, Routledge, 2001.

Bill Kovach, Tom Rosentiel, “The elements of journalism”, Three Rivers Press, 2001.

Νίκος Λέανδρος, «Πολιτική Οικονομία των ΜΜΕ», Καστανιώτης, 2000.

Patrick Le Flock, Nathalie Sonnac, “Economie de la presse”, La Decouverte, 2000.

Eric Louw, “The media and cultural production”, SAGE, 2001.

Maniere de voir, “L’empire des medias”, Le Monde Diplomatique, Mai-Juin 2002.

Armand Mattelard, “Histoire de la societe de l’information”, La Decouverte, 2001.

Βιβλιογραφία

Δημήτρης Μπασαντής, “Ο ημερήσιος τύπος”, Οδυσσέας, 2002.

Erik Neveu, “Sociologie du journalisme”, 2001, p. 44.

OCDE, “Societe du savoir et gestion des connaissances”, 2000.

Ιγνάσιο Ραμονέ, «Η τυραννία των ΜΜΕ», ΠΟΛΙΣ, 1999.

Thomas E.Patterson, “Doing well and doing good”, Harvard University, John F.Kennedy School of Government, 2000.

Lynette Sheridan, “Understanding Journalism”, SAGE, 2002.

Jeremy Tunstall, “Media occupations and professions”, Oxford, 2001.

VPRC, Ερευνα για το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Ελληνίδων Δημοσιογράφων, 2002.

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

Ιουλιανού 24, 104 34 Αθήνα
Τηλ.:210-8202247, 210-8202239